प्रथमस्कंद टिप्पणे

8

139

भा. अ·टी· १

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजनमानसनिवा-
साय श्रीरामाय ॥ अष्टमे चतुर्विंशत्यध्यायैर्मनुवर्णनं तत्काले स्थितिर्देवैर्देहनिमित्तहरेः सह ।१ प्र-
तिमन्वंतरं चैवमन्वाद्याः षट्पृथक्पृथक् प्रवर्तयंति सद्धर्मान्पालयंत्याचरंति च २ अतो मन्वंतराख्या-
नेसद्धर्म इति लक्षणा येनैव क्रियमाणेन न गोनं निरयं व्रजेत् तत्र तत्प्रथमस्वायंभुवः स्वारोचिषः।

राजोवाच स्वायंभुवस्येह गुरो वंशोयं विस्तराच्छ्रुतः । यत्र विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान्वदस्व
नः १ तत्र धर्मास्तु तेर्वर्णाश्रिताः शुभाः मन्वंतरे हरेर्जन्मकर्माणि च महीयसः २ गृणंति
कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वतां यद्यस्मिन्नंतरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुते
कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा ३ ऋषिरुवाच मनवोस्मिन्व्यतीताः षट्कल्पे स्वायंभुवादयः आ-
द्यस्ते कथितो यत्र देवादीनां च संभवः ४

स्तथा ३ तत्र मस्तामसश्रेति वक्तुं मन्वंतरनिरूपणं स्वा-
यंभुवेन्वंतरेनंतगुणवर्णनात् मुदितः परिपृच्छति सर्वमन्वंतरस्थितिं ४ स्वायंभुवस्येति त्रिभिः य-
त्र विश्वसृजां मरीच्यादीनां मनुकन्यासु पुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसो हरेः २ यद्यत्कुचित्तत्वइपाअंता-
तरमस्मिन्नंतरे पदितनमस्माभिः यस्मिन्नतीते यत्कृतवान् यस्मिन्ननागते यत्कर्ता करिष्यति अद्य वा राम
वर्तमाने यत्कुरुते तत्सर्वं वद ३ अस्मिन्कल्पे षट् मनवो व्यतीताः अतिक्रांताः ४ १

तस्य मनोर्दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्तिभ्यां पुत्रतां प्राप्तः घोरं उग्रं तेपे तपस्तप्यमानः समाधावनुभूतमिदं वक्ष्यमा
णं निरुक्तोऽस्मिन्नवर्हिष्मिन्नरुव उपरिष्टात्त्रिवर्गमनुवदत्त्रिवर्गप्रभृतिभिः श्लोकैराह येन चिदात्मना विश्वं चेत
यते चेतनी भवति विश्वं न तु यं न चेतयते न चेतनी करोति स्वत एव चिद्रूपत्वात् न चेदृशः अस्मिन् शयाने स्वप्ने
नियोगाजागर्ति साक्षित्वेन यावद्वेत्ति अहो चित्रं नायं जनस्तं वेद स तु इदं वेद तस्य स्वरूपं वेद यं न लोकस्य हितमुप

आकूत्यां देवहूत्यां च दुहित्रोस्तस्यैव मनोः धर्मज्ञानोपदेशेन भगवान् पुत्रतां गतः कृते पुरा भगव
तः कपिलस्यानुवर्णिते आख्यास्ये भगवान् यज्ञो यच्चकार कुरूद्वह विरक्तः कामभोगेषु शतरूपा
पतिः प्रभुः विसृज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमाविशत् सुनन्दायां वर्षशतं पदैकेन भुवं स्पृशन् तप्य
मानस्तपो घोरमिदमन्वाह भारत मनुरुवाच येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यं यो जागर्ति शयानेऽस्मि
न्नायं तं वेद वेद सः आत्मावास्यमिदं विश्वं यत्किञ्चिज्जगत्यां जगत् तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य
स्विद्धनं ॥

दिशति आत्मना ईश्वरेणावास्यं सम्यगावेनव्याप्यं संव्याप्यं विश्वं सर्वं जगत्यां लोके यत्किञ्चिज्जगदुत्पन्नं जातं अ
तः तेनेश्वरेणापत्यं यत्किञ्चिदन्नादि त्यक्तं दत्तं तेनैव भुञ्जीथाः भोगाननुभुङ्क्ष्व यद्वा तेन हेतुना त्यक्तेन ईश्वरार्पणेनै
व भुञ्जीथाः तस्मात् कस्य स्वित्कस्यापि परधनं मा गृधः माभिकाङ्क्षः यद्वा कस्य स्विदिति कस्मात्परस्य धनमस्ति
येनाधमाकाङ्क्षेत्यर्थः तथा च श्रुतिः ईशावास्यमिति यथा श्लोकमेवं विभोरस्याधारणं चरितमाह अ

मयाजितं रूपस्य सत्वात् उत्तमस्तनीयो मत्तः तस्य नानात्रिशिखवर्द्धश्वरः इदं सर्व्यानन्तयहि सर्वं व्याप्नोतीति नहि चक्षु
रादिभिः किल प्रतीयते अत्राह यं पश्यंतं जनः न चक्षुषा न पश्यति चक्षुरादिविषयत्वात् नहि प्रमातारं प्रमाणो विष
यीकरोतीति भावः तथा च श्रुतिः चक्षुषश्चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रमित्यादि ननु तर्हि घटनाशे देवदत्तस्य तद्विषयं चाक्षु
षं ज्ञानमिवेश्वरस्यापि स्वरूपभूतं तद्विषयज्ञानं नश्येत् तत्राह यस्य तत्पश्यतः चक्षुर्ज्ञानं न रिष्यति न नश्यति न
तदाकारवृत्त्यपायेऽप्यनेनैव नाशो न स्यात्ततः सिद्धस्य ज्ञानस्य नहि प्रविद्धप्रकाशः प्रकाश्यनाशेन नश्यतीति भावः

यं न पश्यति पश्यंतं चक्षुर्यस्य न रिष्यति तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत न यस्याद्यंतौ मध्यं च स्वः परो ना
तरं बहिः विश्वस्यामूनि यद्यस्माद्विश्वं च तदृतं महत् स विश्वकायः पुरुहूत ईशः सत्यः स्वयंज्योतिरजः पु
राणः धत्तेऽस्य जन्माद्यजयात्मशक्त्या तां विद्ययोदस्य निरीह आस्ते अथाग्रे ऋषयः कर्माणीहंतेऽकर्महेत
वे ईहमानो हि पुरुषः प्रायोऽनीहां प्रपद्यते ॥

भूतानि निलयो यस्य तं सर्वांतर्यामिनं तथापि सुपर्णं शोभने
पतनं प्रसंगं यथा तथा वत्तं भजध्वं तत्कारणं पूर्णमानित्यत्वमेवापपादयन्नाह न यस्येति आद्यंतौ न दीनि विश्वस्य यस्मा
द्विश्वं निविश्वं च यतस्तथा यद्रूपं प्रतिपद्यमानं वा नाभिवादनिवार्णत्वात् ऋतं सत्यं महत् परिपूर्णं ब्रह्म नतु विश्वेन रूपेण हि तस्य
कुतो जन्माद्यभावः स्वप्रकाशत्वे वा कथं तत्र जन्मादिकर्तृत्वेन विकारित्वं सत्यत्वपूर्णत्वे वा तत्राह स ईशः अजन्म
स्य स्वप्रकाशस्य पुराणस्य निर्विकारः विश्वकायस्य पुरुहूतानि नामानि यस्य तथाविधोऽपि यतः अस्य विश्व
स्य जन्मादि स्वशक्त्या मायया धत्ते तां च विद्यया उदस्य निरीहः आस्ते यस्मादेवमीश्वरः कर्म कृ। २

तत्वीहमानः कर्मभिरवगुंठितः कोशकार इव बध्येतैव तत्राह ईहत इति अनु तमनुवर्तमाना येऽनेनावसीदंतिन
विषज्जते तदेवलोकानुग्रहायविश्वसस्थानादियः करोति श्रीरामकृष्णाद्यवतारेषु वेदोक्तमेवाचरति तेशरणत्व
नामीत्याह तमिति निवृत्तोऽहंकारो यस्मात्तेन रागादिरहितेन मार्गः तत्र सम्यक् स्थितं अतः ईहमानेकर्माचरंत तथापिजी
वैवल्लक्षणमाह निरहंकृतं निराशिषं अनमवाप्तमिति निरहंकारत्वे हेतुः बुधं निराशीष्ट्वे हेतुः बुधं निराशी
ष्ट्वे हेतुः पूर्णं अनन्यनिरुक्तत्वे हेतुः प्रवृत्तयाधिकर्मानुष्ठाने हेतुः लन् स्वाचारेणाशिष्यन्तं तत्किमर्थं तत्राह
अखिलानध्र्मान्भावयति प्रवर्तयतिति तथा तं समाहित समपि मतमंत्रोपनिषदं व्याहरंतेह दृष्ट्वा स्वतोक्तितरेव

ईहते भगवानीशो न हि तत्र विषज्जते आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदंति येऽनु तं तमीहमानं निरहंकृतं
बुधं निराशिषं पूर्णमनन्यचोदितं नृन् शिक्षयंतं निजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽखिलधर्मभावनं भृक
ते इति मंत्रोपनिषदं व्याहरं समाहितं दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा तान् दृष्ट्वावसितान्वीक्ष्य
नः सर्वगतो हरिः यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाशासत्त्रिविष्टपं स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत्
द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः
हिवन् मिवमत्वाग्रसरा जातधना अतस्तधा निमिशेन तत्रापुत्र
तमभ्यद्रवन् यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रो भूत्वेत्यर्थः तत्र प्रतिमन्वंतरं मन्वादयः षडन्ये
भवंति तथाहि स्वतेहादशेवत्वं तेमन्वंतरे मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः ऋषयोंऽशावताराश्च हरेः षड्विधमुच्य
त इति तत्राद्यस्वायंभुवो मनुः प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ यामाख्यादेवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञो हरि
रंशावतारः इंद्रश्च स एव तिन्मन्वंतरषड्विधमतदुक्तं शेषं स्वयमुपक्रमेण दर्शितं द्वितीयादिषु मन्वादिषट्कमाह सः

भा॰
अ॰टी॰
३

विभोरसाधारणं चरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति सप्तमितं श्लोकसमूहं संवासन उत्तमस्तृतीयो मनुः तस्य भ्रा-
ता त्रिशिख ईश्वरः इन्द्रः अन्यानपि विशिष्टपराक्रमान्देवानाह देवा वैधृतय इति हरिरित्याहृतः आहूतः यद्वा

तत्रेन्द्रो रोचनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ऊर्जस्तम्भादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः ऋषेस्तु वेदशिरस
स्तुषिता नाम पत्न्यभूत् तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविश्रुतः अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्र
ताः अन्वशिक्षन्व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारिणः तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः पवनः सृञ्ज
यो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृप वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः सत्या वेदश्रुता भद्रा देवा इन्द्रस्तु स
त्यजित् धर्मस्य सूनृतायां तु भगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेन इति ख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह सोऽनृत
व्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् भूतद्रुहो भूतगणांश्चावधीत्सत्यजित्सखः चतुर्थ उत्तमभ्राता मनु
र्नाम्ना च तामसः पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दशतत्सुताः सत्यका हरयो वीरा देवास्त्रिशिख ईश्वरः
ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे देवा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृप नष्टाः कालेन यैर्वेदा
विधृताः स्वेन तेजसा तत्रापि जज्ञे भगवान्हरिण्यां हरिमेधसः हरिरित्याहृतो येन गजेन्द्रो मोचितो ग्रहात्
ग्रा त् राजोवाच बादरायण एतत्ते श्रोतुमिच्छामहे वयं हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्रस्तममूमुचत् तत्कथा
सुमहत्पुण्यं धन्यं स्वस्त्ययनं शुभम् यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान्गीयते हरिः ॥
एव

तत् अमूमुचत् मोचयामास स्मा-
वणो व्याख्यायां हेतुः तत्कथासु तासां कथासु सकथैव वा सुमहत्पुण्यं पुण्यविशेषसाधनमित्यादि ॥ ३

तुर्ये मन्वंतरे प्रोक्तं गजेंद्रस्य विमोक्षणं । द्वितीयादित्रिभिस्तत्र विस्तरेणोपवर्ण्यते । द्वितीये तु गजेंद्रस्य गजीभिः क्री-
डतो जले दैवाद्ग्राहगृहीतस्य हरिस्मृतिरुदीर्यते आसीत् इति नाननायाजननायतेन पर्यक् परितः त्रिकूटस-
माख्यावीनमाह त्रिभिः शृंगैर्मुख्यैः अन्यैश्च शृंगैर्निर्झरांभसां निर्घोषैश्च ककुभः सर्वा रोचयन्नास्ते इति पूर्वेणान्व

सूत उ॰ परीक्षितैवं स तु बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः उवाच विप्राः प्रतिनंद्य पार्थिवं मुदा
मुनीनां सदसि स्म शृण्वतां इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमे प्रथमः शुक उ॰ आसीद्गिरिवरो राजंस्त्रिकू-
ट इति विश्रुतः क्षीरोदेनावृतः श्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः तावता विस्तृतः पर्यक् त्रिभिः शृंगैः पयोनि-
धिं दिशः खं रोचयन्नास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलता-
गुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसां स चावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पयऊर्मिभिः करोति श्यामलां भूमिं हरिन्म-
रकताश्मभिः सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः यत्र सं-
गीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया अभिगर्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रो-
ण्यलंकृतः चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ॥

यः ककुभः सर्वाः शृंगै रत्नैर्धातुभिश्च विचित्रितैः नानाविधाद्रुमलतानां गुल्माद्युतैः पयस ऊर्मिभिः समंतादवनि-
ज्यमाना अंघ्रयो मूलप्रांता यस्य हरिद्भिः पालाशवर्णैः किन्नरादीनां संगीतसन्नादैर्नदंत्या गुहाया यस्मिन् प्रदेशे
ते अभिगर्जंति हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन नानाय आरण्याः पशवः तेषां व्रातैः संकुलाभिः अलंकृत
यास्ते किंच चित्रद्रुमा येषु सुरोद्यानेषु कलकंठमधुरस्वना विहंगमा यस्मिन् किंच स्वच्छोदकैः सरित्सरो

भा. प्र. टी. ५

भिर्युतः मणय इव वालुका येषु तैः पुलिनैश्च युतः देवस्त्रीणां मज्जनेन य आमोदः तेन सौरभं सुगन्धं अंबु अनिलाश्च तैश्च
युतश्चास्ते तस्य द्रोण्यां वरुणस्योद्यानमास्ते गिरिवर्णनादि सर्वं ध्येयमिति उपवर्णनं वर्णयति सर्वतोऽलंकृतमि
ति पुनर्गिरिं वर्णयति मन्दारैरिति चतुर्भिः मन्दारादिभिर्वृतेत्यन्वयः पूर्वस्मिन् गिरौ सर आस्ते तत् वर्णयति सुवि

सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांब्वनिलैर्युतः तस्य द्रोण्यां भगवतो
वरुणस्य महात्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषितां सर्वतोऽलंकृतं दिव्यैर्नित्यपुष्पफलद्रुमैः म
न्दारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः चूतैः प्रियालैः पनसैराम्रैराम्रातकैरपि क्रमुकैर्नारिकेरैश्च ` रैर्बी
जपूरकैः मधुकैः शालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः अरिष्टोडुंबरप्लक्षैर्वटैः किंशुकचंदनैः पिचुमंदैः
कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भ
ल्लातकादिभिः तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंकजं कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितं म
त्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कलस्वनैः हंसकारंडवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टि
दात्यूहकुलकूजितं मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतं कुं
चे दैः कुरबकाशोकैः शिरीषैः कुटजेंगुदैः कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः मल्लिकाश
तपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमैः सुविपुलेत्यादिसार्द्धैः पंचभिः लसंति
कांचनपंकजानि यस्मिन् कुमुदादीनां श्रिया ऊर्जितं कलः स्वनो येषां तैः शकुंतैश्च निर्घुष्टं चक्राह्वैः सारसैश्च आ
कीर्णं जलकुक्कुटादीनां कुलैः कूजितं मत्स्यानां कच्छपानां च संचारेण चलतां पद्मानां रजसा युक्तं पयो यस्मिन् ५
ना नित्यमृतवः फलपुष्पादिसंपत्तिहेतवो येषां तैरलं शोभितम् ॥

तत्रैवं सति एकदा तस्मिन् गिरिकानने आश्रयो वारणानां यूथपः करेणुभिः सह स्मरन् तृषार्दितेन स्वयूथेन सह तत्र सरोवरस्याभ्या
समसमीपम् आगमत् इति अन्वये मेनान्वयः किं कुर्वन् कीचकवेणुवेत्रयुतं विशालगुल्मलतादिसंदर्भं वनस्थलीश्च
रुजन् प्रभंजन् कथंभूतः यस्य गंधमात्रात् हरयः सिंहाः गजेन्द्राश्च भयात् द्रवंति पलायंते वृकादयस्तत्र दाश्च

तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगु
ल्मं प्ररुजन्वनस्पतीन् यद्गंधमात्राद्धरयो गजेन्द्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखड्गाः महोरगाश्चापि भयाद्द्र
वंति सगौरकृष्णाः सरभाश्चमर्यः वृका वराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च अन्यत्र
क्षुद्रा हरिणाः शशादयश्चरंत्यभीता यदनुग्रहेण स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृतो मदच्युत्कलभैर
नुद्रुतः गिरिं गरिम्णा परितः प्रकंपयन् निषेव्यमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः सरोऽनिलं पंकजरेणुरूषितं जि
घ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतः स्वयूथेन तृषार्दितेन तत्सरोवराभ्याशमथागमद्द्रुतं विगाह्य तस्मिन्नमृ
तांबु निर्मलं हेमारविंदोत्पलरेणुवासितं पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिः स्नपयन् गत
क्लमः स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन् संस्नपयन् यथा गृही घृणी करेणुः कलभांश्च दु
र्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोऽजमायया तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत्
यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्रमे तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं

ग्रहपीडितः ... प्रत्यग्रहस्ति ... तत्का ... पुनः कीदृशः धर्मतप्तः मदच्युत् मदस्रावी मदमत्त इति तत्र यातैः नि
जेन पुष्करेण शीकराः ... मत्तगतक्लमः मत्तनिकाममपि पा ... रीनपि याः करेणवः न केवलं विमुक्तश्रमः ॥

पद्यस्य गजेन्द्रमोक्षणं ॥

नरमावलीपम विद्रुमद्रुमैरिति ... ता: ॥

भा॰ ग्रटी ५

मनउत्साहशक्तिः वलंप्राणोरंगजः शौर्यंतेषांसकलंवलादिविपर्ययोविपरीतंग्रधिकंजलौकसोग्राहस्यसमभूत्
सयदाप्राणसंकटमापन्नोदेही वुद्धिमवाह नमामिमेइति ग्रहंचतत्प्रभवामि यतः ग्रहरूपेणकेवलविधातुः
पाशेनावृतः तथापितंपरमंस्वंपरेषांब्रह्मादीनामप्ययनमाश्रयभूतंशरणंयामि कोसौयंशरणंयामि त

नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोवहिर्मिथः समाः सहस्रंव्यगमन्महीपतेसप्राणयो
श्चित्रममंसतामराः ततोगजेंद्रस्यमनोवलौजसांकालेनदीर्घेणमहानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्यज
लेवसीदतोविपर्ययोभूत्सकलंजलौकसः इत्थंगजेंद्रःसयदापसंकटंप्राणस्यदेहीविवशोयदृच्छ
या अपारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्याविमांवुद्धिमथाभ्यपद्यत नमामिमेज्ञातयग्रातुरंगजाःकु
तःकरिण्यःप्रभवंतिमोचितुं ग्राहेणपाशेनविधातुरावृतोप्यहंचतंयामिपरंपरायणं यःकश्च
नेशोवलिनोंतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतोभृशं भीतंप्रपन्नंपरिपातियद्भयान्मृत्युःप्रधाव
त्यरणंतमीमहि इतिभागवतेमहापुराणेष्टमस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनेगजेंद्रोपाख्यानेद्वितीयो
ध्यायः २ श्रीशुकउवाच एवंव्यवसितोवुद्ध्यासमाधायमनोहृदि जजापपरमंजाप्यंप्राग्जन्मन्यनु
शिक्षितम् ॥

त्राह यःकश्चनेति यंतकएवोरगस्तस्मात्तंशरणमीमहिव्रजेमयद्भयादितिश्रुतिः भीषास्माद्वातःपवते
भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ग्रष्टमेद्वितीयः २ तृतीयेतुगजेंद्रेणस्तुतोहरिः
रूपस्थितं समुद्दधारेभंग्राहाद्ग्राहंदेवलशापतः जाप्यंजप्यस्तोत्रंप्राग्जन्मनिऽभ्यस्तमेते ॥ रामजी ॥ ५

तस्मै नमो नमनं अभिधीमहि अभिध्याये मके वलं याह श्रहीनवेन कायप्रणामेन रणाक्रान्तात् स्वस्यान तत्त्वानेसं
भावयित्वं विशिनष्टि यत इत्युरूपात् एतद्देहादि चिदात्मकं चेतनं भवतीति भावः तत्र क्रियेण चेतयते विश्वमि
ति तत्र हेतुः पुरुषाय पूर्वकारणाय न प्रविष्टाय न तु प्रकृतिपुरुषौ कारणमिति प्रसिद्धिः तत्राह आदिप्रकृ
तिः बीजं पुरुषः तद्रूपाय प्रविष्टत्वेपि जीववत् संसारं न स्वीकरोति परेशायेति परमेश्वर्यविशुद्धत्वादित्याह यावत्
मात्मिय यस्मिन्नधिष्ठाने यतो उपादानात् येन कर्त्रा य इदं स्वयमेवेदं विश्वं भवति अस्मात् कार्यावरस्मात् कारणात्
च यः परस्तं स्वयं भुवं स्वतः सिद्धं प्रपद्ये शरणं व्रजामि विश्वहेतुत्वे स्वतः सिद्धत्वे चांकुरादीनि विश्वप्रकाश

गजेंद्र उ॰ ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि यस्मि
यस्मिन्निदं य इदं स्वयं योस्मात्परस्तं प्रपद्ये स्वयंभुवं यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद्विभातं क्व
चित्तिरोहितं अविद्धदृक् साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोवतु मां परात्परः कालेन पंचत्वमिते
षु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनं गभीरं यस्तस्य पारेभिविराजते विभुः

त्वे स्वप्रकाशत्वे च वर्णयन् आश्रयत्वेन यः स्वात्मनीति विभातं अभिव्यक्तं सत् क्वचित् प्रलये तिरोहितं लीनं सत्
तदुभयं कार्यं कारणं च साक्षी ईक्षते साक्षित्वे हेतुः अविद्धदृक् अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्वप्रका
शः कुतः परात्प्रकाशात् ब्रह्मादेरपि परः तस्यापि प्रकाशकः अनयोः चक्षुष श्रवणादित्यादिश्रुतेः तिरोहि
तमीक्षितं इत्येतत्प्रपंचयति कालेनेति द्वाभ्यां पंचत्वमिति विनाशं प्राप्तेषु गाह
नं दुरवगाहं गंभीरं अनन्तं तस्यान्तमस्तः पारस्तात् इति श्रुतेः अत एव देवादयोस्य रूपं न विदुः नतरावी

नः गंतुं स्तोतुं ईरितुं वक्तुं वा इत्यर्थः दुर्गमं क्रमणं चरितं एकं स्थानं वा यस्य सः नामवत्न कथं नहि तमेव विदि
त्वाः तिष्ठत्सु मेति इत्यादि श्रुति विन्माशकाहतमानापाय कथयन्नाह दिदृक्षव इति श्लोकद्वयेन ब्रह्मैव
योहि स्वस्वरूपं अच्छिद्रं भूतानामात्मभूताः तेषां सुहृदः सतः स मे गतिरस्तु इत्यर्थः यानुक्रमणोव प्रपव
यन्त्र‾ मिति न विद्यत इत्यादिना लोकानामप्ययः प्रलयः संभवो जन्म तयोर्हेतवे अनुकालं स्थितानि जन्मा
दीनि स्वीकरोति तस्मै नम इत्युत्तरेणान्वयः ब्रह्मणे अरूपाय अनंतशक्तये उरुरूपाय अनंत आश्चर्याणि क

न२

न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जंतुः पुनः कोर्हति गंतुमीरितुं यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टितः दुरत्य
यानुक्रमणः स मावतु दिदृक्षवो यस्य पदं सुमंगलं विमुक्तसंगा मुनयः सुसाधवः चरंत्यलोकव्रत नै२
मव्रणं वने भूतात्मभूताः सुहृदः स मे गतिः न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष
एव वा तथापि लोकाप्ययसंभवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति तस्मै नमः परेशाय ब्र =
ह्मणेऽनंतशक्तये अरूपायोरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने न
मो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता नमः कैवल्यनाथाय
(निर्वाणसुखसंवि
दे

णाय तस्मै परेशाय नमः आत्मप्रदीपाय प्रकाशांतरस्याविषयाय कुतः
साक्षिणे प्रकाशकाय परमात्मने जीवनियंत्रे अत एव गिरां विदूराय अप्राप्याय एवं संविन्मनोहृदीनां त
था च श्रुतिः यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सहेति एवमपि विपश्चिता निपुणेन नैष्कर्म्येण संन्यासेन
सत्त्वेन शुद्धेन संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वा इति श्रुतेः प्रतिलभ्याय प्रत्यक्षेन प्राप्याय निर्वाणसुखसंविदे॥

गुणधर्मिणे सत्त्वादिधर्मानुकारिणे ज्ञानघनाय चेति निर्विशेषत्वेऽपि प्राधान्येन लक्षणमुक्तं साक्षिण इति सर्वा
ध्यक्षत्वेऽपि निर्विकारत्वमुक्तं आत्मना क्षेत्रज्ञातानां मूलाय मूलप्रधानस्यापि प्रकृतये उद्भवहेतवे तत्र हेतुः पुरुषा
य पुरुषे एव सते तथा च श्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति पूर्णायेति वा सर्वेंद्रियाणां गु
णाः विषयास्तेषां द्रष्ट्रे सर्वप्रत्यया इंद्रियप्रवृत्तयो हेतवे ज्ञापकाय यस्य तस्मै तदेवाह असता अहंकारादिप्रपं
चेन छायया सदृशया उक्ताय प्रतिबिंबेन बिंबमिति वत्सूचिताय तत्र हेतुः सद्रूपो विषयेष्वाभासो यस्य।

नमः शांताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च क्षेत्रज्ञाय नमस्तु
भ्यं सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे
असताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय स
र्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥

नमो नमस्त इत्युक्तं तृतीयेयया नलस्य आभा अस्य इत्यादिना पाणं
तेः असतस्य स्वच्छायया अध्यासेन अस्मत्काय युक्ताय तदधिष्ठानाय तस्याः अखिलकारणाय सर्वकार्यरूपा
य अत एव स्वयं निःकारणाय कारणत्वेऽपि स्वतो विकारं वारयति अद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वे प्रमा
णमाह सर्वे आगमाः पंचरात्रादयः आम्नाया वेदाः तेषां महार्णवाय ज्ञानसमुद्रवत्पर्यवसानस्थानाय अ
पवर्गाय मोक्षरूपाय अतः परायणाय उत्तमानामाश्रयाय गुणारणिच्छन्नचिदूष्मणे तानाग्निः त

भा॰ प्रटी॰ ८

स्मै तेषां गुणानां क्षोभे कार्ये विस्फूर्जितं बहिर्हि निःक्रमानं यस्य सोऽकामपतनवृत्स्याभिनिस्पृते: नैःकर्म्यमा
त्मतत्त्वं तस्य भावेन भावनया विवर्जिता आगमा विधिनिषेधलक्षणा यैः तेषु स्वयमेव प्रकाशाय स्ततस्म
मादृक् मद्विध आत्मा प्रपन्नः पशुः तस्य पाशोऽविद्या तस्या विशेषेण मोक्षणाय येन तत्र योग्यतामाह मुक्ताय
मावनेहेतः भूरिः करुणाय मग्रतस्तत्रार्थे लयाय स्वांशेन अंतर्यामिरूपेण सर्वेषां तनुभृतां मनसि प्रती
ताय प्रत्यग्भूताय प्रत्यक् दृक् तस्मै न याव श्रुतिः य आत्मनि तिष्ठन् आत्मानमन्तरो यमयतीति भगवते नम

श्लो। गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपायायतत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैःकर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्र।
काशाय नमस्करोमि मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय स्वां १२
शेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतः प्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तै।
र्दुःप्रापणाय गुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम
ईश्वराय यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजंति इष्टां गतिमाप्नुवंति किंत्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं।
करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणं ॥

वैषां तनुभृतां नियमेन मम
र्थाय तेषां मनसि स्थितत्वेपि बृहते अपरिच्छिन्नाय अंतः स्थत्वेपि देहादिषु आसक्तैर्दुःप्रापणाय आत्मसमर्पका
य तत्र हेतुः गुणसंगविवर्जिताय अत एव मुक्तात्मभिः देहादिष्वनासक्तैः स्थिततायतः परिभावितरूपमा
ह तानात्मेत्यादि इष्टां गतिं कामितं धर्मादिफलं प्राप्नुवंत्येव न तु तावदेव किंतु अस्वैरकामितान्यप्यन्याश्चा ८
प्याशिषो राति देहमप्यव्ययं राति एवं च अदभ्रदयः सन् मे विमोक्षणमेव केवलं करोतु नाधिकं प्रार्थये ॥

एतावदप्यहं भक्तिमात्रेणानभिन्नत्वेन वांछामि यस्यैकांतिनो भक्ताः नकंचिदर्थं वांछंति तं परमेश्वरमीडे स्तौमि ।
मुग्धेरणात्वयः तेषां निःकामत्वे हेतुः ये वै भगवतः सर्वात्मना भक्ताः प्रपन्नाः सेवितवंतः अत्यद्भुतं सुमंगलं च तत्
र्शनार्थं महत्त्वादिविशेषणानि परिपूर्णत्वप्रदर्शयन्नाह यस्य फल्ग्व्या च स्वल्पयैव कलया अंशेन कृताः
जयतादित्यंतेनान्वय कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टांतो यथार्चिषोऽग्नेरिति प्रवाहे दृष्टांतः सवितुर्गभस्तयः

एकांतिनो यस्य न कंचनार्थं वांछंति ये वै भगवत्प्रपन्ना अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत आनंदस-
मुद्रमग्नाः तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यं अतींद्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनंतमा-
द्यं परिपूर्णमीडे यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया
कृताः यथार्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यांति संयांत्यसकृत्स्वरोचिषः तथा यतोऽयं गुणसंप्रवाहो
बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षंढो न पुमान्न जंतुः नायं गुणः कर्म
न सन्न चासन्निषेधशेषो जयतादशेषः ॥

स्थानेस्थानि र्यांति उद्गच्छंति संयांति लीयंते गुणसंप्रवाह बुद्धिर्मनः खानीति करणानि शरीरसर्गाः कार्यदे-
हप्रवाहाश्च यतो भवंति सः अत एव देवादीनां मध्ये कोऽपि न भवति तत्र हेतुः लिंगत्रयस्य श्रवणमात्रमपि
किं तत्सर्वस्य निषेधे अवधित्वेन शिष्यत इति निषेधशेषः मायापाशात्मकस्य जयतात्स्वमहिमालक्षणया
विर्भवन च ग्राहाद्धरेतस्मान्मोचयतो नाहं जीवितुमिच्छामि तत्र हेतुः ॥

भा प्रं टी ८

अस्मयाप्रतं वहिस्थाविवेकख्यामथागत्त्वात्माकिंप्रयोजनं आत्मलोकस्यआत्मप्रकाशस्ययदावरणमज्ञानंव
सेवतमोहमिच्छामियस्यमोहकालेननाशोनास्ति यद्वादेहस्यएवंवथादेहनाशेनस्यदेवकिंनत्माहआयेन
न आत्मलोकावरणस्यतत्कालेनविस्रवोनास्ति सानेकनिवर्त्तत्वात् अतस्तस्यैवमोहमिच्छामीत्यर्थः सो
हम्मतः विश्वविश्वरूपंप्रविश्यविश्वव्यतिरिक्तश्च विश्ववेद्यायनेउपकरणायस्यते विश्वस्यात्मानंच केवल

त्रिजीविषेनाहमिहामयाकिमंतर्वहिश्चाहन्नयेभयोम्या इच्छामिकालेननयस्यविस्रवस्तस्यात्मलो।
कावरणस्यमोहं मोहंविश्वसृजंविश्वमविश्वमविश्वंविश्ववेदसं विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोस्मि
परंपदं योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशंतनतोस्म्यहं नमोनमः।
स्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालायदुरंतशक्तयेकदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्म
ने नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याहंधियाहतं तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतमितोस्म्यहं ॥

प्रणतोस्मिनतंजानामि।

योगंविनाईश्वरोनज्ञातुंशक्यइत्याह योगेनभगवद्धर्मेणारंधितानिकर्माणियेषांतेयंप्रपश्यंति तहिसर्वोपियोगमेवकिं ॥
नास्थितः नत्राहनमइतिद्वाभ्यां असह्यवेगायनमोखिलस्थानायस्यतथाभूतेशक्तित्रयंयस्यतस्मै वहिरप्रखिलधि छ्रि
यां सर्वेंद्रियाणांगुणाशब्दादिरूपेणप्रतीयमानाय अतः कदिंद्रियाणांकुत्सितानींद्रियाणियेषांतेमनवा। दि
प्यवर्त्मयस्य यच्छक्त्यायस्यमायया अहंधीः नयाहतअहंतंअयंजनोनवेद उरत्ययंमाहात्म्यंयस्यतं अतः अपि

उपवर्णितेन विशेषं मूर्तिभेदं विना परं तत्त्वं येन तं विविधाभिः सो लिंगभिदाभिः मूर्तिभेदैः तस्मात् अभिमानो येषां ब्रह्मादीनां प
ते यदा नोपससृपुः तत्र तदा अखिलामरमयः सर्वदेवमयमूर्तिः दिविजैर्देवैः सह छन्दोमयेनातिशीघ्रगामिना ।
के देवदृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रं ततः सहसावतीर्य ग्राहेण चक्रेण विपाटितमुखेयस्य
उस्त्रियाणां देवानां अष्टमे तृतीयः चतुर्थे तु ततो ग्राहः शापाद्गन्धर्वतां पुनः गजः मोक्षं दत्त्वा हरिर्निजं लोकं नयत्

श्रीशुक उ० एवं गजेन्द्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदाभिमानाः नैते यदोपससृपुर्निखि
लात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् तं तद्वदार्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निशम्य दिवि
जैः सह संस्तुवद्भिः छन्दोमयेन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशु यतो गजेन्द्रः सोऽन्तःसरस्युरुब
लेन गृहीत आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रं उत्क्षिप्य साम्बुजकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरो
भगवन्नमस्ते तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसावतीर्य सग्राहमाशु सरसः कृपयोज्जहार ग्राहाद्विपाटितमुखा =
या दरिणा गजेन्द्रं संपश्यतां हरिरमूमुचदुस्त्रियाणां इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमे तृतीयः ३ श्रीशुक० तदा देव
र्षिगन्धर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसन्तः कर्म तद्धरेः नेदुर्दुन्दुभयो दिव्या गन्धर्वा ननृतुर्जगुः ऋ
प षयश्चारणाः सिद्धास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं योऽसौ ग्राहः स वै सद्यः परमाश्चर्यरूपधृक् मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गन्ध

हूहूसंज्ञो गन्धर्वसत्तमः असौ देवलस्य शापेन ग्राहो जातः सद्यो मुक्तः सन् उत्तमश्लोकमगायत् सोऽव्ययः एवं हीति
हासान्तमकरोत् सरसि स्त्रीभिः क्रीडन् असौ स्नातुं प्रविष्टे देवले मा चेन प्रगृह्य विचकर्ष स च प्रकुपितो ग्राहो भवेति श
शाप तेन च प्रसादितः सन्नुवाच एवमवगजेन्द्रं गृहीष्यसि तं तत्र गजेन्द्रमुद्धरन् हरिस्त्वामपि मोचयिष्यतीति ॥

कथंभूतं यशो यस्यासौ धामाश्रयं अत: कीर्तन्या: कीर्तनीया: गुणा: सत्कथा च यस्य तं स्वर्गं यद्वा लोकं कुलाचलेन्द्र
मलयाद्रावाश्रमो यस्य तं मौनी रहस्युपासीनं वीक्ष्य शापमेवाह असाधुरित्यादि अकृता अशिक्षिता बुद्धिर्यस्य तत्
गजो यथा स्तब्धमतिस्तथैवायं अत: स एव गज एव भवत्विति दिष्टं दैवप्रापितं तदुपधारयन् आलोचयन् कौञ्ज

प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययं अगायत यशोधाम कीर्तन्यगुणसत्कथ: सोऽनुकम्पित ईशेन
परिक्रम्य प्रणम्य तं लोकस्य पश्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिष: गजेन्द्रो भगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञान
बंधनात् प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतुर्भुज: स वै पूर्वमभूद्राजा पांड्यो द्रविडसत्तम: इंद्रद्युम्न इति।
ख्यातो विष्णुव्रतपरायण: स एकदाराधनकाल आत्मवान् गृहीतमौनव्रत ईश्वरं हरिं जटाधरस्ता
पस आप्लुतोऽच्युतं समर्चयामास कुलाचलाश्रय: यदृच्छया तत्र महायशा मुनि: समागमच्छिष्यगणै:
परिश्रित: तं वीक्ष्य तूष्णीमकृतार्हणादिकं रहस्युपासीनमृषिश्चुकोप ह तस्मा इमं शापमदादसाधु
रयं दुरात्माकृतबुद्धिरद्य विप्रावमन्ता विशतां तमिस्रं यथा गज: स्तब्धमति: स एव श्रीशुक उ० एवं शप्त्वा
गतोऽगस्त्यो भगवान् सानुग: इंद्रद्युम्नोऽपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् आपन्न: कौञ्जरीं योनिमात्मस्मृ
तिविनाशिनीं हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेऽप्यनुस्मृति: एवं विमोक्ष्य गजयूथपमब्जनाभस्तेनापि पार्ष
दगतिं गमितेन युक्त: गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतं स्वभवनं गरुडासनोऽगात् एतन्महारा
ज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्ग्यं यशस्यं कलिकल्मषापहं दु:स्वप्ननाशं कुरुवर्य।

रीं योनिमापन्न: नहि पश्चात्कथं स्मृतिरित्यत आह हर्यर्चनस्यानुभावेनेति अद्भुतं स्वभवनमगात् एतद्गजराज
मोक्षणं नाम कृष्णस्यानुभाव: तवेरित: कथंभूतं तत्राह स्वर्ग्यमित्यादि दु:स्वप्ननाशयतीति तथा ॥

प्रातः श्रेयस्कामा यत यथावदनुकीर्त्तयंति अनेन श्रेयो भवतीति कृत्वा तानेतानाह भगवद्वचनादेव माहस्व
माहमाहियावत्समाप्ति प्रसंगात्स्मरणफलमप्याह सर्वेषामिति यानेतानेतान्स्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः

यथानुकीर्त्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः शुचयः प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशांतये इदमाह हरिः
प्रीतो गजेंद्रं कुरुसत्तम शृण्वतां सर्वभूतानां सर्वभूतमयो विभुः श्रीभगवानुवाच येमांत्वांच सरश्चेदं
गिरिकंदरकाननं वेत्रकीचकवेणूनां गुल्मानि सुरपादपान् शृंगाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शि
वस्य च क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्वरं श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम सुदर्श
नं पांचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरं शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयां ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्र
ह्रादमेव च मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैः कृतानि मे कर्माण्यनंतपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनं प्र
णवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान्धर्ममव्ययं दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि गंगां सरस्वतीं
नंदां कालिंदीं सितवारणं ध्रुवं ब्रह्मर्षीन्सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान् उत्थायापररात्रांते प्रयताः
सुसमाहिताः स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते तेंहसोखिलात् येमां स्तुवंत्यनेनांग प्रतिबुध्य निशा
त्यये तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिं शुक उवाच इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तम
हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगोत्तमं इति श्रीभागवते अष्टमे चतुर्थः ४ शुक उवाच राजन्नुदि

श्रव्यक्तं मायां श्रव्ययं धर्मं भक्तिलक्षणं सोमकश्यपयोरपि पत्नीर्दाक्षायणीः सितवारणमैरावतं सुस
माहिताः एकाग्रचित्ताः मम रूपाणि मत्स्यादीनि जललीलानां मंशांशंविवरं प्रध्मायवादयित्वा अष्टमे चतुर्थः

॥ गजेंद्रमोक्षे हरिः कृष्णस्तुयोगतः ॥

४ श्रीमहाभागवतेष्टमस्कंधेचतुर्थः ॥

भा॰ स्वभक्त्या पत्न्यापातेन यत्र पोषायितेप्रभोः पंचमे पंचमं वाथ षष्ठं वा कथयन्मनुं विप्रशापाद्धनिः श्रीकैर्देवैः स
प्र॰टी॰ हहरिस्तुति नाम मन्वन्तरं तथा मन्वन्तरस्य सोदरो भ्राता तस्य वैकुंठ संज्ञस्य हरेरनुभावः सनकादिशापनेदं
१० गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं स्मृतम् ॥ पंचमो रैवतो नाम मनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्य
सुता अर्जुनपूर्वकाः विभुरिंद्रः सुरगणा जनभूतरयादयः हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो
द्विजाः पत्नी विकुंठा शुभ्रस्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान्स्वयं वैकुं
ठः कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृतः रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया तस्यानुभावः क
थितो गुणाश्च परमोदयाः भौमान्रेणून्सविममे यो विष्णोर्वर्णयेद्गुणान् षष्ठश्च चाक्षुषः पुत्रो वा
जनूनामैवं मनुः पुरुपुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः इंद्रो मंत्रद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो गणाः
मुनयस्तत्र वै राजन्हविष्मद्वीरकादयः तत्रापि देवः संभूत्यां वैराजस्याभवत्सुतः अजितो नाम भगवा
नंशेन जगतः पतिः पयोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा भ्रममाणोंभसि धृतः कूर्मरूपेण मं
दरः गजेंद्रो च यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः यदर्थं वा यतश्चाद्रिं दधारांबुचरात्मना
यथामृतं सुरैः प्राप्तं किंचान्यदभवत्ततः एतद्भगवतः कर्म वदस्व परमाद्भुतं त्वया संकथ्यमानेन ॥
महिम्ना सात्वतां पते नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं ॥ स्वेनोपासाभ्यां स्वपार्षदाभ्यां वा हरिः
हाहादिरूपेण ग्रहादिलक्षणाः गुणाश्च सत्त्वादयः परमोदयाश्च महोदयः कथितानि तीर्थस्य कथा
दिषु यतो हतो म्बुचरात्मना कूर्मरूपेण सुराणां साधिता सुधा यथा सुका ग्रहाद्यपि सुचित्तेन सुतः शक्नोति किं १०

नोन्निहत्यनतन्न पुनर्जीवितिस्मत्वयर्थं: दुर्वासमाहिकदाचिन्मार्गे गच्छन्तमिंद्रं दृष्ट्वा स्वकंठस्थां मालां तस्मै द
दौ तेन च श्रीमदेनानादृत्य ऐरावतस्य कुंभयोर्निक्षिप्ता च गजेनानमः पद्भ्यां तां मालां चूर्णीचकार ततः कुपितो
दुर्वासमाः शशाप त्रिभिर्लोकैः सहितः श्रीकोभवति तदेतदाह यदा दुर्वाससः शापेनेति इन्द्रादयः य्यागाद्याः
प्रसन्नानयथा देववेलस्यापनवलप्रभादिप्रकाभिलोकत्रयं: हरिं शरणं गताः सतो यथा पूर्वं सर्वं प्रा

प्तवत: संपृष्टो भगवानेवं हि पायतस्तत्तोच्छिनाः प्रभिनेदहैर्वीर्यमप्याचहृत्प्रचक्रमे श्वकं ३ . परा
पृष्ठस्यैर्दैवापृष्ठमानाः स्थिताप्रुधेः गतासवो निष्पतितानेति हत्वत्स्मत्वयशः यदा दुर्वाससः
शापान्नीद्रालोकास्रयोल्पतिः श्रीका अभवन् तत्र तेन शुचिस्याद्यः क्रियाः निशम्य तत्र स्वरणा
महदेव रणादयः नाप्यगच्छन्न त्वयमेत्रैमेत्रयतेविनिश्चय ततो ब्रह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्द्धनि
सर्वशः सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः परमेष्ठिने सविलोक्य देवायाहीत्रिः सत्वा विगतप्रभान्
लोकानमंगलप्रायान सत्तूषयाविभुः समाहितेन मनसा संस्मरन् पुरुषं परं उवाचोत्फुल्लवद
नो देवान् स भगवान्परः अहं भवो यूयमथो सुरादयो मनुष्यतिर्यक्द्रुमघर्मजातयः यस्यावता
रांशकलाविसर्जिता व्रजाम सर्वे शरणं तमव्ययं नयस्यवध्यो न च रक्षणीयो नोपेक्षणीयादर।
प्पामस्तिहंघ्रणोत्फुल्लविकसितेन वदनेन मनुष्या णीयपक्षः तथापि सर्गस्थितिसंयमार्थं धत्तेरजः
देयान जरायुजाण्डजोद्भिज स्वेदजाः यस्यावताराः पुरुषः तस्यांशो ब्रह्मा तस्य कला मरीच्यादयस्ताभिर्वि
सर्जिताः पुत्रपौत्रादिद्वारेण जनिताः ननु नारीहि सर्वेषां समः स्यात् किं नष्टकरणाश्रयणात्मनेयथापेक्षितया
न्याद्यस्मत्पालनो भविष्यतीत्याशंक्याह नयस्येति द्वाभ्यां स्थितिपालनस्य सत्त्वाः कालः प्रतः सत्वप्रियः

भा॰
प्र॰टी॰
॥

मनस्वी यामा नः शं शुभं करिष्यतीति यत्र त्रीणाधो हैरवी समस्त देवतमसः परं स्थानं यद्वा लोकालोकात्परतो
यत्र तमस्ततः परं स्थानं जगाम दैवीभिर्लोके प्रसिद्धाभिर्वैदिकीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् देववरं नमामहे।
ननाम हे देववरं स्वात्मना मामतित्वा सर्वान्तरं निष्कलं कुतः निरुपाधित्वात् कुतः मनोग्रयानं मवचवेहेतुः सत्य
कुतः अविक्रियत्वात् कुतः अनन्तत्वात् आद्यं च अनादित्वात् अनन्तत्वाद्धि वृद्ध्यादिविक्रिया भवति किं च गुहाशयं सर्वा
न्तरं निष्कलं कुतः निरुपाधित्वात् कुतः मनोग्रयानं मनसोऽपि जविष्ठं मनः प्राप्य स्थानेन ततः प्रागेव विषयमान
त्वात् तथा च श्रुतिः अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनद्देवा आप्नुवन् पूर्वमर्शत् तद्धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठद् इति

अयं च तस्य स्थितिपालनक्षणः सत्त्वं जुषाणस्य भवाय देहिनां तस्माद्व्रजामः शरणं जगद्गुरुं स्वानां
स नो धास्यति शं सुरप्रियः श्रुकः इत्याभाष्य सुरान्वेधाः सह देवैररिंदमः अजितस्य पदं साक्षाज्जगा
म तमसः परं तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै विभुः स्तुतिमब्रूत दैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेन्द्रियः ब्रह्मो॰
अविक्रियं सत्यमनन्तमाद्यं गुहाशयं निष्कलमप्रतर्क्यं मनोऽग्रयाणं वचसानिरुक्तं नमामहे देववरं
वरेण्यं विपश्चितं प्राणमनोधियात्मनामर्थेन्द्रियाभासमनिद्रमव्रणं छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ
व वचसा अनिरुक्तं अविषयत्वात् यद्वा वाक्प्रवृत्तेर्यन्न वा अभ्युपगतः इति श्रु तमक्षरं खं त्रियुगं व्रजामहे
तेः मनो वचसा अगोचरत्वात् अप्रतर्क्यं यथा दृष्टवा सर्वेषां हेतुत्वेन हेतुमज्ज्ञः किं च प्राणादीनां विपश्चितं ज्ञाता
रं ज्ञाता अहंकारो देहो वा न तत्तद्व्यतिरिक्तं यमसौ न्यायात् अर्था विषयाः इन्द्रियाणि तद्ग्राहकाणि तदुभय
रूपेणाभासमानम् इति तथा तत्तया अनिद्रं स्वप्नदृष्टवदज्ञानरहितं कुतः अव्रणं अदेहं अतएव अक्षरं खमि
व व्यापिनं च सर्वं च हेतु यत्र यस्मिन् गृध्रपक्षौ जीवपक्षपातिनौ छायातपौ अविद्या च तन्निवर्त्तिका विद्या वा। नास्ति त्रियुगं त्रिषु युगेष्वाविर्भावं तं शरणं व्रजामः ॥

तदेवमविक्रियत्वादिभिः सर्वज्ञत्वादिभिश्च समत्वं वैलक्षण्यं चोक्तं संसारवृक्षाधारत्वेनापि तदेव दर्शयन्नाह ।
ह एकायन इति अस्य जीवस्य वृक्षं वृक्षं वर्तमानदेहादिरूपतया मायया प्रापयमाणं यतः अयः अश्वोपसप्यदपि ह्यानमाङ्कल
रूपं सम्यग्प्रापयेकथ्यभूतं वृक्षं मनोमयं मनःप्रधानं देहेंद्रियाणि पंचप्राणाश्चेति एवं पंचदशाश्रावायपुष्प
श्रामृशीघ्रगत्वाद्यो गुणानाभिरिव मध्ये पस्यविधृतेदेवबले अष्टौप्रकृतयो नेमयः पंचावरणानि यस्य सर्व
जीवनियंतृत्वादिना वरिष्ठत्वमाह य इति यश्च एपसपर्णो जीवसमीपतस्थितं एतेनात्मासावकाश्यास्तिस्म
यहासपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते इति श्रुतिः यद्वा भक्तरक्षार्थं नगहरस्यापरि यद्भवि

अन्नस्य वृक्षं वनस्पतिर्माणं मनोमयं पंचवदपारमाश्रु त्रिनीतिविभ्रवलमष्टनेमि यदृत्वमाद्भुतस्य
तं प्रपद्ये यदेकवर्णं तमसः परं तदालोकमव्यक्तमनंतपारं आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासते।
योगारथेन धीराः नयस्यकश्चातिनिर्तिमाया यथाजनामृत्युनिवर्तनार्थं तं निर्जितात्मात्मगुणं

हृदयार्थः नहि देहस्यत्वाहंकाराहरणादिक्रियावेशानजी (परेशं नमामि भूतेषु समं चरंतम् ॥ राम
वसाम्यं स्यात् तत्राह एकवर्णमित्यनेकरूपं तमसः प्रकृतेः परं अलोकं अदृश्यं अव्यक्तं निर्विकल्पं अ
नंतपारं कालतो देशतश्च अपरिच्छिन्नं तद्ब्रह्मैव यः अग्रयुतस्वरूपत्वात्र जीवसाम्यं तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्य
नश्नन्नन्यो अभिचाकशीतीति विशेषश्रवणादित्यर्थः अतएव यधीराः योगरथेन आश्रिसाधनेनोपासते भ
जतेतेन मामत्वतरेणात्वयः मायानियंतृत्वेनापि जीवसाम्यपरिहारनिष्ठत्वमाह यस्य मायाकश्चक
स्थिदपि नातितितर्ति न नातिक्रामति कथंभूता जनाय यामृत्युतिस्यं यमात्मस्वरूपं तत्त्ववेदनिर्जितात्मा
शक्तिमायावतद्गुणाश्च येनतं अर्थ्यं नवदेति यदुक्तं तत्स्य पंचपद्याह ॥ राम

मा. इमंवयंदेवाः ऋषयश्चयस्यप्रिययातन्वासमेतेनैवस्पृहा अपिवहिःस्थानेचममप्रकाशास्यासाविः प्रकटमा
प्र.टी भिमुख्यागतिर्निरुपाधिस्वरूपत्वंविमः इतरप्रधानाः रजस्तमोमयाः कुतोविद्युः तेनमामतिप्रवैराग्यवान्वयः
१९ इदानींवराजरूपेणस्तवन्ध्यायेयते पादोमहीतिद्वादशभिः यत्रमत्योजरायुजादिभूतसर्गः सामहीयस्य
पादोसःनः प्रसीदतु आत्मनेत्रः पादादिमत्वेपिमनन्तुरंतत्रः कुतः ब्रह्मग्रयुतब्रह्मरूपः तत्कृतः महतीवि
भूः
इमंवयंयत्प्रिययेयवतन्वासमेतेनस्पृहावहिरंतराविः गतिंनसत्त्वांमऋषयश्चविदुःकुतोसरायाइत
रप्रधानाः पादोमहीयं स्वकृतेवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः सैवमहापुरुषश्चात्मनेत्रः प्रसी
दतोब्रह्ममहाविभूतिः यंभस्तयदुतउदारवीर्यंसिद्धानिवस्तुनवर्द्धमानाः लोकास्त्रयोयाखिल जी३
लोकपालाः प्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः सोमंमनोयस्यसमामनंतिदिवौकसांवैवलमंधआ
युः ईशोनगानांप्रजनः प्रजानांप्रसीदतांनः समहाविभूतिः अग्निर्मुखंयस्यतुजातवेदाजातः
क्रियाकांडनिमित्तजन्मा ग्रंतःसमुद्रेनुपचन्स्वधातूनप्रसीदतांनः समहाविभूतिः ॥ भूतिरश्चर्यंय
स्यसः १ उदारवीर्यंशक्तिर्यस्यतदंभोयस्येरतः सनःप्रसीदतु उदारवीर्यंतामाहयतोंभसोलोकाख्यःसि
द्धिनिर्यायेयने यः सोमोदेवानामंधः पुत्रं अन्नएवबलमायुश्च नगानांवृक्षाणांप्रकर्षेणजनयतिवर्द्धय
तीतिप्रजनः यस्यमनःसमामनंतिप्रसीदतु अग्निर्यस्यमुखंजातः कथंभूतः जातवेदाधनंयस्मात् क्रिया
कांडनिमित्तनिपायकर्मतन्निमित्तंजन्मयस्यग्रंतःसमुद्रेउदरमध्येस्वधातूनपाकाहीनवान्नादात् प्रसिद्धं
समुद्रोपिवान्तवरूपेणाग्रदकान्यन्नापवत्रमिः ॥ राम १९

पक्षतरणिर्यस्य वक्त्रमासीत् कथंभूतः देवयाने प्रविशद्भिर्योगिभिर्वन्ताद्ययीमयः सेषात्र येवैविषतयाती

तिश्रुतेः ब्रह्मणोप्यहं मध्यमपामनास्थानेयपण्येनगादित्यो हिरण्मयः पुरुष इति श्रुतेः शुक्लेहोरिदेवयानेवा

त ब्रह्मत्वं वपुस्मल्लोकत्वात् स्वस्य शुक्लालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणिर्यस्य वक्त्रः सः कथंभूतो वायुः चराचरा

णामहत्याद्वित्थमेवाख्याणः यत्प्राणावयवृत्यायथिछ्ठीरेदेवाः सप्राणभूत्याइव प्रवाम्ययत्रुस्पत्यस्थिताः।

यद्वक्त्रमासीत्तरणिर्देवयाने त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यम् । द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः स म

हाविभूतिः ॥ प्राणादभूद्यस्य चराचराणां प्राणः सहो बलमोजश्च वायुः । अन्वास्म सम्राजमिवानुगा व

यं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ श्रोत्राद्दिशो यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः । प्राणे

न्द्रियात्मासुशरीरकेतः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ बलान्महेन्द्रस्त्रिदशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो ८

धिषणाद्विरिञ्चः । खेभ्यश्च छन्दांस्यृषयो मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ श्रीर्वक्षसः पितर

श्छायया सन्धर्मः स्तनादितरः पृष्ठतो भूत् द्यौर्यस्य शीर्ष्णोप्सरसो विहारात् प्रसीदतां नः स महा

विभूतिः ॥ विप्रो मुखाद्ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद्भुजयोर्बलं च ऊर्वोर्विशोजोऽङ्घ्रिरवेद शूद्रौ प्रसी ॥

एवंभूतो वायुर्यस्य प्राणादभूत् अस्मः खानि हृद्गतच्छिद्राणि प्राणाः पंचवृत्तिः दतां नः स महाविभू ४१

द्रियाणि च आत्मा मनश्च असवो नानाकूर्मादयः शरीरं चैतेषां केतनं आश्रयभूतं खं यस्य पुरुषस्य नाभ्याः प्रप्रे

तेभ्यः पूर्यस्य बलान्महेन्द्रो जज्ञे छन्दांसि ऋषयश्च खेभ्यः कः प्रजापतिः इतरः अधर्मः विद्वेषप्रजानेः नेश्रणप

तस्पृष्ठतः मित्रिः श्रुमिजा विसर्थः शु वेदस्येदोयवेदावेदव्यतिरिक्ताश्च शूद्राश्चेतिः तद्विमानसद्भ्रपणोगा

उपविराड्रूपोऽहान् नस्तः नासिकातो द्युतिः कांतिः पशव्यः पशुभ्यो हितः कामः स्पर्शनात् भूतः दृश्यते तानि व
यः कालः विशेषं लौकिकप्रपंचं यस्मात् इदं विभाव्यं कृतः बुधायवाधं विदुः अभियोगमानेन यागेन रप्रबु
धानां माययैव बाधायस्मिन्निस्मयः तदेवं प्रपंचमुपवर्णयति प्रपंचमुपवर्णयन् प्रणमति नमस्त्विति द्व
त्रिभिः दर्शनादिभिः नमस्त्वावायुः तस्यावकृतिः लीलायस्पतस्मै नमस्मिते मुखांबुजं दिदृक्षूणां नास्माकं

लोभः धरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः भ्रुवोर्यमः पक्ष्मभवस्तु कालः प्र
सीदतां नः स महाविभूतिः द्रव्यं वयः कर्म गुणान् विशेषं यद्योगमायाविहितान् वदंति यद्दुर्विभाव्यं
प्रबुधापवाधं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः नमोस्तु तस्मा उपशान्तशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपू
रितात्मने गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमानाय नभस्वदूतये सत्वं नो दर्शयात्मानमस्म
त्करणगोचरं प्रपन्नानां दिदृक्षूणां सस्मितं ते मुखांबुजं तैस्तैः स्वेच्छाभूतै रूपैः काले काले स्व
यं विभो कर्म दुर्विषहं यन्नो भगवांस्तत्करोति हि क्लेशभूर्यल्पसाराणि कर्माणि विफलानि वा
देहिनां विषयार्त्तानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥ त्वमस्मत्करणगोचरं यथा

भवति एवं वा आत्मानं दर्शय अस्मत्केच्छानुवर्तित्वं वदन् तत्र अनुग्रहमेवन्याह तैस्तैरिति यद्दुर्विषहं अशक्यं
कर्म तद्भगवान् स्वयमेव करोति हि न च वा हि मुख्यो नामिव सन्दक्षाणामस्माकं त्वदर्पितानि पूर्वं पुण्या
नि विपरीतफलानि भवितुमर्हंतीत्याह क्लेशेति क्लेशो भूयिष्ठो येषु अल्पः सारः फलं येषु यद्वा विफलान्येव सकामा
नां कर्माणि त्वय्यर्पितानि नैव तथा ॥

नत्रः वैफल्यमुपपादयति प्रथमः अस्यापि कर्म कल्प्यः कर्माभासोऽपीश्वरार्पितश्चाहि फलायश्रमायन कल्प्य।
ते हि यस्मात्स एव ईश्वरः पुरुषस्यात्मा अतएव हृषितो हितश्च तस्मात् आहितिपिते हितेवार्पितेन निःफलत्वमा
ह यथा मूलासेचनं स्कंधानां च भवशाखानां च भवति एवं सत्यपि तदर्पितकर्मणां त्वङ्कानां मूला
कयत्रिमित्रमिदंइः एवमिति त्वमेव वन्सीत्याशयेनाह नमस्तुभ्यमिति कर्माण्यात्मकर्माणि स्वभावचे।

नावमः कर्मकल्याणि विफलाय स्वार्पितः कल्प्यते पुरुषस्यैष सत्वात्माहर्पितो हितः यथाहि
स्कंधशाखानां तरोर्मूलावसेचनं एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च हि नमस्तुभ्यमनंताय।
दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणाय गुणेशाय सत्वस्थाय च सांप्रतं इति भागवते षष्ठस्कंधे पंच
मः ५ श्लोकाः एवं स्तुतः सगणैर्भगवान् हरिरीश्वरः तेषामाविरभूद्राजन् सहस्राक्षोदयद्युतिः
तेनैव सहसा सर्वे देवाः प्रतिहतेक्षणाः नापश्यन् खं दिशः लोकानात्मानं च कुतो विभुं विरिंचो
भगवान् दृष्ट्वा सह शर्वेण तां तनुं स्वच्छां मरकतश्यामां कंजगर्भारुणेक्षणां तप्तहेमावदातेन ल
सत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगीं सुमुखीं सुंदरभ्रुवं महामणिकिरीटेन केयूराभ्यां च भूषि

ष्ठितानि यस्य तत्सा इति षष्ठे पंचमः तस्येति पुनः स्तुतिविस्तारावस्मिन्नेसरे कृत्वा तन्मेत्रात्वासरे साकम।
स्तांथ सहो यमः सहस्राक्षाणामुदयद्युतिर्यस्य सहसा तेन साप्रतिहतानीलक्षणानि चक्षूंषि येषां ना
माविभूतानंतरं विरिंचआद्रष्टावद्भावतिपचसेनालयः कंजगर्भवदरुणे ईक्षणे यस्याः तप्तहेमवदवदा
तेन पीतेन लसता कौशेयवाससा प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्याः शोभनं मुखं यस्याः सुद

भा॰ प्र॰टी॰ १५ महार्हमणयोयस्मिंस्तेनकिरीटेनकर्णाभरणाभ्यांकुंडलाभ्यांनिर्भातौयौकपोलौताभ्यांश्रीमुखांबुजंयस्य
स्याः कौस्तुभः आभरणंकंठेयस्याः लक्ष्मींवक्षसिबिभ्रतीदेवप्रवरोब्रह्मासर्वांगैरवनिंगतैः साष्टांगप्रणतैः
प्रनादिरादिरसयेनाभूतानांभूतिनिभुवन् अस्माभिःप्रीतिनित्यावविभुत्वेभगवन्नतोः श्रीसूतैरयमाविर्भावप
वनत्वस्मादाहिजन्माहिनवास्तीत्याह ननानाजन्मादयोयस्याकुतः मुख्याणायप्रतीनिर्वाणसुखस्वरूपाणां।
वायग्रंथामोहनस्तवोयमर्थः नयापिग्रणोरप्यणिणप्रतिसूक्ष्मायत्तानन्तान् वस्तुनस्तत्प्रपरिगणय।

कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजं। कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभितं। कौस्तुभाभर।
णंलक्ष्मींबिभ्रतींवनमालिनं। सुदर्शनादिभिःस्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितं। तुष्टावदेवप्रवराःस
शर्वः पुरुषंपरं सर्वामरगणैःसाकंसर्वांगैरवनिंगतैः ब्रह्मोवाच जज्ञानजन्मस्थितिसंयमा।
याशरणायनिर्वाणसुखार्णवाय अणोरणिम्नेपरिगण्यधाम्ने महानुभावायनमोनमस्ते रूपंत
वैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण योगेनधातःसहनस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नु
हविश्वमूर्तौ ॥

श्यमातीतंधाममूर्तिर्यस्यतस्मैन वैतदसंभावितं यतः महानचिंत्योनुभावोयस्यतस्मा
नैःसनातनत्वमपरिमेयत्वंचोपपादयतिरूपमिति हेपुरुषर्षभहेधातः एतत्तवरूपंवैदिकेनतांत्रिकेण
वयोगेनश्रेयोर्थिभिः सदाइज्यंपूज्यंपूर्णोनेदमिदानीमपूर्वंजातमितिभावः नतुहृष्यदेवाःइज्यत्वेनप्र
सिद्धाः सर्वेप्यत्रैवांतर्गताइत्याह अयिहाहंस्फुरंतंपुरुषमिस्वयिनोस्मान्त्रिलोकान्सहपश्यामि नत्वहे १५
तुःविश्वमूर्तेर्यस्य अतस्त्वेनरूपंपरिच्छिन्नमपिनभवतीतिभावः

विश्वमूर्त्तिस्त्वमेव त्वयीति घटस्य मृत्तिका यथा आदिरंतश्च मध्यं च तथा त्वमस्य जगतः न च हेतुः परस्मात्परस्तथा
हि परः मृत्तिकादृष्टांतेन परिणाममुपाशंकां वारयति त्वमिति त्वया स्वाधीनया आत्मन एव गुणानां व्यवायेपि गुणा
मप्यगुणमेव त्वां युक्ताः पश्यंति मनीषिणो विवेकिनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः एतदेव सदृष्टांतमाह यथेति अग्नि-
काष्ठमथनेनामृतं मागोदोहनादिना भुवि अन्नं व्रीह्यादिकं कर्षणादिना च वृत्तिं खननेन उद्यमेन पुरुषकारेण वा

त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यंत आसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतो जगतोस्य मध्यं घटस्य मृ-
त्स्नेव परः परस्मात् त्वं मायया आत्माश्रयया स्वयेदं निर्माय विश्वं तदनुप्रविष्टः पश्यंति युक्ता मनसा
मनीषिणो गुणव्यवायेप्यगुणं विपश्चितः यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भुव्यन्नमंबूद्यमने च वृ-
त्तिं योगैर्मनुष्या अधियंति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदंति तं त्वां वयं नाथ समुज्जिहानं सरोजनाभा-
तिचिरेप्सितार्थं दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे गजा दवार्ता इव गांगमंभः स त्वं विधत्स्वाखिललोक-
पाल वयं यदर्था स्तव पादमूले समागतास्तद्विहितं तदात्मन् किं वान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः

णस्यानां वृत्तिर्जीविकां वयवा अंबूनि उद्यमेन खनीयंत्रादिना हरणे यो योगैरुपायैर्मनुष्या अधियंति प्रा-
प्नुवंति तथा कवयस्त्वां बुद्ध्या गुणेषु अधियंति वदंति च हे नाथ सरोजनाभ अतिचिरादीप्सितमर्थं नयो-
के गं प्राप्यं त्वां समुज्जिहानं आविर्भवंतं प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा अद्य वयं निर्वृतिं गताः दवार्ताः दवाग्निपीडि-
ताः यद्विधेयं तत्कथ्यतेति चेत् तत्राह हे यंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्तव बहिः किं वान्यं विज्ञाप्यमस्ति

भा. सूयमेवं किं विकुर्वतेति चेत्तत्राह अहमिति अग्रेः केतवो विस्फुलिंगा इव तेन वयं पृथग्विभाताः सन्तः अ
स्मनः शाश्वयः किं वा विप्रः अनस्त्वमेव हितानां देवानां च मंत्रविधत्स्व इदं कुरु इति न पायमुपदिश अयं हृ
अ.टी. हृदयं मंत्रगूढं हृद्गुह्यं अभिप्रेतं यथा नैव विजानीयः जगदेतत्संभूतानि यमितानि सर्वाणि कारणानि हि यतः
१५ थैः तान् ईश्वरस्थापितैर्वाभिप्रेतमित्याह एकएव स्वरः समर्थोपि हे स्मान् देवाः अन्धेव गोयवोवयः

अहं गिरित्रश्च सुरादयो ये दक्षादयोऽग्नेरिव केतवस्ते किं वा विदामेश पृथग्विभाता विधत्स्व शं नो द्वि
जेदेव मंत्रं श्रीशुक उवाच एवं विरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञाय तेषां हृदयं यथैव जगाद जीमूतगभीरया।
गिरा बद्धाञ्जलीन्संवृतसर्वकारकान् एकएवेश्वरस्तस्मिन् सुरकार्ये सुरेश्वरः विहर्तुकामस्ता
नाह समुद्रोन्मथनादिभिः श्रीभगवानुवाच हन्त ब्रह्मन्नहो शंभो हे देवाः मम भाषितं शृणुतावहि
ताः सर्वे श्रेयो वः स्याद्यथा सुराः यात दानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयतां कालेनानुगृहीतैस्तैर्या
वद्वो भव आत्मनः अरयोपि हि संधेयाः सति कार्यार्थगौरवे अहिमूषिकवद्देवा ह्यर्थस्य पदवीं
गतैः अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितं यस्य पीतस्य वै जंतुर्मृत्युग्रस्तोऽमरो भवेत् क्षिप्त्वा।
क्षीरोदधौ सर्वा वीरुत्तृणल

वः आत्मनः स्वतो यावद्वो वा वृद्धिर्भवति अर्थस्य प्रयोजनस्य पदवीं सिद्धिं
प्राप्तैः ततः पश्चात् अहिमूषिकवद् यथा तत्क भावेन वर्तितव्यमिति शेषः पेटापेटिकायां निरुद्धो हि सर्पो यथा।
कै निर्गमद्वारविधानार्थं प्रथमं मूषकेण संधिं विधाय पश्चात्तमेव भक्षयति तथा यं मार्गं प्रहृतेः प्रथमं सं
धेयाः असमर्थः ततस्तैः सह यत्कार्यं तदाह अमृतोत्पादने इति यस्मान्नस्य पीतस्य सतः मेत्रापन्नः न वन १५

क्लेशभाज इति बलिभिः सहकारिभिः साध्यामृतं त्वदनुग्रहं विना न सिध्यति इति श्रुत्वा सामादिक
मुपदिशन्ति सूर्यमितिहाभ्यां हे सुराः सर्वे मेऽणा संधमेण सोत्व पामार्गणा यथा सिध्यति वस्तुसमयना
क्लेशभाजो भविष्यति देवा शुभफलग्रहाः श्रुत्वैतदनुमोदध्वं यदि हं सम्यक् समस्ताः सुराः नसंरंभेण
सिध्यति सर्वे यथा सोत्वयथा नलब्धकालकूटादिषा जलधि संभवात् लोभः कार्यो न वो जातु
रोषः कामस्तु वस्तुषु श्रीशुक उवाच इति देवान्समादिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधे राजन्।
स्वच्छंदगतिरीश्वरः अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामहः भवश्च जग्मतुः स्वं स्वं धामोपेयु
र्बलिं सुराः दृष्ट्वारीनप्यसंयत्तान् जातक्षोभान् स्वनायकान् न्यषेधद्दैत्यराट् श्लोक्यः संधिवि
ग्रहकालवित् ते वैरोचनमासीनं गुप्तं चासुरयूथपैः श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन्
महेंद्रः श्लक्ष्णया वाचा सांत्वयित्वा महामतिः अभ्यभाषत तत्सर्वं शिक्षितं पुरुषोत्तमात् त
दरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिपाः शंबरोरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिनः ततो देवासुराः कृ
त्वा संविदं कृतसौहृदाः उद्यमं परमं चक्रुरमृतार्थे परंतप ततस्ते मंदरगिरिमोजसोत्पाट्य दुर्
मदाः नदंत उदधिं निन्युः शक्ताः परिघबाहवः दूरभारोद्वहश्रांताः शक्रवैरोचनादयः अपार
यंतस्तं वोढुं विवशा विजहुः पथि निपतन् स गिरिस्तत्र बहूनमरदानवान् चूर्णयामास महता।
इमनेथुभमनसस्तत्र बलिमुपेयुः अपजग्मुः प्रसन्नानपि दृष्ट्वा श्लोकाः कोऽयं हं वैरावलिं बलिं जितम।
शोध त्रैलोक्ये पतनं ते तस्मै व मम्मरतो न्मयनादितं ये प्रयत्नवास राधिपाः पौलोम कालेयादयः शंवरा

भा॰ विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णो नत्रस्थितेनैवास्मत्केरागमनापेक्षितिभावः ॥ अष्टमे षष्ठः ॥ सप्तमे मथनोद्भूता
अ॰टी॰ विषदीप्ताखिलेजनैः स्तुतः स्वकृपयाऽपाद्रुः पपौविषमितीर्यते फलभागेनेतिवाप्यमृतेभागभावि ।
९ विसृज्य भगवांस्तत्र बभूव गरुडध्वजः । गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्षया
जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणान्यथा गिरिंचारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीला आरुह्य प्रययावब्धिं
सुरासुरगणैर्वृतः अवरोप्य गिरिं स्कन्धात्सुपर्णः पततांवरः ययौजलान्त उत्सृज्य हरिणा सवि
सर्जितः इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेषष्ठोध्यायः शुकउवाच तेनागराजमामन्त्र्य फलभागेन
वासुकिं परिवीय गिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदान्विताः आरेभिरेसुसंयत्ताअमृतार्थंकुरूद्वह ह
रिःपुरस्ताज्जगृहेपूर्वंदेवास्ततोभवन् तन्नैच्छन्दैत्यपतयोमहापुरुषचेष्टितं नगृह्णीमोवयंपु
च्छमहेरंगममंगलं स्वाध्यायश्रुतिसंपन्नाःप्रख्याताजन्मकर्मभिः इतितूष्णींस्थितान्दैत्या
न्विलोक्यपुरुषोत्तमः स्मयमानोविसृज्याग्रंपुच्छंजग्राहसामरः कृतस्थानविभागास्तएवंक
श्यपनन्दनाः ममन्थुःपरमायत्ताअमृतार्थंपयोनिधिं मथ्यमानेर्णवेसोद्रिरनाधारोह्यपोवि
शत् ध्रियमाणोपिबलिभिर्गौरवात्पाण्डुनन्दन तेसुनिर्विण्णमनसः परिम्लानमुखश्रियः आ
सन्स्वपौरुषेनष्टेदैवेनातिबलीयसा ॥ नष्ट
णीति संमंथ्य वासुकिं नेत्रं
गिरौ परिवीय संवेष्ट्य अब्धिं मथितुं मुदान्विताः आरेभिरे सुसंयत्ता अमृतार्थं हरिः पुरस्ताज्ज
गृहे ततोभवन् सुप्तेन शृंगः कृतस्थानविभागाः इत्येवं हन्त स्वपौरुषे नष्टे सति ॥ ९

विघ्नघ्नस्यविधिंतेनरचितंविघ्नंप्रवितथ्यःसमेभिसंधिःसंकल्पोयस्यलब्धेयोजनप्रस्तारोयस्मात्स्तीतितया
तेनहृष्टेनतस्यगिरेणावमेनेभ्रमणांश्रेणकाहूपमेमेन प्रासेणाश्वस्नाकारेणरूपेणाविशत् प्रात्मनिरेव
देमसंध्यगोत्रदाङ्गरूपाणतेत्रवाधरूपेणापरेणाहारिणातोभितेनक्रमेणावक्रंसमस्रोपरिस्मिन्हशाख

विलोक्यविघ्नेशविधिंतदेश्वरोऽयंनवीर्योवितथ्याभिसंधिः कृत्वावपुःकालरूपमद्भुतंमहान् प्रवि-
श्यतेनाथगिरिस्मृगहार नमुन्तितवीस्वकुलाचलश्चनः समुन्मीलितानिमेषितेस्वगास्सुराः दधाररहे
नसलवेयोजनप्रस्तारिणाहीपद्वापराम्यहान् स्वराःसैरेदृष्टेनवीर्यंवेपितंपरिभ्रमतेगिरिमग्नह
हृतः विभ्रनदावर्तेनमाहिकच्छपामेनागकद्रूपतमप्रमेयः तथास्यगानाविशद्दास्यरणारूपिणा
तेषांवलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन्देवगणाश्चविल्लदैवननागेद्रमबोधरूपं उपयंगोदगिरिराजि
वासप्राक्रमप्रहस्तेनसहस्रबाहुः तस्यादिविग्रहस्यभवेदमुखोरभिहृदवह्निः ममनोभिहृष्टः उपर्यु
धस्वात्मनिनेत्रगात्रयोः परेणनप्राविशतास्यमन्धिताः ममेपुरंध्यितरसामदोत्कटामहाद्विषा
पतत्तोभितनक्रचक्रे ग्रहीद्रसाहस्रकतोरदग्मुखेः स्वासाग्निप्रमाहतवर्वेसास्रगाः पोलाम
कालीयवल्लीलवलादयोऽहावाग्निहयाःसरलाश्वाभवन् देवाश्चतत्क्षामशिवोहतप्रभान् ५
प्रावरास्तरावरकंचुकाननतान् समभ्यवर्षन्भगवद्दशायनावपुः समुद्रोपगूढवापवः ॥
मत्वाभिवस्वासास्थ ग्रहीदूस्यसाहस्रेयपविमिताःकंकेरयहगादयः तेभ्योतिगतोभ्यामग्निधमाभ्या
साहतेर्वर्षयेणाते सरलाद्रमविशषाःदेवास्तभगवदृशावृताः समभ्यवर्षनसमुद्रोर्मिभिहसेनाबाय
वप्रशीतलावपुःकौतिस्मकम्पभूतानतस्याहीद्रभ्यस्वासशीतोवादिभिहनाप्रभायेषाश्रामपवादी

॥

छि
दि
१८

भा॰ धृतोद्वैर्येन स धृताद्रिः भगवान्परमपुरुषो नंतरमशोभेन स्वस्त्वयः कथंभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः क
प्र॰टी गोविषोतमानाविधुकुंडलेलसत्तागायस्यसतथा मूर्द्ध्निभ्राजनो विलुलिताः कचा यस्य सतथा नैत्रैर्ज्जि
१२ त्वभिः दृदस्रुकं सर्वं प्रतिगिरिः प्रतिहृद्दीपकेन हालाहलमिमाद्धानामयस्य संभ्रान्तामीनाद्युत्ता।
मकरादयस्त्रयस्मिन्समस्यादिभिराकुलाच्च तद्धिषं प्रतिमप्रति क्रियाशून्यमितिवाकृतः उग्रोवेगा

मथ्यमानान्नदास्मिधोर्देवासुरवरूथपैः यदासुधा न जायेत निर्ममंथाजितः स्वयं मेघश्यामः
कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युत् मूर्द्ध्निभ्राजद्विलुलितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भिर्जग
दभयदैर्दंदस्रुकं गृहीत्वामथ्नन्मथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथोद्धृताद्रिः निर्मथ्यमानादुदधेरभू
द्विषं महोल्बणं हालहलाह्वमग्रतः संभ्रान्तमीनान्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगि
लाकुलात् तदुग्रवेगं दिशिदिश्युपर्यधोविसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रतीर्यं भीताः प्रजाः दुद्रुवुरंगसे
श्वरा अरक्ष्यमाणाः शरणं सदाशिवं विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्याभवाय देव्याभिमतं मुनीनां
आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणंस्तुतिभिः प्रणेमुः ॥

यसः तदेवाह दिशिदिशीति यद्वा उग्रवेगादिषोमांच सेव्यदयोयस्मात् अतएवासह्यं विलोक्य भीता।
अनेनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवं शरणं दुद्रुवुः त्रिलोक्याउद्भवाय देव्या सह अद्रौ कैलाशे आसीनं।
तथापि मुनीनामभिमतं तेषामेवापवर्गाय तपोजुषाणं ॥ राम १२

निर्गुणस्य गुणांश्चैव पिबेद्धरिपराक्रमैः त्वं वेत्स त्वप्रजेशानानामसंतेतरां नयोः नत्वेवंभूतो विस्मृरिति श
सिद्धं तत्राह गुणमय्येति ग्रस्यनगतोपदासंगोहीनं यत्सेनदोत्येहमेव स्वदृक स्वतः सिद्धज्ञान स्वप्रला
दिसत्तासंबंधत्से तत्र हेतुः स्वदृग्भूमेति सदसत्ताभेवान् देवतिर्यगादिरूपत्वभावयतीति तथा स्वरूपेन स्व
व्यतिरिक्तनास्तीत्याह त्वमेव त्वं नानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः तस्मादीश्वरः स्वतः सिद्धज्ञानत्व
मुपपादयतः जगदात्मना आभातत्वे प्रकाशमाह कुतः त्वं शाश्वदेवसयोनिः अतः स्वतः सिद्धज्ञानत्व

प्रजापतयः हे देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन त्राहि नः शरणापन्नान् त्रैलोक्यदहनाद्विषा
त् त्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बंधमोक्षयोः तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुं गुणमय्या ॥
स्वशक्त्यास्य सर्गस्थित्यप्ययान् विभो धत्से यदा स्वदृग्भूमन् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधां त्वं ब्रह्म परमं
गुह्यं सदसद्भावभावनो नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वरः त्वं शब्दयोनिर्जगदादिरा ॥
त्मा प्राणेंद्रियद्रव्यगुणः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदामनंति अग्नि
र्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवांघ्रिपंकजं कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिश
श्च कर्णौ रसनं जलेशं ॥
यां तव विदुः [illegible] ॥

जगदादिर्महत्तत्वं आत्मा च अहंकारः कथंभूतः प्राणेंद्रियद्रव्याणां कारणभूता गुणा यस्मात्तस्मा
त्रिविधस्य सर्गः स्वभावादयश्च त्वमेव क्रतुः संकल्पः सत्यमृतं चेति यो धर्मः सत्वमहदादिरूपत्वं हे
तुः त्रिवृतं त्रिगुणात्मकं यदक्षरं प्रधानं त्वयि तदाश्रयं तदामनंति यदा एवंभूतेन त्वयि त्रिविधेत्वे प्रमाणं
प्रकाशकमाह अग्निरित्यर्थः अखिलदेवतात्मा अग्निः सर्वा देवता इति श्रुतेः सोऽग्निस्तव मुखं हे लोकभव क्षिती

परेश्वरे देवे यश्चात्मा जीवास्तेषामाश्रयणमाश्रयस्तवात्मा अहंकारः त्रयीमयात्मन् वेदत्रयमूर्ते पंचोप
निषदः तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपमन्त्राः यैस्तैरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणां वर्गः तेषामेव मन्त्राणां पद
च्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मका मात्रा इत्यर्थः अवस्थितिः उपरतावस्था अधर्मस्यामिषु दंभलोभादिषु वो
र्मिभिर्विसर्गः प्रतिसर्गः यद्वा यैः सत्त्वादिभिर्विविधः सर्गः तानि नेत्रत्रयं हे देव छंदोमय ऋषिर्वेदः स
र्ववेत्ता ईक्षणा साक्षात्मन इति पाठमनुवदः तमेवाह छन्दोमय इति हे गिरित्र नेन परं ज्योतिः रखिलालो

नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान् सूर्यश्च चक्षूंषि जलं स्म रेतः परावरात्माश्रयणं तवात्मा सोमो मनो द्यौ
र्भगवन् शिरस्ते कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसङ्घा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते छन्दांसि साक्षात्तव स
प्तधातवस्त्रयीमयात्मन् हृदयं सर्वधर्मः मुखानि पञ्चोपनिषदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमन्त्रवर्गः य
त्तच्छिवाख्यं परमात्मतत्त्वं देव स्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते छाया त्वधर्मोर्मिषु यैर्विसर्गो नेत्रत्रयं सत्त्व
रजस्तमांसि साङ्ख्यात्मनः शास्त्रकृतस्तवेक्षा छन्दोमयो देव ऋषिः पुराणः न ते गिरित्राखिललो
कपालविरिञ्चवैकुण्ठसुरेन्द्रगम्यं ज्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्त्वं न यद्ब्रह्म निरस्तभेदं कामाध्वरत्रि
पुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतः स्तुतये न तत्ते यस्त्वन्तकाल इदमात्मकृतं स्वनेत्रवह्निस्फु

लोकपालादीनां गम्यं न भवति कुतः यत्र रजआदि नास्ति किंतज्ज्योतिः पुनिरस्तभेदं ब्रह्म कामस्याध्वरस्य द
क्षयज्ञः त्रिपुरादयश्च येऽनेकभूतद्रुहस्तान् क्षपयतः सह एतस्तेन कर्मणा स्तवनं न भवति अयमल्पमेतदि
त्यर्थः गरभूतानां स्याप्यवश्यभाविन्वेन सिद्धवृत्ते हे शः स्तुतये अलं न भवतीति अत्र हेतुः यस्त्वं भवान्
स्वनेत्रवह्निविस्फुलिङ्गशिखया इदं जगत् भसितं भस्मीभूतं न वेद नालोचयति ॥

तदेवं निरूपयन्नानुग्रहमग्रेब्रवीयेनिरंतितेनमूर्धा रस्माह्नः येनत्वमयामहस्वरंतेन स्थानितनां दत्तेकामिने
कथ्यते प्रलयंतिन श्मशाने वरेउग्रक्रूरपरुषं वहिस्तकथ्यते कथंभूत श्रात्मारामा श्रुतेश्वरं वा विश्वेहे
तोपदेष्टारस्ते हे हि चिंतितमंघ्रिद्वंद्वयस्य तथाभूतमर्पितयसाभितप्रमर्पितेनूनंनवानिमविदंत्रितिका
कुवलीलानैव विदुरित्यर्थः ग्रनोहान्तलज्जात्मक्रूरपाः कथमात्मरामः सवितचरणयुगलयस्यका
मिवसंभवः कथं वा तवासाभितप्रमश्मशान सोग्रलेपरुषं वासंभवतीत्यविचार्यैवप्रलापादित्यर्थः ग्रात्मा
यत्वात्मरामगृहभिहेहिचिंतितोघ्रिद्वंद्ववरंनप्रमयानपसाभिमं कथंतेउग्रपुरुषं निरंतरश्मशाने
तेनूनमूर्तिमविदंस्तवहानलज्जाः तत्रत्यतेमदसनोः परतः परस्यनोऽन्तः स्वयुगमनेप्रभवंतिभू
म्नः ब्रह्मादयः किमुतसंस्तवनेवयंतुतन्मागेसगे विषयाग्रपि शक्तिमात्रपतमरंप्रपयणामानपर
तेमहेश्वरस्तरनायहिलोकसाव्यक्तिलयंकककर्माणः श्रुकउ तदीत्वयमसंनेतासाकृपयापापिपी
तिनः सर्वभूतेसहदेवरुद्रमाहसतीप्रिया शिवउ ग्रहोवतभवान्पेनतपूजानांपपपवैशासेद्वीगद
मथनाद्भुतान्नकालकूटाद्युपस्थितेग्रासाप्राणापदीस्तनोविधेयमभयंहिमे एतावान्हिप्रभोरर्थोयद्दी
नपरिपालनं प्राणैः स्वैः प्राणिनः पांतिसाधवःक्षणभंगुरैः बद्धवैरेषुभूतेषुमाहितेष्वात्ममायया
तावद्विटकानोवामीमहोतोपितवतत्वेनजानेतीत्याह तनस्मात्तवस्वरूपमगमनेब्रह्माद्योपिनसमर्थाः
संस्तवनेतुकुतः शक्ताः स्युः तत्रवयं कथं प्रभवाम यतस्तेषासर्गाश्रमेतावाचीनाः तथापियदेतत्स्तवनं एतत्स
मशक्तिपरिमितमात्रमित्यर्थः तदेवाह्न एतत्परमिति नपरंरूपं तथाप्यदर्शनादेव हतार्थीवयमिमादृक्स
स्नायहीतिमतृभावमविचार्यविषयानप्रहृष्टमगौरीमाकर्यांचिदिर्यप्रियावारयंदितिशंकयानामनत्तापयत्रा

भा॰
स्व॰टी॰
५९

स्वस्तिः शोभनं तासां स्वेन जीवितमस्तीत्यर्थः तमुग्रं ग्रस्तं करतलपरिमितमात्रं कृत्वा जलकल्मषः जलदो
षो विषं यस्मात् गले नीलत्वकारः साधोः कृपालोः प्रस्कन्नं गलितं स्वपरे च ये सविषाः ते पिबन्‌ शृङ्गः अनेन वि

पुंसः कृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः प्रीते हरौ भगवति प्रीयेऽहं सचराचरः तस्मादिदं गरं भुञ्जे प्र
जानां स्वस्तिरस्तु मे एवमामन्त्र्य भगवान् भवानीं विश्वभावनः तद्विषं जग्धुमारेभे प्रभावज्ञान्वमो
दत ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषं अभक्षयन्महादेवः कृपया भूतभावनः तस्यापि दर्श
यामास स्ववीर्यं जलकल्मषः यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणं तप्यन्ते लोकतापेन साधवः
प्रायशो जनाः परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः निशम्य कर्म तच्छम्भोर्देवदेवस्य मीढुषः प्र
जा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुण्ठश्च शशंसिरे प्रस्कन्नं पिबतः पाणेर्यत्किंचिज्जगृहुः स्म तत् वृश्चिकाहि
विषौषध्यो दन्दशूकाश्च येऽपरे इति श्रीभागवते अष्टमस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ७ पीते गरे वृ
षाङ्केण प्रीतास्तेऽमरदानवाः ममन्थुस्तरसा सिन्धुं हविर्धानी ततोऽभवत् तामग्निहोत्रीमृषयो जगृ
हुर्ब्रह्मवादिनः यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप ततउच्चैःश्रवा नाम हयोऽभूच्चन्द्रपाण्डुरः तस्मि
न्बलिः स्पृहां चक्रे नेन्द्र ईश्वरशिक्षया ततऐरावतो नाम वारणेन्द्रो विनिर्गतः दन्तैश्चतुर्भिः श्वेता
द्रेर्हरन्भगवतो महिम् ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भुवि
यथा भवान् ॥

विषस्य तीव्रत्वोक्त्या इत्यष्टमेन प्रसः अष्टमे मथ्यमानेऽब्धौ लक्ष्म्याविर्भावो हरेर्वृतिः धन्वन्त
रेर्हृते सोमे मोहिन्युद्भव ईर्यते हविर्धानी सुरभिः देवयानस्य ब्रह्मलोकमार्गप्रकारस्य यज्ञस्य संबंधिने
हविषे ईश्वरशिक्षया प्रागेव कृतया भगवतो यः श्वेताद्रिः कैलासस्तस्य महिमानं दन्तैः शिखरैस्तस्य हरन्

५९

वल्गुभिर्गन्धादिभिः स्वर्गिणां रतिकर्मभिः ७ महामाधवेत तत्रैकस्यां दिशि जाता नासौ दामिनी स्फटिका।
द्रिमयगिरिशृङ्गेषु पिर्छ विस्फुरन्ती विद्युद्दिव कांस्याद्दिशो रञ्जयन्ती श्रीः संपत्स्यात्तान्मूर्तिधारिणीम
तीमेव भगवत्समाराराधिरिरभूदित्यर्थः ८ तस्यास्तु रूपादिभिर्हि प्राश्रां तिमे चेतोपद्या ९ भगवद्वरः श्रि
तया श्रियावलोकिताना देवानां यथा एवं सर्वसंपत्प्रामिम सराणां चेतद्विपर्ययं चक्र मभिषेकादिम

ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककण्ठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः
७ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा रञ्जयन्ती दिशः कान्त्या विद्युत्सौदामिनी यथा
८ तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ९
तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतं मूर्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुम्भैर्जलं शुचि १० आभि
षेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः गावः पञ्चपवित्राणि वसन्तो मधुमाधवम् ११ ऋषयः क
ल्पयांचक्रुरभिषेकं यथाविधि जगुर्भद्राणि गन्धर्वा नट्यश्च ननृतुर्जगुः ॥ ॥

द्योतमानत्वं कथं सा श्रीरिति परिहारेण भगवत्प्राप्तिप्रकारमाह तस्या आसनमित्यादिना सुधामीदाह्य
णीयतः प्रोक्तेन ग्रन्थेन १० आभिषेचनिका अभिषेकोचिताः पञ्चपवित्राणि पञ्चगव्यानि मधुमा
धवं चैत्रवैशाखसंभवफलपुष्पादि प्रागेनरपि हृद्यं कोमलपदार्थः मधुमाससंभवं मधुरमिति वा ११ अ
भिषेकमभिषेकोचितं विधिना मोदनादिना स्थिरः ॥

भा.
अ.टी.
२०

शंखवेणुवीणाश्च व्यनादयन् तुमुलो निःस्वनो येषां ताञ्छंखादीन् १२ १७ पदं आश्रयं ध्रुवं नित्यं अव्यभिचारिणो नित्याः सन्तो गुणा यस्मिन् तत् नान्वविंदत १८ क्वचित्कस्यचिद्दोषसद्भावात् तदेवाह

मेघा मृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् व्यनादयन् शंखवेणुवीणास्तुमुलनिःस्वनान् १२ ततोभिषिषिचुर्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीं दिगिभाः पूर्णकलशैः सूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १३ समुद्रः पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् वरुणः स्रजं वैजयन्तीं मधुना मत्तषट्पदां १४ भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुंडले १५ ततः कृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजं नदद्द्विरेफां परिगृह्य पाणिना चचाल वक्त्रं सकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती सुशोभनं १६ स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरंतरं चंदनकुंकुमोक्षितं ततस्ततो नूपुरवल्गुशिंजितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ १७ विलोकयन्ती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणं गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत १८ नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च न संगवर्जितं कश्चिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः।
स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः १९ ॥

नूनमिति त्रिभिः मन्युनिर्जयो नास्ति दुर्वासःप्रभृतिषु गुरुशुक्रादिषु संगवर्जितं ज्ञानं नास्ति महत्त्वेपि ब्रह्मसोमादीनां कामनिर्जयः परतो व्यपाश्रयः परापेक्षत्वं इन्द्रादिषु किमीश्वरः १९ ॥ २०

न भूतसौहृदं परशुरामादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिबिप्रभृतिषु पुंसः कार्तवीर्यादेर्वीर्यमस्ति परं न
वेगनिष्कृतं कालवेगेन परिहृतं तत्तु न भवति गुणसंगवर्जितः सनत्कुमारादिर्हि न द्वितीयो मम वरो न हि समाधि
निष्ठत्वात् चिरायुष्यपि मार्कंडेयादौ शीलमंगलं नास्ति रुद्रे यदमनशीलत्वात् कश्चित् तदप्यस्ति हिरण्य
कशिपुप्रभृतौ आयुषस्तस्य न वेद्यं इतीन भगवद्द्वेषेण कस्मादेव मृत्युसंभवात् यत्र कुत्र च श्रीरुद्रे
कौमारादौ विद्यमानेऽपि रुद्रे यदमनाद्यभावात् शीलमंगलं वा पुनिश्चयश्च उभयमस्ति न वान्यः पूर्वोक्तः कश्चि
होषः तथापि सोऽप्यमंगलः श्मशानवासाद्यमंगलचेष्टितः श्रीमुकुंदस्तु लीलयाह कश्चनेति कं

धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणं वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिःकृ
तं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः २० क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं क्वचित्तदप्यस्ति न वेद्यमा
युषः यत्रोभयं कुत्र च सोऽप्यमंगलः सुमंगलः कश्च न कांक्षते हि मां २१ एवं विमृश्याव्यभि
चारिसद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयतागुणाश्रयं वव्रे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुंदं निरपेक्षमी
प्सितं २२

अन्त्यमंगलः निरवद्यश्च मत्समीहितं कोऽपि नेत्यात्मारामत्वात् २१ एवं विमृश्य परं
मानिरपेक्षमपि मुकुंदमेव वरं वव्रे न किंचिदव्यभिचारिभिः षाड्गुण्यमेवानादिभिर्गुणैर्निजैकाश्रयतया
वैनरपेक्ष्यं गुणाः वरं सर्वाननेन न तु हेतुः अगुणाश्रयं प्रकृतिगुणातीत नापि तेरप्ययमेवार्थः अत एव
सर्वे अपेक्षितं किंच सर्वैः गुणैः शिवादिभिरपेक्षितं तत्र अयं भावः यद्यपि स्वयमात्मारामत्वेनाप्यनि
रपेक्षः तथाप्यस्मिन् तायशानि माहिति सिद्धं ययानोऽपेक्षितं तथा मामपि नोपेक्षेत २२ ॥

भा

श्री.टी.

२१

तावत्तैव सेवया हृष्टातार्थास्याः किं मैमेः प्राक्तृणंतिविनिनमेव हृनवतीति तदेवाह तस्यांसदेशे कमनी
यां नवकंजमालां निधाय तदनुग्रहं प्रतीक्ष्यमाणा लीनस्थानिकटे तस्थौ किंभूतां मालां माद्यन्तो मधुव्रता
स्तेषां वरूथस्य गिरा उपघुष्टां नादितां कथंभूता सा श्रीः सव्रीडहासेन विकसल्लोचनेन तस्याउरः स्वधाम या

तस्यांसदेश उशतीं नवकंजमालां माद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टां तस्थौ निधाय निकटे तद
उरः स्वधाम सव्रीडहासविकसन्नयनेन याता २३ तस्याः श्रियस्त्रिजगतो जनको जनन्या वक्षो
निवासमकरोत्परमं विभूतेः श्रीः स्वाः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणेन यत्र स्थितैधयत साधि
पतींस्त्रिलोकान् २४ शंखतूर्यमृदंगानां वादित्राणां पृथुः स्वनः देवानुगानां सस्त्रीणां
नृत्यतां गायतामभूत् २५ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याः सर्वे विश्वसृजो विभुं ईडिरेवितथैर्मंत्रै
स्तल्लिंगैः पुष्पवर्षिणः २६ श्रियावलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः शीलादिगुण
संपन्ना लेभिरे निर्वृतिं परां २७ निःसत्वा लोलुपा राजन्निरुद्योगा गतत्रपाः यदा चोपेक्षि
ता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः २८ अथासीद्वारुणी देवी कन्या कमललोचना असुरा जगृ
हुस्तां वै हरेरनुमतेन ते २९ ॥

तामसनीवक्षः प्रतीक्षमाणा तस्या विस्मयं:
२३ भगवानपि त्रिलोकाभिवृद्ध्यै स्ववक्षस्तस्याः स्थानं दाविमाह तस्या इति विशिष्टाभूतयाविभवा।
यस्मात्तस्याः स्त्रिजगतोजननस्याः श्रियः परमं स्थिरं वधयत अवर्धयत २४ तल्लिंगैर्विश्वसृष्टिप्रतिपादकैः
प्रवितथैः यथार्थैः २६ २८ वारुणीं वरुणदेवतां यदन्नं तन्मयी सुरा २९ ॥ तामसे २१

२॰ दीर्घो पीवरो दोर्दंडो यस्य कंबुग्रीवः पंकवनाभिरिव त्रिरेखा सहूना ग्रीवा यस्य २२ स्निग्धः कुंचितः ।
केशानां मेता पियस्य २३ इज्यभाक यज्ञभागभोक्ता अमृतेनाभृतं परिशुक्तं २४ मिथः दैन्या नो परस्प

मथ्यमानात्काण्येरस्ताञ्जिभिः उदतिष्ठन्महाभागस्तु पुरुषः परमाद्भुतः २० दीर्घ
पीवरदोर्दंडः कंबुग्रीवोऽरुणेक्षणः श्यामलस्तरुणः स्रग्वी सर्वाभरणभूषितः २१ पीतवा
सा महोरस्कः सुमृष्टमणिकुंडलः नीलकुंचितकेशान्तः सुभगः सिंहविक्रमः २२ अमृ
तस्य पूर्णकलशं बिभ्रद्वलयभूषितः स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः २३ धन्व
न्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृगिज्यभाक् तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभृतं २४
लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाहरन् नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने २५ वि
षण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययुः इति तद्दैन्यमालोक्य भगवान्भृत्यकामकृत् २६ मा
खिद्यत मिथोऽर्थं वः साधयिष्ये स्वमायया मिथः कलिरभूत्तेषां तदर्थे तर्षचेतसां २७ अहं पू
र्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति प्रभो २८ ॥

रेकलहोऽभवदनेन योगमायया मोहितास्तावोऽयं साधयिष्यामि स्वतो माखिद्यतेत्याहेति शेषः तदेवा
ह मिथ इति तर्षः कामस्तत्पात्कामानि चेतांसि येषां देवेषु समवलानां कलिरभूत् २८ ॥

भा॰ दुर्वलानामाक्रोशप्रकारमाह देवाइतिद्वाभ्यां येदेवास्तल्लेनायासेननेहेनवः साधकाः तुल्यग्रायाः
प्र॰टी॰ सोहेनत्सुधनादियेषामितिवा सत्रयागेययासवेषांसमंफलंनहेतत् तथाचश्रुतिः ऋद्धिकामाः
२२ सत्रमासीरन्नितियेयजमानास्तेऋत्विजइतिच ५१ नद्रूपंवर्णयतिपंचभिः प्रवर्णीयसुमलमिवष्पण
स सर्वेषवयवेषुसुंदरं समानयोः कर्णयोराभरणंयस्मिन् सकपोलंवतत् उत्कृष्टनासिकंचाननं।

देवाः स्वभागमेहेतियेनल्पायासेहेनवः सत्रयागस्थैतस्मिन्नेषधर्मः सनातनः ४९ इति
स्वास्थ्यमपथ्येऽत्यादातमत्सराः दुर्वलाः प्रबलान्नाजनाहीनकलशान्महः ५० एतस्मि
न्नेनरेविस्तुः सर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यंदधारपरमाद्भुतं ५१ प्रवर्णीया
मलपृणामसर्वावयवसुंदरं समानकर्णाभरणंसकपोलोन्नसाननं ५२ नवयौवन
निर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं मुखमोदानुरक्तालिफेकारोद्विग्नलोचनं ५३ विभ्रत्स्वकेश
भारेणमालामुत्फुल्लमल्लिकाम् सग्रीवकंटाभरणंसभुजांगदभूषितं ५४ विरजां
बरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्याप्रविलसद्वलावलनूपुरं ५५ ॥

यस्मिन् सहग्रीवायस्मिन्कंठेग्राभरणंतद्वंतद्वशोभनाग्रीवायेनकंठाभरणंयस्मिन्निति वा स
भुजयोरंगदाभ्यांभूषितं ५४ विरजांबरेणसंवीतानितंबद्वीपाविशालत्वात् तत्रशोभायस्याः २२
तयाकांच्याप्रकर्षेविलसन्तवलगयथाभवस्येवचलतोऽरणयादूपुरेयस्मिन् ५५

सव्रीडेन स्मितेन सह विक्षिप्ताः कंपिताया भ्रूस्तस्या विलासेन सह यान्यवलोकितानि तैर्दैत्ययूथपा-
नां चेतः सम्यक् संगृह्य कामम् अदीपयत् इत्यन्वयः ४७ नवमे मोहिन्या दैत्यैरर्पिते सुधाभाजने तद्वंच-
नेन देवेभ्यः सुधा दत्ता इत्युक्तं वर्ण्यते । अहो रूपमहो धामेत्युक्तिः इति वदंतः कालमित्यादि पंचश्लोकाः

सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतःसु काममुद्दीपयन्‌
मुहुः ४८ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः श्रीशुक
उवाच तेऽन्योन्यतोऽसुराः पात्रं हरंतस्त्यक्तसौहृदाः क्षिपंतो दस्युधर्माण आयांतीं
ददृशुः स्त्रियं १ अहो रूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः इति ते तामभिद्रुत्य पप्र-
च्छुर्जातहृच्छयाः २ का त्वं कंजपलाशाक्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि कस्यासि वद वामोरु
मथ्नतीव मनांसि नः ३ न वयं त्वामरैर्दैत्यैः सिद्धगंधर्वचारणैः नास्पृष्टपूर्वां
जानीमो लोकेशैश्च कुतो नृभिः ४ ॥

मथ्नतीतीव व्रतोभयंतीव कस्यासीत्यपृच्छन्ममस्माभिः यतस्त्वं केनचिदपि पूर्वं स्पृष्टेति त्वां तां
अमराद्यैरस्पृष्टपूर्वां न जानीम इति न स्पृष्टपूर्वानस्पृष्टपूर्वां तां जानीमः एव ४ १५म

भा
प्र·टी·
२३

प्राप्तमिदं त्वद्दर्शनं त्वीश्वरेणैव संपादितमित्याहुः नूनमिति सर्वेंद्रियाणां मनसश्च प्रीतिं विधातुं
सघृणेन किं प्रेषितासि किं वा यदृच्छयैवागतासि नैवं नूनं प्रेषितैवेत्यर्थः ५ भेदाद्विग्रहो यथा न भवे

नूनं त्वं विधिना सुभ्रु प्रेषितासि शरीरिणां सर्वेंद्रियमनःप्रीतिं विधातुं सघृणेन किं ५ सा त्वं
नः स्पर्द्धमानानामेकवस्तुनि भामिनि ज्ञातीनां बद्धवैराणां शं विधत्स्व सुमध्यमे ६ वयं क
श्यपदायादा भ्रातरः कृतपौरुषाः विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा भवेत् ७ इत्युपाम
न्त्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्य रुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्रीभगवानु
वाच कथं कश्यपदायादाः पुंश्चल्यां मयि संगताः विश्वासं पंडितो जातु कामिनीषु न या
ति हि ९ सालावृकाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानि नूत्नं नूत्नं
विचिन्वतां १० शुक उवाच इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुराः जहसुर्भावगंभी
रं ददुश्चामृतभाजनम् ११ ततो गृहीत्वामृतभाजनं हरिर्बभाष ईषत्स्मितशोभया गिरा
यद्यभ्युपेतं क्व च साध्वसाधु वा कृतं मया वो विभजे सुधामिमाम् १२ ॥

तथा ७ ८ संगताश्चत्रस्त
ताः ४ हे सुरद्विषः १० भावेन केनाप्यभिप्रायेण गंभीरं यथा भवत्येवं जहसुः ११ ईषत्स्मितेन शोभा य
स्याः तया मया कृतं साधु वाऽसाधु वा यदभ्युपेतं अंगीकृतं तर्हि विभजे १२ याम २३

प्रसूरपुंगवा दैत्यश्रेष्ठाः प्रमाणामियतामजानंतः १३ १४ यथापत्नोभवयाप्रीतिग्रहेतस्थलहेमणप्र
हतपत्रनिर्मुक्तमुक्तवासः स्वयंभुवाशालतेनमांगलिकपुनावनमात्रेणसर्वदाप्रागग्रेपुकशशूपवि
ष्टेषु १५ भूयेरामोदितावास्वरमीकृतायाशालायां प्रथनस्याशालीयाहेनवरहस्माकलशपाणिराविं
वेश कथंभूतामणिवंधादाकनिष्टकरस्यकरभोवाहुः करभसदृशौ सवृत्ताशुरूयस्याः सालमकं

त्यभिव्याहृतेतनस्याग्राकर्णपासुरपुंगवाः प्रप्रमाणविहस्तस्यनतनथ्यत्सवमंसत १३ अथापा
ष्यक्तनस्नानाइत्वावहविष्णतल इवागाविप्रभूतेभ्यः कृतस्वयनाद्विजैः १४ यथापत्नोषवा
संसिपविपायाहृतानितेकुशेषुप्राविशन्सर्वे प्रागग्रेष्वभिभूषिताः १५ प्रायत्नवेष्टपविष्टेषु
स्वरपुर्हितितेषुच भूयामोदितशालायांतद्ध्यामाल्पदीपकैः १६ तस्यानेरढकरभोरुल
सद्रूलमद्वूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलालीसाकृतनीकनकप्रस्तिनितन।
कुंभस्तनीकलशपाणिरथाविवेश १७ ॥

मनीयद्दूलेयस्मिन्तेनश्रोणीतटेनविशालयाश्रोणापालसामेसागतिर्यस्यासापादांनेरकर
भसदृशाप्रकवोलसद्दूलेयस्याः सावासोश्रोणीतटेनालसगतिश्चमदेनविह्वलेयाक्षालया
त्निर्णीयस्याः तास्त्रियः सर्वोसर्वीस्यदेवासुराः समुपुद्ध्रुः कथंभूताकनकमयेकुंडलेयस्याः सावा
सावारवः कणहयोयस्याः साच १७ राम राम राम ॥ राम

९

भा. विगलितोविस्रस्तःस्तनपट्टिकायायांयेनोयस्याःसातो १८ एवंतान्मोहयित्वायत्कृतवान् तदाहत्रि-
भिः सुराणांसुधाप्रदानेसर्पाणांपीयूषदानमिवदुर्नयंप्रमत्वामत्वातासधोनेभ्यानवाभजत् यथायंभावः
७.टी. हेरमेशीयंसाध्वःसाधुवासर्वमनुमतमेवयतामसुरान्देवानवसुधापायायिष्यामि १९ किंचेतरेषां
२५ यान्याथ्यविभजेस्वमनुमतंचैतेभ्योजामेवकुरेभ्योदानेन्यायंयतस्तेभ्यःसुधांनदास्यामितिपंक्तीःपृथ

तोस्त्रीसंवीकलककुंडलचारुकर्णानासाकपोलवदनोपरदेवताख्यं संवीक्ष्यसंमुमुदुरुत्स्मि
तवीक्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकान्ता १८ असुराणांसुधादानंसर्पाणामिवदुर्नयं
मत्वाजातिनृशंसानांनतान्व्यभजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथक्पंक्तीरुभयेषांजगत्पतिः
तान्समुपवेशयामासस्वासुस्वासुचपंक्तिषु २० दैत्यान्गृहीतकलशोवंचयन्नुपसंचरैः दू
रस्थान्पाययामासजरामृत्युहरांसुधां २१ तेपालयन्तःसमयमसुराःस्वकृतंनृप तूष्णीमास
न्कृतस्नेहाःस्त्रीविवादजुगुप्सया २२ ॥

गविविक्ताःकल्पयित्वाविधायतानसुपंक्तिषुस्वस्वेषुतत्सजातीयेषुतत्स्त्रासुरानपिप्रतारणार्थमेवो
पवेशयामास २० उपसंचरैरुपसर्पणैःप्रियवाक्यादिभिःतानतिक्रम्यातिक्रम्यगमनेनदूरस्थानपिदेवान् २५
२१ तयाकृतःस्नेहोयषुतेस्त्रियासहविवादजुगुप्सया २२ ॥

कृतः अतिप्रणयः स्नेहो यैः प्रणयापायेन कातरा भीताः अत एव नोचुः पूर्वं किंचिदिमं वंचकमपि यत्वपी
त्यस्त्रीणां प्रतीत्य अभिप्रायाहि बहुमानेन च आबद्धा नियंत्रिताः समयपालनादिभिः षड्भिर्वेनैः कारणैर्वचनं
किंचिदपि नोचुः किंतु तूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौ चंद्रार्कयोर्मध्ये प्रविष्टः सोमममृतमपिबत् २४ ह
रिस्तस्य शिरो जहार अप्लावित प्रसृष्टः २५ ग्रहस्य राहोर्विवक्षुरुद्धाधिकारित्वं २६ २७ श्रीहरिमका

तस्यां कृतातिप्रणयाः प्रणयापायकातराः बहुमानेन चाबद्धा नोचुः किंचन विप्रियं २३
देवलिंगप्रतिच्छन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टः सोममपिबच्चंद्रार्काभ्यां च सूचितः २४ च
क्रेण क्षुरधारेण जहार पिबतः शिरः हरिस्तस्य कबंधस्तु सुधयाप्लावितोऽपतत् २५ शि
रस्त्वमरतां नीतमजो ग्रहमचीक्लृपत् यस्तु पर्वणि चंद्रार्कावभिधावति वैरधीः २६ पीत
प्रायेऽमृते देवैर्भगवाँल्लोकभावनः पश्यतामसुरेंद्राणां स्वं रूपं जगृहे हरिः २७ एवं सु
रासुरगणाः समदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोपि फले विकल्पाः तत्रामृतं सुरगणाः फ
लमंजसापुर्यत्पादपंकजरजःश्रयणान्न दैत्याः २८ ॥
नामेवायमः फलंतिनामेषामिस्सेव माख्यानतात्पर्यमाह एवमिति समा देशादयो येषां हेतवमेहशादि
रथः सम्पूर्देहलिमंवीरुदादिर्विविधः कल्पः फले केषांचिज्जातं केषांचिन्नेति वै विघ्ना येषां ते फले वैष
म्यवंतो बभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्रेति यस्य पादपंकजरजः श्रयणादेव प्राप्तं फलमसुमः स्यात्
सैव्य इत्यर्थः यतस्तेनिरसवधात् २८ ॥ राम

भा॰ एतदेवोपपादयति यदिति असुप्राणो वसु धनं प्राणादिभिः देहात्मजादिषु नृभिर्यद्युज्यते देहाद्य
प्र॰टी॰ र्थं यत्क्रियत इत्यर्थः तदसत् व्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् तैरे
व प्राणादिभिरीश्वरोद्देशेन यत्क्रियते तत्सन्महाफलं भवति कुतः अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वा
२५ नुगतत्वात् तत्र दृष्टान्तः यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्कन्धशाखादेरपि भवतीति यद्वाल्य

यद्युज्यतेसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेव सद्भवति
यत्क्रियतेपृथक्त्वात्सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् २९ इति श्रीभागवते महापुराणे
ऽष्टमस्कन्धेऽमृतपाने नवमोऽध्यायः ९ श्रीशुक उवाच इति दानवदैतेया नाविन्दन्नमृतं नृ
प युक्ताः कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः १ साधयित्वामृतं राजन् पाययित्वा स्वका
न्सुरान् पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गरुडवाहनः २ सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दितिनन्दनाः
अमृष्यमाणा उत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ३ ॥

लोपे पंचमी पृथक्त्वं पर्यालोच्य भेददृष्ट्या देहाद्युद्देशेन यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्य
ईशदृष्ट्या तेष्वेव यत्क्रियते तत्सद्भवतीति शेषं समानं २९ इति श्रीभावार्थ॰ अष्टमे नवमोऽध्या
यः ९ दशमे मत्सराद्दैत्यारब्धे तस्मिन्स्पृधे सुरैः दैत्यमायाविषमे युद्धे वध्याविरभूद्धरिः १ तदेवमसृ
तावाप्तिर्नाभक्तानामितीरितं भक्तमत्सरतः प्राप्ता हानिः पुनरुदीर्यते १ ॥ २५

तत्ररणायुद्धमुद्धृत्तः समुद्रस्यरोधसितीरेवभूव ४४ तेभ्योन्यंसमासाद्यनिजघ्नुः ९० ॥ १२ विचित्र
नपटादिभिश्चवीराणांमालाभिश्चराजिभिर्हेवदानववीराणांध्वजिन्योयादसांमालाभिःसागरावि

ततःसुरगणाःसर्वे सयथापीतयोधिताः प्रतिसंप्रपुपुधुःशस्त्रैर्नानायुधपराक्रमाः ४ तत्रदे
वासुरेनामरणः परमदारुणः रोमहर्षणोराजेन्द्रमृत्युलोलोमहर्षणः ५ तत्रान्योन्यसमपत्तौ
तेमरव्यमनसोरणे समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६ प्रावर्तत्खेदसदृशोनादो
रिमरणोमहान् हयस्यस्वरथपत्तीनांनदतांनिःस्वनोभवत् ७ रथिनोरथिभिस्तत्रपत्ति
भिःसहपत्तयः हयाहयैरिभाश्चेभैःसमसज्जंतसंयुगे ८ उष्ट्रैःकेचिदिभैःकेचिद्खरपृष्ठ
पृष्ठः स्वरैः केचिद्गौरमृगैरुक्षैःसिंहैर्व्याघ्रैर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैःकंकवकैरन्येश्येनमासैस्ति
मिंगिलैः शरभैर्महिषैःखड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभिराखुभिःकेचित्कृकलासैःश
शैर्नरैः वस्तैरेककृष्णसारैर्हंससारसैश्चकरैः ११ अन्येजलस्थलखगैःसत्वैर्विकृतविग्रहैः
सेनयोरुभयोराजन्विविशुस्तेग्रतोग्रतः १२ चित्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैःसितामलैः महाध
नैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्वर्हचामरैः १३ वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरलंकारैर्भूषणैः स्फुरद्भिर्विशदैःशस्त्रैःसु
तरांसूर्यरश्मिभिः १४ देवदानववीराणांध्वजिन्यःपांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसा

वेरनत्तरितित्रयाणामवयवःयाशभिर्विनिवारीतेरमलेरातपत्रैश्चवामरैश्चवाजनेश्चवातेनोद्धूते

मानिकमालानि ॥ ३ ॥

इतिश्रीचक्रकलिकासंग्रहसिंधिःकलंकसंग्रहे ३

भा॰
अ॰टी॰
२९

असुराणांमयाचमूस्तस्याः पतिः स बलिर्यानमास्थितः अत्यैवउदयगिरिशिखरे स्थितः चंद्रइवविरेजे शनि

वैरोचनोबलिःसंख्येसोसुराणांचमूपतिः यानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितं १६ सर्वसां
ग्रामिकोपेतंसर्वाश्चर्यमयंप्रभो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्शनम् १७ आस्थितस्तद्वि
मानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः बालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये १८ तस्यासन्सर्वतोयानैर्यू
थानांपतयोसुराः नमुचिःशंबरोबाणोविप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धाकालनाभोथप्रहे
तिर्हेतिरिल्वलः शकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः २० हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलो
मेघदुंदुभिः तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रि
पुराधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्ले
शभागिनः सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचंतःशंखान्दध्मु
र्महारवान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशं २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढःशु
शुभेस्वराट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाहध्वजा
युधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोमर्म
भिर्मिथः आह्वयंतोविशंतोग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७ ॥ त्रयाणाममव्ययः १४ स्वेतिप्रस्रव
णानियस्मिन्त्रिनिमहयाराशाहृशं २५ नानावाहनवाहीनियथातेदेवासुराश्चमिथोःपृथुपृथुः २९ २९

हृद्गान्मेवाहृ युयोधेतिमसमृभिः शुम्भनग्रास्यनग्रयुध्यतेमयः २८ सूर्यो देवप्रकपवशतेन वलिसुतैता
वो बाणाज्येष्ठो येषांते: २९ निशुम्भशुम्भाभ्यां देवी २१ धातो हनीमाराहास्ते: सहिता अन्ये च वाहाः ह

युयोध वलिर्विरोचनात्मको णाग्रहोऽस्यन वकणो हतिना युध्यन्मित्रो राजन्यहेतिना २८ यम
स्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मयेनैव शंवरो युयुधे त्वष्टा सविता न विरोचनः २९ अपराजि
तेनन मुचिरश्विनौ विश्वकर्मणा सूर्यो वलिसुतैर्देवो बाणाज्येष्ठः शतेन च ३० राहुणा च
न थासोमः पुलोम्ना युयुधेऽनिलः निशुम्भशुम्भयोर्देवी भद्रकाली तरस्विनी ३१ वृषाकपि
स्तु जंभेन महिषेण विभावसुः इल्वलः सह वातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिंदम ३२ कामदेवेन दुर्मेघ
कालोमारभिः सह बृहस्पतिस्तु शुक्रेण सानरकेण पानेश्वरः ३३ मरुतो निवातकवचैः का
लेयैर्वसवोऽमराः विश्वेदेवास्तु पौलोमैः रुद्राः क्रोधवशैः सह ३४ नरश्च माजावसुरः सुरेन्द्रा
हृदहन सहस्त्रं वयुध्यमानाः अन्योन्यमासाद्य निजघ्नुरोजसा जिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोम
रैः ३५ भुशुण्डिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैः शक्त्युल्मकैः प्रासपरश्वधैरपि निस्त्रिंशभल्लैः परिघैः
समुद्गरैः सभिंदिपालैश्च शिरांसि चिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाः सरथाः पदातयः सारोहवाहा
विविधा विखण्डिताः निकृत्तबाहूरुशिरोधराङ्घ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७ ...

वंतकवलं गजादयङ्क्ताः कथंभूतानि कृत्ता बाह्वादयो येषां छिन्ना ध्वजादीनि येषां ते २० गाम

मा. तेषांदेवादीनांपदाघातैरथांगैश्चक्षुण्णानादायोधनाद्गणाश्चैरुत्थितोरेणुर्हिंस्रःखेचरमणिंसर्वंच
प्र.टी. छादयन्तैदेवाद्यावहेत्येवंतेनकथंभूतात् प्रस्कन्दितिभीरक्तधाराणांःपरिप्लुतास्त्विरक्तात् पद्मापरि
लवनाद्भूतोऽन्यवर्तेनभावेक्तः रक्तधारागणानमध्येनमुच्छलनाद्विमर्थः प्रथमोनपाठेरणाविशेष
२१ रण २८ शिरोभिर्महाभुजैश्चकरभमहेशारूहभिश्चमारणाभूःप्रकर्षेणास्तृतामतीवभा कथं।

तेषांपदाघातनरथांगक्षुण्णानादायोधनाद्स्थितउत्थणास्तदा रेणाहिंषाःखेचुमणिंवृक्षाद
यन्प्रवर्तेनास्तकस्कन्धितिभिःपरिप्लुतः २८ शिरोभिरूहृतकिरीटैकुण्डलैःसंरंभहृष्टिभिःपरिहृ
हृदैश्छेदैः महाभुजैःसाभरणैःमहायुधैःसाप्रास्तृताभूःकरभोरूभिर्विभा २९ कबंधास्ता
त्रचोत्थेतःपतितस्वशिरोभिर्विभिःरुधिरनायुधहोर्दैर्हरणाधावतोभटान्क्रुधे ५० बलिभिर्हृदद
भिन्निभिरनावर्तपारैः वर्तभिश्चनरोवाहानेकनारोहमाक्रैयत् ५१ सनानापततःशाङ्क
स्तावर्ध्वैःशीघ्रविक्रमः विच्छेदनिशितैर्भल्लैरसंग्रामान्हूसन्निव ५२॥

भूतेःशिरोभिरूहृतानिउन्मतितानिकिरीटानिकुंडलानिचयेभ्यस्तैःसंरंभपुरुषाहर्षोयेषु परिद
ष्टाःदष्टाःहोगृहीतायुधैः २९ पतितानियानिस्वशिरांसितत्रैसंरहितैस्तैःपपपतत्समर्थःउद्यतान्यायु
धानियैस्तैर्दोर्दंडैर्युक्ताः ५० वाहानेरावतपाटरत्तकान् आरोहगजयंतानाद्याक्षयद्विख्याय ५१ ५२ २१

द्रुमेषुः प्रसहनोवलिः ४३ ४४ टंकवन्तीत्वागैश्चापावैः सहिताः ४६ ४८ स्तनयित्नुवत्प्रांगणा

नस्यकर्मणः समैवीत्यद्रुमेषुः शक्तिमाददे तोज्ज्वलन्तीं महोल्काभां हस्तस्यामच्छिनद्धरिः ४
२ ततः शूलेन ततः प्रासेन ततस्तोमरकम्पनः पपात च्छिन्न समादाय तत्सर्वं तदच्छिनद्विभुः ४४ सम
नीयामसृग्रीमायां युद्धे तथा नगतोऽमरः ततः प्राद्युत्स्य चक्रं लाभ्रमरानीकोपरि प्रभो ४५ ततो विषे
ततस्त्ववो दहयमानान्हवाग्निना शिलाः सटंकशिखराः श्रेणीयन्माद्धिषद्बलम् ४६ महोरगाः
समुद्येनदंष्ट्रशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजान् ४७ यातुधाना
शूलहस्ताविवाससः छिन्धिभिन्धीति वादिन्यस्तथा रक्षोगणाः प्रभो ४८ ततो
महाघना व्योम्नि गंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातेराहतास्तनयित्नवः ४९ सृष्टो
दैत्येन सुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः सांवर्तक इवात्युग्रो विबुधध्वजिनीमधाक् ५० ततः
समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत प्रचण्डवातैरुद्धूततरंगावर्तभीषणः ५१ एवं दैत्यैर्महामा
यैरलक्ष्यगतिभीषणैः सृज्यमानासु मायासु विषेदुः सुरसैनिकाः ५२ ॥

मुमुचुरित्यनुष

गः ४४ प्रधाक्प्राद्यैःप्रधात्तीदित्यर्थः ५० उद्धूतैस्तरंगावर्तैरंभसां भ्रमैश्च भीषणः ५१ एवम

भा. यत्रयदा तदातैर्ध्यातःस्मृत ५२ अष्टौ सायुधयुक्ताबाहवोयस्यश्रीःकौस्तुभश्चघनश्यामकिरीटंचकुंड
प्र.टी. लेच ३ लसंतिश्रीकौस्तुभाहीनियस्मिन् ५४ अस्यरागांकुटकमंमेत्राहिप्रयोगस्तस्मान्नानासहि
२८ नामहि आहरेस्मृतिरेवसर्वासांविपदांविमोक्षणंकिमुतहरेः प्रवेश इत्यर्थः इभारिवाहः सिंहवाहः

ततस्तप्रतिविधित्सयविदुरिंद्रादयोत्स्वप ध्यातःप्रादुरभूत्तत्रभगवान्भूतभावनः ५३ ततःस्वप
र्णांशकृतांघ्रिपल्लवःपिशंगवासानवकंजलोचनः अष्टशताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तु
भानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४ तस्मिन्नविष्टेस्फुटकर्मगानायात्रिनेत्रमहिम्नामहीयसः
स्वमायया याहिप्रतिबोधमागतेहरिस्मृतिःसर्वविपद्विमोक्षणं ५५ दृष्ट्वास्त्रेगरुडवाहमि
भारिवाहमायुधश्चलमहिन्गोरथकालनेमिः तल्लीलयागरुडमूर्ध्निपतद्गृहीत्वातेना
हतस्त्वपसवाहमरिंव्यधीशः ५६ मालीसमाल्यतिवलापुरुधिपतत्पंचक्रेणकृत्तशिरसा
वथमाल्यवांस्तु आहत्यतिग्मगदयाहनदंडजेंद्रंतावच्छिरश्छिनदरेर्नदतोरिणाद्यः ५७ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमेदशमः १०

अहिनाविद्वेषलीलयैवतद्गृही-
त्वा अहनत् हेत्स्वप यस्यचक्रेणकृत्तशिरसोपततत्तंत्याथतमपि आहत्यसंतदा अस्ततेदंगरुडेम २८
हतंतंहतेगदामुद्धिन्न इत्यर्थः आद्योहरिः अरवताचक्रेण ५७ इत्यष्टमेदशमः १० राम

एकादशे तु देवैर्दैत्यघातिश्च नारदः देवानवारयत्क्रुद्धान्मृतान्दैत्यानजीवयत् १ उदयच्छदित्येव २
२ निबद्धाक्षान्नीलीकृतचक्षुषो बालान् जित्वा नटः कपटद्यूतेन यथा तेषां धनं हरति तथा हे मूढ मायेशान्मा

शुक उवाच अथासुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परयानुकंपया जघ्नुर्भृशं शक्रस-
मीरणादयस्तांस्तान्रणे यैरभिसंहताः पुरा १ वैरोचनाय संरब्धो भगवान्पाकशासनः उ-
दयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हाहेति चुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरःस्थितं मनस्वि-
नं सुसंपन्नं विचरंतं महामृधे ३ नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि जित्वा बा-
लान्निबद्धाक्षान्नटो हरति तद्धनं ४ आरुरुक्षंति मायाभिरुत्सिसृक्षंति ये दिवं तान्दस्यून्विधु-
नोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्च पदादधः सोहं दुर्मायिनस्तेद्य वज्रेण शतपर्वणा शिरो हरिष्ये मंदा-
त्मन्घटस्व ज्ञातिभिः सह ६ बलिरुवाच संग्रामे वर्तमानानां कालचोदितकर्मणां की-
र्तिर्जयोजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुक्रमात् ७ तदिदं कालरशनं जगत्पश्यंति सूरयः न हृष्यंति न
शोचंति तत्र यूयमपंडिताः ८

न जेतुमिच्छसि ४ अथ भावेस्मादिबलमाह आरुरुक्षंतीति आरोढुमि-
च्छंति ये च उत्सिसृक्षंति उल्लंघयितुमिच्छंति मोक्तुमिच्छंतीत्यर्थः अधो विधुनोमि पातयामि ५ ६
७ कालरशनं कालयंत्रितं तेन न हृष्यंति तत्र एवं विवेके यूयमपंडिता अविद्वांसः ८ याम

भा॰
प्र॰टी॰
२१

तत्रकीर्त्तिर्जयाद्दैग्रात्मानेमाधनंमन्यमानानांवोगिरोनगृह्णीमोमर्मस्पृनाल्पंयाभिस्ताः ८ विधुर्मि
दूध नात्रमेकृष्णेनाहृतइव ९ मयालःविमानमहितः ॥ १५ १२ नमुचिर्बलःपाकश्चेतित्रयश्चा
नवयंमन्यमानानामात्मानंतत्रसाधनं गिरोवःसाधुशोच्यानांगृह्णीमोमर्मताडनाः ९
श्रीशुक उ॰ इत्याक्षिप्यविभुंवीरोनाराचैर्वीरमर्दनः आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतंपुनः १० ए
वंनिराकृतोदेवोवैरिणातथ्यवादिना नामृष्यत्तदधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः ११ प्राहरत्कु
लिशंतस्माअमोघंपरमर्दनं सयानोन्यपतद्भूमौछिन्नपक्षइवाचलः ॥ सखायंपतितंदृष्ट्वा
जंभोबलिसखःसुहृत् अभ्ययात्सौहृदंसख्युर्हतस्यापिसमाचरन् १२ ससिंहवाहआसा
द्यगदामुद्यम्यरंहसा जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः १३ गदाप्रहारव्यथितोभृशं
विह्वलितोगजः जानुभ्यांधरणींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १४ ततोरथोमातलिनाहरिभि
र्दशशतैर्वृतः आनीतोद्विपमुत्सृज्यरथमारुरुहेविभुः १५ तस्यतत्पूजयन्कर्मयन्तुर्दानवस
त्तमः शूलेनज्वलतातंतुस्मयमानोहनन्मृधे १६ सेहेरुजंसुदुर्मर्षांसत्वमालंब्यमातलिः इं
द्रोजंभस्यसंक्रुद्धोवज्रेणापाहरच्छिरः १७ जंभंश्रुत्वाहतंतस्यज्ञातयोनारदादृषेः नमुचिश्च
बलःपाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः १८ वचोभिःपरुषैरिंद्रमर्दयंतोस्यमर्मसु शरैरवाकिरन्मेघा
नमुः १९ वपातात्पृथग्विक्रममानाहू हरीनितित्रिभिः हर्यश्वस्य हरीन् तावद्भिर्दशभिः शतैः २॰

धाराभिरिवपर्वतं १९ हरीन्दशशतान्याजौहर्यश्वस्यबलःशरैः

तावद्भिरर्दयामासयुगपल्लघुहस्तवान् २०

२१ ग्राहस्यैरंहूर्विधा २२ प्रावृट्कालीनंसर्पमिवमर्षः २३ वणिकपथाः वणिजः मित्राणो येषांते।
मित्रनावरम्यर्षः २४ ततावारिरुः प्रस्थाहिमसहितोनिर्गतः प्रग्रणीः सारथिः शोकामर्षाभ्यांमुक्तया
शालाभ्यांमातलिपाकेरथेवायुपथः पृथक् सक्रान्तंध्यानमोदोणातद्भुतमथहूणो २१ न
मुचिः पेवर्दशभिः स्वर्णपुंखेवैमेहुभिः ग्राहस्यन्नत्हूतसोव्येमनोपश्वेतोपहः २२ सर्वेनःश
रकूटेनशाकेमसाथि छायापामासरसुराः प्रसर्पमिवावृतः २३ चलबंधनसदतोर्वत्त्ह्रा।
लाविवक्त्रश्चदेवगणाः महानुगाः प्रनोयकाः [illegible] ननिर्जितावणिक्याभिन्नवायः।
पार्गोवे २४ ततस्तुगाधारिपुवहंधजगाहि निर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः वभौहिशः।
त्वेष्टपिवीवरोवयनस्तेतनसामर्षेश्ववलपात्सये २५ निर्गीहयसूतनोदेवः पेरस्प्पहिता
गोजदत्पक्वहिपुहतंवत्रंपमेकृत्वा २६ सतेनेवाहृथारेणाशिरसीवलपाकयोः तातो।
नापशुपतोराजन्तहारजनयत्मयं २७ नमुचिस्तहवाहहूशोकामर्षकृषाविन्तः जि
वांसुरिद्रस्यपतेचकारपरमोद्यमं २८ प्रयसमारमयंस्फलंघंटावद्धमभूषणं प्रशस्वाप्य द्रवा।
स्कहोहतामीतिविनतंपव प्राहिणोदेवराजायतिन्नदक्रगराहिव तहापतहगननलेमहा
नवं विविच्छिदेहरितिषुभिः सहस्रधा ३० नमाहतजपक्रतिषावकंधरेकृत्वाविन्तःस्विदशा
कृपाक्रोधोनाविन्तः वज्रावत्वंदाभिर्मुक्त पतिवीर्यंशक्रेभिमतीनितनया ३२ पतिःस्थितोहरतन

भा.
पु. टी.
८

३३ पतत्रैः पतत्रैः ३४ सारमयं वीर्यं पिके त्वाष्ट्रेन यथ वृत्रः मयेन वज्रेण मया पाटितः ३५ दंडे लग्न
इन्द्रत्वं ब्रह्मतेजः दधीचेः सामर्थ्यं ३६ ३७ आर्द्रं शुष्काभ्यामस्य मृत्युर्नैवेति ३८ उभयात्मकमेवाह न शुष्के

तस्मादिन्द्रोऽबिभेच्छत्रोर्वज्रः प्रतिहतो यतः किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनं ३७ येन मे
पूर्वमद्रीणां पक्षच्छेदः प्रजात्यये कृतो निविशतां भारैः पतत्रैः पततां भुवि ३८ तपःसारमयं त्वा
ष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः अन्ये चापि बलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३९ सोऽयं प्रतिहतो वज्रो मया
मुक्तोऽसुरेऽल्पके नाहं तदाददे दंडं ब्रह्मतेजोऽप्यकारणं ४० इति शक्रं विषीदंतमाह वागश
रीरिणी नायं शुष्कैरथो नार्द्रैर्वधमर्हति दानवः ४१ मयास्मै यद्वरो दत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः
अतोऽन्यश्चिंतनीयस्ते उपायो मघवन्रिपोः ४२ तां दैवीं गिरमाकर्ण्य मघवान्सुसमाहितः
ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकं ४३ न शुष्केण न चार्द्रेण जहार नमुचेः शिरः तं त
ष्टुवुर्मुनिगणा माल्यैश्चावाकिरन्विभुं ४४ गंधर्वमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभ
यो नेदुर्नर्तक्यो ननृतुर्मुदा ४५ अन्येऽप्येवं प्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौ
घैर्मृगान्केसरिणो यथा ४६ ब्रह्मणा प्रेषितो देवान्देवर्षिर्नारदो नृप वारयामास विबुधान्
दृष्ट्वा दानवसंक्षयं ४७ नारद० भवद्भिरमृतं प्राप्तं नारायणभुजाश्रयैः श्रिया समेधिताः सर्व उप

न च आर्द्रेण फेनेन तथा च श्रुतिः अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्र उदवर्तयत् ३६ ४० ४८ ४४ ॥

=
श्रीमद्भागवते
=
ऋ
१०

इतिप्रनुचरैरुपगीयमानाहस्मर्थेः उपगीयमानैरनुचरैः सहेन्द्रनिवा ४५ ४८ शविनष्टाप्रवयवाये
षां विद्यमानाशिरोधरायेषांतान् ४७ प्रत्यापन्नानिपुनः प्राप्तानि इंद्रियाणिस्मृतिश्चयेनसः ४८
इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेएकादशः ॥ द्वादशेमोहिनीरूपविभ्रमालोकनोन्मत्तकं भवं समाहया।

शुक उवाच संयमममनुसंरंभमानयेनोम्नेनर्षयः उपगीयमानानुचरैर्ययुः सर्वे त्रिविष्टपं
४५ एवं षिष्ठ्यारेणानस्मिन्नारदानुमतेनते बलिं विपन्नमादाय अस्तंगिरिमुपागमत् ४८
तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उशनाजीवयामास संजीवन्या स्वविद्यया ४७
बलिश्चोशनसास्पृष्टः प्रत्यापन्नेन्द्रियस्मृतिः पराजितोऽपिनाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ४८
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेदेवासुरसंग्रामेएकादशोऽध्यायः ॥ बादरायणि
रुवाच वृषध्वजोनिशम्येदंयोषिद्रूपेणदानवान् मोहयित्वा सुरगणान्हरिः सोमममपाय
यत् १ वृषमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्वृतः सहदेव्याययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः २

मामहरिः पुनरमोलयत १ प्रमुस्तत्रसत्यविस्मयायपानतद्भुते इतिवक्तुं महादेवमाहोयमा
पवर्ण्यते २ हरिः सोमममपाययत् इतीदं निशम्य सयत्रास्तेतत्रतद्रूपंद्रष्टुं ययाविस्मृतेरणाञ्च
यः २ २ २ ॥ रामजेप

भा.
टी.
३८ सोमपा उमया सह त्वयि किंचिद्वाच्यं वयं त्वा स्वल्पमानसाः ३ इति वक्ष्यन्महादेव तत्राव हरिमहृभि:
त्वयि महामायिनि परमेश्वरे न हि किल किंचिद्दत्वदितमिव वयं तु परमकौतूहलेन दृष्टुमागताः इ
ति वक्तुं भासेवाधयं स्तौति हे देवदेव कुतो हे देवानां देव इत्यत आह हे जगद्व्यापिन् ननु केन: हे जग
न्नायितर्हि किं प्रधानेन हे जगदीश ननु तत्र केन तत्ल त्राह सर्वेषामपि त्वं हेतुः अनेश्वरः आत्मना च
न तु प्रधानत्वमित्यर्थ: ४ ननु जगन्मयत्वो ज्ञाता जगत इत्यत्याहिना: समत्वेन वनाहेन व मममा

सभाजितो भगवता सादरं सोमपा भव: सपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन्हरिं ३ देवदे
व जगद्व्यापिन् जगदीश जगन्मय सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ४ आद्यन्ताव
स्थयन्मध्यमिदमन्यदहं बहि: यत्नाव्ययस्यैतन्नानि तत्सम अव्यक्तं ब्रह्म चिद्भवान् ५ नैवं वरागा
भोजश्रेयस्कामा निराशिषः विसृज्या भयतः सेभम्नवयः समपामते ८

पि किं तयात्वं तु षेनहि नहीत्याह आद्यं तौ मध्यं च यस्य जगतो ब्रह्मणो भवति अस्य चाव्ययस्यैत
तान्याद्यन्तमध्यानि न संति यद्वत् अहंकारास्यहं ह ष्ठ अमहंकारस्य हृदृष्टुं बहिर्भोग्यं यस्य तद्भोक्ता च
तत्सर्वविद्भवत ब्रह्मैव भवान् अतो न तत्व विकारादिष्वोक इत्यर्थ: ५ नदेवं अन्नेवम मुमुक्षूणामा
वो: प्रमाणमित्याह नैवेवेति उभयतउहामत्रव संगमका ८ ॥ राम ३८

ननु ब्रह्मैव वेदहं तत्र संगोदासीनस्य मम चरणोपासनया किं तेषां तत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेपि त्वं
नाम्नैव मुदासीनः किंतु विश्वस्य प्रपंचस्य स्मारयादीनां हेतुः तदुपाधीनामात्मनां जीवानां ईश्वरः अतस्तत्फ
लदाता नहि किं राजादिवत्कृपणाव्यपेक्षया स्वसेवकेभ्यः फलं ददासि न हि न हि अनपेक्ष एव त्वं तर्हि किमी
श्वरत्वं न तत्राह तेनात्मनि स्वतत्फलदानार्थमपेक्ष्यत इति तदपेक्ष्यस्तस्य भावस्तदपेक्ष्यत्वेनाततया अनपेक्ष
त्वमेव दर्शयितुं नहीयं ब्रह्मत्वे विशिनष्टि पूर्णमस्तेन च स्वरूपविषयमपि वैलक्षण्यार्थमाह अवि
कारं आनंदमात्रं वपुः अशोकं तत्कृतः विगुणं किंच अनन्यत् न विद्यते न्यद्यस्मात् ब्रह्मत्वमिति

त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत् विश्वस्य हेतुरुदयस्थिति
संयमानामात्मेश्वरश्च तदपेक्षतयानपेक्षः १ एकस्त्वमेव सदसद्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमि
वेह न वस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य १

काभावादीपि निरपेक्षत्वमित्यर्थः तर्हि सर्वात्मकत्वेपि तत्तद्विकारप्रसंगो दुर्वारस्तत्राह अन्यत्सर्वतो
व्यतिरिक्तं च कारणत्वात् न त्वेवंभूतस्य सर्वात्मकब्रह्मस्वरूपस्य तवान्यापेक्षास्ति अतः केवलभक्तानु
ग्रहार्थमेव तव स्वर्थ्यं न स्वार्थमित्यर्थः १ अमेतत्समस्तं त्वमेव कस्य कृतः स्यादाशंक्याह दृष्टांतेनोपपादयति स
दसत् कार्यकारणरूपं द्वयमद्वयं च परमकारणं त्वमेवैकः कृतं कुंडलादिरूपं द्वयमकृतं च केवल।
रूपं स्वर्णं यथैकमेव तद्वदेवेहापि वस्तुतो भेदो नास्ति कथं तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञानतस्त्व।

अतएव त्वां बहुधा वर्णयंति तत्त्वतस्तु केपि न जानंतीत्याह द्वाभ्यां त्वां ब्रह्म वेदांतिनो ब्रुवंति मन्यंते त्वा
मेव धर्मं मीमांसका अमन्यंत प्रकृतिपुरुषयोः परं पुमांसं सांख्याः विमलोत्कर्षिणीज्ञानाक्रियायो
गाग्रहीं सन्याः ईशानाग्ननुग्रहाच्चेमेवं नवशक्तियुतं परं पांचरात्राः महापुरुषं पातंजलाः ५ एवमुत्त
त्मा मतत्वसर्गाः सत्वगुणोन सहाग्रणियेन त्वया विरचितं विश्वमपि खल्वत्वनत्वमजानंति किं पुनस्त्वा।
मेईशाग्रमहं राजसतामसं च वृतं ज्योतिर्हतिष्यं येषां तेन जानंतीति किमु वक्तव्यं ६ किं तत्त्वं सर्वजा

त्वां ब्रह्म केचिदवयंत्यृतधर्ममेकपक्षं परं सदसतोः पुरुषं परेशं अन्येवयंति नवशक्तियुतं
परं त्वां केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रं ५ नाहं प्रजापुरुषयोर्न मरीचिमुख्या जानंति य
द्विरचितं खलु सत्वसर्गाः यन्मायया मुषितचेतस ईश दैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्र
वृत्ताः ६ स त्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशं भूतेहितं च जगतो भवबंधमोक्षौ वायुर्यथा
विशति खं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतयावगमोवरुंत्से ७ ॥

नामीत्याह स त्वं सर्वं समहं त्वमाप्नोषि ज्ञानासि किं तत्सर्वं समीहितं स्वकृतं अदः स्थितिजन्मनाशं।
अमुष्य जगतो जन्मादि भूतानां ईहितं जगतो भवबंधं च मोक्षं च आमोह ज्ञातः चराचराख्यं देहजा
तं वयथा वायुरा विशति तथा कथमवरुंत्से तदात्मकतया तस्य सर्वस्यात्मतया ग्यर्थः आत्म
वेदेत्तः अवगमो ज्ञानरूपइति ७ राम ॥ १२

एवं स्तुत्वा प्रस्तुतं विज्ञापयति अवतारा इति द्वाभ्यां १२ १३ सुरकार्याणि योषिद्वेषेण भविष्यंतीति पश्य
न्मग्रेपु भावः अवशपता वृत्तमनादृत्यैव चपिनादेव भयान् तन्देवं न वैवं वैषयस्य रूपात्मा गाकतं मुविते प्र
वेवनेमाहत्वाहिमारकामिनीरूपेण यापेतमिति न दृष्टं दर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामस्तस्मात् योग

अवतारा मया दृष्टा रममाणस्य ते गुणैः सोहं तद्द्रष्टुमिच्छामि यत्ते योषिद्वपुर्धृतं १२ येन संमोहि
ता दैत्याः पायिताश्चामृतं सुराः तद्दिदृक्षव आयाताः परं कौतूहलं हि नः १३ श्रीशुकउ॰ एवमभ्य
र्थितो विष्णुर्भगवान् शूलपाणिना प्रहस्य भावगंभीरं गिरिशं प्रत्यभाषत १४ कौतूहलाय
दैत्यानां योषिद्वेषो मया कृतः पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने १५ ततेहं दर्शयिष्या
मि दिदृक्षोः सुरसत्तम कामिनां बहुमंतव्यं संकल्पप्रभवोदयं १६ श्रीशुकउ॰ इति ब्रुवाणो भगवा
न्स्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया १७ ततो ददर्शोपवने वरस्त्रियं
विचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतीं कंदुकलीलया लसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलां
आवर्तनोद्वर्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैः पदे पदे प्रभज्यमानामिव मध्यतश्चलत्पदप्रवालं

यस्मात् विचित्राणि पुष्पाणि अरुणाः पल्लवाश्च येषां ते द्रुमा यस्मिन् लसद्दुकूलेन पर्यस्ता परिक्षिप्ता निते
बे मेखला यस्यास्तां उपनतम् तत्कंदुकलीलावशेन यदावर्तनोद्वर्तनं ताभ्यां कंपितयोः स्त
नयोः प्रकृष्टहाराणामूरुभारैः प्रतिपदं मध्ये प्रभज्यमानामिव चलत्पदप्रवालं अतिकोमले तत

भा. दिक्षुभ्रमतः कंदुकस्य चापलैः श्रांतावल्गाः स्फुरंतीद्दिग्धनारेणायतेलोलेचंचलेलोचनेयस्याः स्वकर्णा

प्र.टी. भ्यांविभ्राजितौकुंडलेताभ्यांसमुल्लसंतौकपोलौताभ्यांनीलालकैश्चमेदुरितमाननंयस्याः २० मनस्यतीव

३३ प्रतीजगद्विमोहयंती २१ तांवीक्ष्यदेवः श्रीकृष्णआत्मानमंतिकेस्थितामुमांस्वगणांश्चनवेदकथंभूतः

दिक्ष्वभ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशंप्रोद्विग्नतारायतलोललोचना स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लस।
त्कपोलनीलालकमंडितानना २० श्लथद्दुकूलंकबरींचविच्युतांसंनह्यतीवामकरेणवल्गुना
विनिघ्नतीमन्यकरेणकंदुकंविमोहयंतीजगदात्ममायया २१ तांवीक्ष्यदेवइतिकंदुकलील
येषद्व्रीडस्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमं
तिकउमांस्वगणांश्चवेद २२ तस्याःकराग्रात्सतुकंदुकोयदागतोविदूरंतमनुव्रजत्स्त्रियाः
वासःससूत्रंलघुमारुतोहरद्भवस्यकिलानुपश्यतः २३ एवंतांरुचिरापांगींदर्शनीयांमनो
रमां दृष्ट्वातस्यांमनश्चक्रेविषज्जंत्यांभवःकिल २४ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः
भवान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ २५ तिपावत कंदुकलीलयाईषद्व्रीडनतयाप्रस्फुटं
स्मितंतेनसहविसृष्टोयःकटाक्षस्तेनमुष्टोवंचितः प्रतएवस्वयंयतस्त्रियाप्रेक्षणंतयाप्रतिसमी
क्षणंताभ्यांविह्वलआत्मामनोयस्यासतंकंदुकमनुव्रजंत्याःस्त्रियालघुसूक्ष्मंवासःससूत्रंकांचीस
हितं विषज्जंत्याःकुचितकटाक्षेणात्मानंनिरीक्षमाणायाः तमसदंतस्याःपदंसमीपंययौ २५ ३३

अंगेहेराजन् ३० एवंतामनुधावन्हरः सरित्सरः सुशैलादिषुवनेषुनिहितोबभूव तद्देहमायया जडीक

सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशं निलीयमानावृक्षेषुहसंतीनान्वतिष्ठत २६ तामन्वगच्छद्भगवान्भवः प्रमुषितेंद्रियः कामस्यचवशंनीतः करेणुमिवयूथपः २७ सोनुव्रज्याति
वेगेनगृहीत्वानिच्छतींस्त्रियं केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे २८ सोपगूढाभगवता
करिणाकरिणीयथा इतस्ततः प्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा २९ आत्मानंमोचयित्वांगसुर
र्षभभुजांतरात् प्राद्रवत्सापृथुश्रोणीमायादेवविनिर्मिता ३० तस्यासौपदवींरुद्रोविष्णो
रद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यतकामेनवैरिणेवविनिर्जितः ३१ तस्यानुधावतोरेतश्चस्कंदामोघरे
तसः शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः ३२ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः
तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ सरित्सरःसुशैलेषुवनेषूपवनेषुच यत्रक्वचा
सन्नृषयस्तत्रसन्निहितोहरः ३४ स्कन्नेरेतसिसोपश्यदात्मानंदेवमायया जडीकृतंनृपश्रे
ष्ठसन्न्यवर्ततकश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेने
तदुहाद्भुतं ३६ ३६ राम

रामम् ३६ ३६ ॥ ३६ ॥

भा. स्यांनिष्ठांप्रकृतिंकालेनसृष्ट्यादिनिमित्तेनमयाकालरूपेण भागशोरजआद्यंशेनसमेतामहंधी।
८.टी. तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यमधुसूदनः उवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषींतनुं ३७ श्रीभग।
३४ वानुवाच दिष्ट्यात्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः यन्मेस्त्रीरूपयास्वैरंमोहितोप्यंगमाय
या ३८ कोनुमेतितरेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् तांस्तान्विसृजतींभावान्दुस्तरामकृतात्म
भिः ३९ सेयंगुणमयीमायानत्वामभिभविष्यति मयासमेताकालेनकालरूपेणभागशः
४० शुकउवाच एवंभगवताराजन्श्रीवत्सांकेनसत्कृतः आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसगणःस्वाल
यंययौ ४१ आत्मांशभूतांमायांभवानींभगवान्भवः शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथ।
भारत ४२ अपिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः अहंकलानामृषभोवि।
मोह्ययांविवशोन्येकिमुतास्वतंत्राः ४३ यंमामपृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समासहस्रांतउपारतं।
वै सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणोनयत्रकालोविशतेनवेदः ४४ शुकउ० इतितेभिहितस्तातवि
क्रमःशार्ङ्गधन्वनः सिंधोर्निर्मथनेयेनधृतःपृष्ठेमहाचलः ४५ एतन्मुहुःकीर्तयतोनुशृ
ण्वतोनरिष्यतेजातुसमुद्यमःक्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनंसमस्तसंसारपरिश्रमा
पहं ४६
नासती ४४ अश्लाध्यायपर्यंनिगमनमितीति ४५ एतत्कीर्तनादेःफलमाह एतदिति ४६ ॥ ३४

भगवताकृतंनेभक्तपदत्पातेस्मरन्नमक्षरोति ग्रसतामविषयंभावोभजनेनेतेनगम्यमेद्विप्रपन्नास्मिंध
मत्स्यसिंधुमथनेनाननमस्यते ग्राशपदंभोजयत् ४७ इतिश्रीभागवतेस्कंधेद्वादशः १२ त्रयोदशेनु
वर्ण्यतेसप्तमाहीम्यनुक्रमात् मन्वंतराणिसर्वाणिषद्विधानिपृथक्पृथक् १ सप्तमादिमन्वंतरा

ग्रसदविषयंमेद्विभावगम्यंप्रपन्नानस्तनमसुरवर्यानाशयन्सिंधुमध्ये कपटयुवतिवेषो
मोहयन्यःसुरारीस्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोस्मि ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
स्कंधेद्वादशोध्यायः १२ श्रीशुकउवाच मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः सप्तमो
वर्तमानोयस्तदपत्यानिमेशृणु १ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच नरिष्यंतोथनाभा
गःसप्तमोदिष्टउच्यते २ करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसुमान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपु
त्राःपरंतप ३ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः अश्विनावृभवोराजन्निंद्रस्तेषांपुरं
दरः ४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोथगौतमः जमदग्निर्भरद्वाजइतिसप्तर्षयःस्मृताः
५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् आदित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरूपधृक् ६ संक्षे
पतोमयोक्तानिसप्तमन्वंतराणिते भविष्याण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्यान्वितानिते ७ ॥

राणप्याह मनुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति २ आदित्याद्यादेवाःऋषयश्च ४ ५ भगवतोजन्मा
वतारस्तमेवाह आदित्यानांविवस्वानथेमापृथक्यायत्कानामध्येयवरंजन्मयस्यसः ६ ७ ॥

भा.
प्र.टी.
३५

याज्ञावतारेणावितानि १ अष्टमं मन्वन्तरं कथयामाह विवस्वत इति त्रिभिः एकेवडवां तृतीयामा
हुः ममतु संज्ञैव वडवेति मते तत्र कथं सैव भूत्वाश्ववडवा नासत्यौ सुषुवे भवतीति यमश्च यमी च यम

विवस्वतश्च द्वेजाये विश्वकर्मसुते उभे संज्ञाछाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ८ तृतीयां वड
वामेके तासां संज्ञासुतास्त्रयः यमो यमी श्राद्धदेवश्छायायाश्च सुतान्छृणु ९ सावर्णिस्त
पती कन्या भार्या संवरणस्य या शनैश्चरस्तृतीयोभूदश्विनौ वडवात्मजौ १० अष्टमेन्तर आया
ते सावर्णिर्भविता मनुः निर्मोकविरजस्काद्याः सावर्णितनया नृप ११ तत्र देवाः सुतपसो
विरजा अमृतप्रभाः तेषां विरोचनसुतो बलिरिन्द्रो भविष्यति १२ दत्त्वेमां याचमानाय विष्ण
वे यः पदत्रयं राद्धमिन्द्रपदं हित्वा ततः सिद्धिमवाप्स्यति १३ योसौ भगवता बद्धः प्रीतेन सुत
ले पुनः निवेशितोधिके स्वर्गादधुनास्ते स्वराडिव १४ गालवो दीप्तिमान्रामो द्रोणपुत्रः।
पितास्माकं भगवान्बादरायणः १५ राम

नाच श्राद्धदेवश्चेति त्रयः सुताः ९ सावर्णिपुत्रः पदत्रयं याचमानाय इमां सर्वां महीं समर्पमत्वे
तोद्दत्वा इमं मन्वन्तरे बलिप्रसादादेवाद्दलब्धमिन्द्रपदं हित्वेत्यर्थः १३ १४ रामः परशुरा ३५
मः द्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा १५ राम

इदानीन्तु स्वयोगगतत्रासते अद्भुते इहः १५ हविष्मत्प्रमुखो इमेत्तानामेव केषांचिन्नामान्याह ह

इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यन्ति स्वयोगतः इदानीमासते राजन् स्वे स्वआश्रममण्डले १६ देवगु
ह्यात्सरस्वत्यां सार्वभौम इतिः प्रभुः स्थानं पुरन्दराद्धृत्वा बलये दास्यतीश्वरः १७ नवमो दक्ष
सावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः भूतकेतुर्दीपकेतुरित्याद्यास्तत्सुतान्नृप १८ पारामरीचिगर्भा
द्या देवा इन्द्रोऽद्भुतः स्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यन्त्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोम्बुधारा
यामृषभो भगवत्कला भविता येन संराद्धां त्रिलोकीं भोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमो ब्रह्मसावर्णि
रुपश्लोकसुतो महान् तत्सुता भूरिषेणाद्या हविष्मत्प्रमुखा द्विजाः २१ तत्रापि भगवज्ज
न्महेर्विश्वसृजो गृहे अमूर्तिरिति विख्यातो येनाप्यायेत वै जगत् २२ हविष्मान्सुकृतिः
सत्यो जयो मूर्तिस्तदा द्विज सुवासनविरुद्धाद्या देवाः शम्भुः सुरेश्वरः २३ विष्वक्सेनो वि
षूच्यां तु शम्भोः सख्यं करिष्यति जातः स्वांशेन भगवान् गृहे विश्वसृजो विभुः २४ मनुर्वै
धर्मसावर्णिरेकादशम आत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयो दश २५ विहं
गमाः कामगमा निर्वाणरुचयः सुराः इन्द्रश्च वैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः २६ आर्य
कस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः वैधृतायां हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति २७

विष्वानिति २३ विषूच्यांजातः मनु २४ २५ २६ २७ ॥

भा॰ एकादशमरुत्वादिरार्थः तस्यमनोरंतरेसाधयिष्यतिसप्तसहस्रः सल्टनायाश्रमतःसनद्दिवस्यते।
अ॰टी रिदृस्यायदृतोसयादकः संभविष्यतिक्रियातेतन्त्रकर्मसंततीः वितायिताविस्तारयिष्यतिपुरा

३९ भविताऋद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसुताः ऋतधा
मावतत्रेंद्रोदेवाश्चहरितादयः ऋषयश्चतपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः स्वधामाख्यो।
हरेरंशःसाधयिष्यतितन्मनोः अंतरंसत्यसहसःसूनृतायासुतोविभुः मनुस्त्रयोदशोभा।
व्योदेवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः देवाःसुकर्मसुत्रा।
मसंज्ञाइंद्रोदिवस्पतिः निर्मोकतत्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृषयस्तदा देवहोत्रस्यतनयउ(
पहर्तादिवस्पतेः योगेश्वरोहरेरंशोबृहत्यांसंभविष्यति मनुर्वाइंद्रसावर्णिश्चतुर्दश
मएष्यति उरुगंभीरबुद्ध्याद्याइंद्रसावर्णिवीर्यजाः पवित्राश्चाक्षुषादेवाःशुचिरिंद्रोभ।
विष्यति अग्निर्बाहुःशुचिःशुद्धोमागधाद्यास्तपस्विनः सत्रायणस्यतनयोबृहद्भानुस्त
दाहरिः वितानयिष्यतेराजन्क्रियातंतून्सवीर्यवान् राजंश्चतुर्दशैतानित्रिकालानुग
तानिते प्रोक्तान्येभिर्मितःकल्पोयुगसाहस्रपर्ययः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे।
अष्टमस्कंधेत्रयोदशोध्यायः १३

साहस्रेणपर्ययःपरिवर्तोयस्ययुगसहस्रप्रमाणमित्यर्थः ३६ इत्यष्टमेत्रयोदशः १३ ॥ ३९

चतुर्दशानां सर्वेषामन्वादीनां यथायथं एवं कर्माणि वर्तन्ते भगवद्रूपवर्तिना पुरुषेणेश्वरेण प
लायवतारैः पाल्यते निपुच्यत इति तथा तदेवाह यज्ञाद्य इति ऋषीणां कर्माण्याह चतुर्युगा
न्त इति चर्भिः यतो वेदाः श्रुतिगतेभ्यः उद्धृताः पुत्राः संयताः सेना महीधर्मं संचारयन्ति मन्वा
धर्मं प्रवर्तयन्तीत्यर्थः प्रजापालाः मनुपुत्राः तं धर्मं पालयन्ति यावदन्ते यावन्मन्वन्तरवसानं विभाग।

राज्ञो मन्वन्तरेषु भगवद्व्याप्त्या मन्वन्तरस्थितिमे यस्मिन् कर्माणि येन नियुक्तास्तदाह सर्व इमे । ऋ
षिः मनवो मनुपुत्राश्च मनुतयश्च महीपते इन्द्रः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासनाः प्रत्याद
याः कथिताः पौरुष्यस्तेन वोन्त्य मन्वादयोऽनेन धात्रा नियम्याभिप्रचोदिताः चतुर्युगान्ते ॥
कालेन ग्रस्तान् श्रुतिगणान् यथा तपसा ऋषयो पायपयन्तो धर्मः सनातनः ततो धर्मे व्यव
स्थानं मनवो हरिणोदिताः युक्ताः संचारयन्त्यत्र स्वस्वकाले महीभृतः पालयन्ति प्रजापाः।
ला यावदन्तं विभागशः यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रानुकीर्तिताः इन्द्रो भगवतादत्तां त्रैलो
क्यश्रियमूर्जितां भुञ्जानः पाति लोकांस्त्रीन् कामं लोके प्रवर्षति ज्ञानेनानुयुगं नृहा
रिः सिद्धस्वरूपभाग् ऋषिरूपधरः कर्मयोगं योगेशरूपधृक् सर्गं प्रजेशरूपेणाहत्यन्त
शः प्रवृत्तपौत्रादिक्रमेण ये वृत्तम्य यावाऽपिव्याहयायत्र कर्मणि भोक्तृत्वेनाविनाशेत्स्व समूह प्रसंगा
द्रूपात्तेऽनेपि जगद्यात्राप्रवर्तनमाह ज्ञानमिति द्वाभ्यां सिद्धाः सनकादयः ऋषयो याज्ञवल्क्याद
यो वैष्णवेद्धृताः त्रयादयः तत्ररूपः सनत्सानं कर्म च योगं च प्रजेशा मरीच्यादयस्तेन रूपेण सर्गं क

भा
प्र·टी·
३८

सर्वेषामभावायभवति पृथग्विधागुणाः प्रीतास्तारूयायस्यनामरूपात्मकविमोहितात्मभिर्जनैर्ना
नादर्शनैः शास्त्रैः स्तूयमानोनिरूप्यमाणोपिनैवदृश्यते इत्यर्थः प्रासंगिकंनिरूप्यप्रस्तुतमेवोपसंह
रति एतत्कालस्यविकल्पस्यावांतरकल्पस्य अष्टमेचतुर्दशीः १४ बलिःपंचदशेविश्वजिताचार्यैः
प्रयाजयत् ततोसौस्वर्गमजयत् ततोसौस्वर्गमजयद्देवाभीतानिलिल्यिरे अत्रोपेतनकथाध्यायाणां

कालरूपेणसर्वेषामभावायपृथग्गुणाः स्तूयमानोजनैरेभिर्माययानामरूपयाविमोहि
तात्मभिर्नानादर्शनैर्नदृश्यते एतत्कल्पविकल्पस्यप्रमाणायविकीर्तितं यत्रमन्वंतराण्या
हुश्चतुर्दशपुराविदः इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेचतुर्दशोध्यायः १४ राजो
वाच बलेःपदत्रयंभूमेःकस्माद्धरिरयाचत भूतेश्वरःकृपणवल्लब्धार्थोपिबबंधतं १
एतद्वेदितुमिच्छामोमहत्कौतूहलंहिनः यज्ञेश्वरस्यपूर्णस्यबंधनंचाप्यनागसः २ शुक
उवाच पराजितश्रीरसुभिश्चहापितोहीन्द्रेणराजन्भृगुभिःसजीवितः सर्वात्मनातानभज
द्भृगून्बलिःशिष्योमहात्मार्थनिवेदनेन ३ ॥ एवंवामनचेष्टिते निग्रहेछलतोपिब
लेर्भूयाननुग्रहः एतन्मन्वन्तरस्यपूर्णावत्कस्माद्धेतोरयाचतलब्धार्थोभूत्वापितंकस्माद्बबंध १।२
तत्रतावद्बलेस्त्रिलोकीमपहर्तुंयोवाञ्छालेकृतवानितिवक्तुंआराधनबलेनकारणंस्वर्ग
विजयक्रममाह पराजितश्रीरित्यादिनाध्यायसमाप्ति पुरेन्द्रपराजितश्रीर्येनेन्द्रेणसभिस्त्या
जितःसन्मृतश्च भृगोर्वंशजान्शुक्रादीन्महात्मउदारचित्तः अर्थानांनिवेदनेनार्पणेन ३ ॥ राम ३९

त्रिलोकें स्वर्गे तेन मिळुनें विश्वजितायोगेनायाजयत् महाभिषेकेणैंद्रेण बहुवब्राह्मणप्रसिद्धे
न ४ हर्यश्वस्येहस्य येन त्वेंगास्तेषामिव वर्णाहरितेजयेषा ५ पुरटसवर्णो नतांविघुषीश्वस्य
गो पितामहः प्रह्लादः जलजेशोव ६ विप्रर्षिभिः संपादितो योधनार्थोरणपरिकोयस्य तेरेवा

तेब्राह्मणाः स्मृताः प्रीयमाणाश्रयाजयद्विश्वजिताविलोकेजिमीषमाणांविधिनाभिषिक्त
महाभिषेकेणमहानुभावः ४ ततोरथः कोचनपहतहोहर्यश्वत्वरंगवर्णाः ध्वजस्त्रसिंह
विराजमाणाङ्गतापनादामहर्षिभिरिहात ५ धनुश्चदिव्यं पुरटोपनद्धतूणावरिक्षौकवा
वेवांदिव्यं पितामहस्तस्यदेवोवमालामम्लानपुष्पां जलजेवश्रुकः ८ एवंसविप्रार्जितयो
धनार्थस्तैः कश्चितस्वस्त्ययनोथविप्रान्प्रदक्षिणीकृत्यकृतप्रणामः प्रह्लादमामंत्र्यनम
स्कार ९ अथाहत्यरथंदिव्यमस्युरुदंतेमहारथः सत्वगेणयमत्रल्पधन्वीविष्णौष्टतधृभिः ८
हेमांगदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुंडलः रराजरथमारूढोधिष्ण्यस्थइव हव्यवाट् ९ तुल्यैश्व
र्यवयःश्रीभिःस्वयूथैर्दैत्ययूथपैः पिबद्भिरिवखंहस्ति[illegible]भिःहसद्भिः परिधीनिव १० ॥

कल्पितेस्वस्त्ययने मंगलवाचनादिपस्य प्रामंत्र्य श्रृहा १ अथाहत्यागेनेति हयोरत्नयः ससगा
धरः शोभनमालाधरः ८ हेमांगदाभ्यालसंतौवाहूयस्य चित्यस्थावनेचलितः कुंडस्यग्राहवा
नीयवहितवा ९ तुल्यैश्वर्यवलवयःश्रीश्रयेषांतैर्दैत्ययूथपैहेतोयपाविति हयोरत्नयः परिधी

भा.
पु. टी.
३२

अट्टालमतिसमृद्धां ॥ पिकवाक्यमुखं तथाविधां पुरीं प्रकर्षात् देवपरिम्यजेप्रासादयः प्लाविताः इति।
वैराग्यार्थमिद्द्वपुरीमनुवर्णयति रम्यामिति साई द्वारकाहदयाभिः उपवनानि फलप्रधानानि तिकद्या
निवा उद्यानानि पुष्पप्रधानानि तैः रम्यानि तानि रम्याः कूजंति विहंगमिथुनानि येषु गायंतो मत्ता मधुव्रता
येषु १२ प्रवालादीनां सुरभीनां यासां ताः शाखा येषु ते भ्रमरैः समापतैः यत्र यास्सरसि विताः प्रमदाः
क्रीडंति ताः हंसादिकुलैराकुलान्यासा १३ नलिन्यः सरांसि यत्र ये पुष्पसंति ते तरुपवनोद्यानैः रम्याभि।

हृतो विकचैन्महतीमासंवीध्यजितो विभुः ययाविद्दपुरीं स्वस्तां कंचयत्रिववारोहसी ॥ रम्या
सुपवनोद्यानैः श्रीमद्भिर्नंदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः १२ प्रवालफ
लफलपुष्पोरुभारशाखैर्महाद्रुमैः हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः १३ नलिन्याय
त्रक्रीडंति प्रमदास्समसेविताः प्राकारगंगयावेप्याहृता परिधिर्भूतया १४ प्राकारैराग्निव
र्णैनसालैनोत्रतेनच रुक्मपट्टकपाटैश्चद्वारैः स्फटिकगोपुरैः १५ जतुशाविभक्तप्रपथा
विश्वकर्मविनिर्मिता सभाचत्वररथ्याभिर्विमानैर्न्यमुदैर्युताम् १६ ॥

निर्भूर्वैणावाव्यः किंवपरिखाभूतया प्राकाशगंगयाहृता अट्टालाः प्राकारोपरिरचिता अत्रता।
निपुरुस्यान्यनितत्सहितानि रुक्मपट्टालिकपानि यत्रते द्वारैर्वा तैरैः १५ स्फटिकमयैर्गोपुरैः स्तु पुर
द्वारैर्जतुशाविभक्ताः प्रपथा राजमार्गा यस्यां सभाउपवेशनस्थानानि चत्वराणि प्रांगणानि रथ्या १०
उपमार्गास्ताराभिः संयुक्तां वृंदशाकोटपतेगेहानीयरंते विमानैर्युताम् १६ राम

वज्रविद्रुमवस्मोवैदूर्यायपुष्पैः शृंगाटकैस्तुलछायैर्युतां निम्नंवयस्ताफलंफलंचसौकुमार्य्यंयासांता १८
रूपवन्नार्यः स्वलंकृताः स्त्रियः स्वलंकृताः स्त्रियः यत्र यस्यां भ्राजंते सुरस्त्रीणां केशेभ्यो विभ्रष्टानां नवा
सौगंधिकस्रजा १८ यामोदेहेमगवाक्षेभ्यो निर्गच्छताधूमेन १९ सुरप्रियायाः स्मरमः मुक्तामयैर्वितानै

शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः यत्र निम्नवयोरूपाः श्यामा विरजवाससः १८ भ्राजंते
रूपवन्नार्यो र्चिभिरिव वह्नयः सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजा १८ यत्रामोदमुपा
दायमार्गा आवाति मारुतः हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगंधिना १९ पांडुरेणप्रतिच्छा
न्नमार्गे यांति सुरस्त्रियः मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताकावलिभिः समावृतां शि
खंडिपारावतभृंगनादितां वैमानिकस्त्रीगणगीतमंगलां २० मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः
सतालवीणामुरजेष्टवेणुभिः स्तम्भैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभयाजितग्रा
हं २१ यान्नव्रजंत्यधर्मिष्ठाः खलाभूतद्रुहः शठाः मानिनः कामिनो लुब्धाएभिर्हीनाव्रजंति
तां २२ ॥

मणिहेममयैः केतुभिश्च ध्वजैर्नानापताकापुक्ताभिर्वलभीभिश्च विमानानां पुरो भागे गाहृतां व्या
प्तां वैमानिकस्त्रीणां कलगीतैर्मंगलां २० उपदेवानां गंधर्वादीनां गीतकैश्च मनोरमां जिताः प्रभासा
ताहीं त्यधिष्ठात्रीदेवता यया तामित्यर्थः रजिता प्रभा मितिवा यां तां नरंजिता ग्रहाः सूर्य्यादयो याभ्यस्तत् यां २८
गम

भा. श्रुतम्प्रथमेनया २३ २४ केनहेतुनाप्यंवंतेजसोर्जितआसीत् २५ प्रतिबोढुमपाकर्त्तं २६ यतःकार
प्र.टी. णादेतस्यओजआदिवतः २७ ओजआदेरेतत्समुद्यमः उपनतंसंचितं २८ २९ तत्रोचितंमेत्रमा

२८ तांदेवधानींसवरूथिनीपतिःवहिःसमंतांद्ररुधेपृतन्यया आचार्यदत्तंजलजंमहास्वनं।
दध्मौप्रयुंजन्भयमिंद्रयोषितां २३ मघवांस्तमभिप्रेत्यबलेःपरममुद्यमंसर्वदेवगणोपेतो
गुरुमेतदुवाचह २४ भगवन्नुद्यमोभूयान्बलेर्नःपूर्ववैरिणः अविषह्यमिमंमन्येकेनासीत्तेज
सोर्जितः २५ नैनंकश्चित्कुतोवापिप्रतिव्योढुमधीश्वरः पिबन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशो
दश २६ दहन्निवदृशादृग्भिःसंवर्ताग्निरिवोत्थितः ब्रूहिकारणमेतस्यदुर्द्धर्षस्यत्वमद्वि
षः २७ ओजःसहोबलंतेजोयतएतत्समुद्यमः गुरुरुवाच जानामिमघवन्शत्रोरुन्नते
रस्यकारणं शिष्यायोपभृतंतेजोभृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधोभवान्वापिवर्जयित्वे
श्वरंहरिं नास्यशक्तःपुरःस्थातुंकृतांतस्ययथाजनः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्ययूयंसर्वे
त्रिविष्टपं यातकालंप्रतीक्षंतोयतःशत्रोर्विपर्ययः ३० एषविप्रबलोदर्कःसंप्रत्यूर्जितवि
क्रमः एषामेवावमानेनसानुबंधोविनंक्ष्यति ३१ राम

ह तस्मादूयंत्रिविष्टपंउत्सृज्यनिलयमदर्शनेयातयतःकालात् ३० केनास्यविपर्ययःस्यादित्य
तआह एषइति विप्राणांबलेनोदर्कउत्तरोत्तरमधिकंफलंयस्यसः ३१ ॥ २८

सुमंत्रितः सुष्ठ्वर्थः कार्यं येषां ते लब्धं जग्मुः ३२ ३३ एवं प्राप्तमपि स्थिरीकर्तुमयाजयन् अनुव्रतमनुव्र
तिनं ३५ द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभितां ३६ इममुपक्रममेव पंचदशः १५ षोडशे पुत्रनाशेन शोचंत्या अ

एवं सुमंत्रितार्थास्ते गुरवोर्थानुदर्शिनः हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः
३२ देवेष्वथ निलीनेषु बलिर्वैरोचनः पुरीं देवधानीमधिष्ठाय वशं निन्ये जगत्त्रयं ३३ तं विश्व
जयिनं शिष्यं भृगवः शिष्यवत्सलाः शतेन हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३४ ततस्तद
नुभावेन भुवनत्रयविश्रुतां कीर्तिं दिक्षु वितन्वानः स रेजे उडुराडिव ३५ बुभुजे च श्रियं
स्वृद्धां द्विजदेवोपलंभितां कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामनाः ३६ इति श्रीभागवते
महापुराणे अष्टमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः १५ शुक उवाच एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादि
तिस्तदा हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्यतप्यदनाथवत् १ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवा
नगात् निरुत्सवं निरानंदं समाधेर्विरतश्चिरात् २ स पत्नीं दीनवदनां कृतासनपरिग्रहः
सभाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह ३ ॥

दितेः पतिः प्रार्थितः कश्यपः प्राह यत्पयोव्रतमितीर्यते । इहोर्ध्वं श्रीवामनावतारमाह एवमिमादि
यावत्समाप्ति नष्टेषु अदृष्टेषु सत्सु १ स कश्यपः पत्नीमिदमाह ३ ॥ राम

दीनवत्सलत्वादिकमालस्य बहुधा विकल्प्य पृच्छति अथ भद्रमिति सप्तभिः हे भद्रे स्वमोः कच्चिदस्मि-
भा॰ त्क्वामनुवर्तनं इति नयामस्मवशवर्तिनो जनस्य समर्थः हे गृहमेधिनि अपि वा किंचद्गृहेषु धर्मादेः कुशल-
प्र॰टी॰ मिति काक्वा प्रश्नः यत्र येषु गृहेषु योगिनामपि योगः स्वधर्मादिना योगफलं भवति
३५ ५ किं वा त्वया अपूजिता एवाभ्येत्य गृहाद्याता नार्चिताः सन्तो यदि निर्गच्छन्ति फेरुराजः शृगालस्ता

अथ भद्रं न विप्राणां भद्र लोके पुनागते न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योश्छन्दानुवर्तिनः ४ अपि
वा कुशलं किंचिद्गृहेषु गृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनां ५ अपि वा
तिथयोऽभ्येत्य कुटुम्बासक्तया त्वया गृहादपूजिता याताः प्रत्युत्थानेन वा क्वचित् ६ गृहेषु येष्व
तिथयो नार्चिताः सलिलैरपि यदि निर्यान्ति ते नूनं फेरुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तु वेला
यां न हुता हविषा सति त्वयोद्विग्नधिया भद्रे प्रोषिते मयि कर्हिचित् ८ यत्पूजया कामदुघा
न्याति लोकान्गृहान्वितः ब्राह्मणोऽग्निश्च वै विष्णोः सर्वदेवात्मनो मुखं ९ अपि सर्वे कुशलिन
स्तव पुत्रा मनस्विनि लक्षयेऽस्वस्थमात्मानं भवत्या लक्षणैरहम् १० दितिरु॰ भद्रं द्विजगवां
ब्रह्मन्धर्मस्यास्य जनस्य च त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिन्गृहा इमे ॥

नाथः नदीयविवरतुल्याः ७ वेलायां होमकाले कर्हिचिद्धुताः ८ ९ आत्मानं मनोऽस्वस्थमा
प्रकृतिस्थं लक्षणैर्मुखम्लानादिभिर्लक्षयामि १० अस्यास्य कारणमस्तीति वक्तीति तव समभद्रादि
कं नास्तीत्याह भद्रमिति द्वाभ्यां इमे गृहा त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रमुद्भवस्थानं त्रिवर्गोऽपि यावद्देहेन स्य ३५

भगवन्तस्तवानुष्ठानं यन्मया क्रियते तस्मात् अग्रयोनित्ययदस्मादिसर्वं न विष्णुतिन्नहीयते ११ प्रस्त
तेविस्तायपयत्राह कोविति १२ संयायंकाममाह नैवैवतिचत्तभिः १४ सपत्नैर्देमेहत्ताश्रीर्येषां ह

अग्रयोनित्यमस्मामितवोयवलिस्मवः सर्वं भगवतोवस्त्वन्नतुष्यानान्नरिष्यति १२ कोत्र
मभगवन्कामानसंपद्यतमानसः यस्माभवान्सजाध्यलएवंधर्मानुभाषते १३ नैवैवमा
शीवृमनः शयावताः प्रजास्त्विमाः सन्ततजमीन्नतजवः समाभवांस्तासस्तरादिष्वप्रभात
याविभक्तात्मनते महेश्वरः १४ तस्मादीशभजत्मामैश्वर्यस्थितयसवन हतत्स्त्रियोद्दृ
तस्यानात्मपत्नेःपाहितःप्रभो १५ पौर्विवसितामाहमयाग्यमनमागरे ०स्वयंश्रीरेख्या
शःस्यात्नहृतानिप्रबलैर्मम १६ यथाताविपुनःसाधोप्रपद्येस्मसमात्मनाः तथाविधहि
कल्याणंत्वयाकल्याणाकृतम १७ शुक्रः एवमभ्यर्थितोहित्याकस्तामाहस्मयन्त्रिव
अहोमायाबलेविस्ताःस्नेहबद्दमिदंजगत् १८ क्वदेहोभातिकोन्त्मा क्वोवान्मानुशका
नैःपरः कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणं १९ इयतिहरव्युक्तंभगवतेजनार्दनं स
र्वंभूतगुहावासंवासुदेवजगद्गुरुम् २० ॥

तेस्यांतेयेषांपुत्राभिप्रायेणावदद्वचनं १६ १७ कश्यपः प्रगमेतावत्स्वत्वरेतसाजयितेविस्मयवा
नेनततत्वमुपदिश्याति अहोइतिसार्द्धेन १८ १९ अत्रापरितसर्वमीयाह इयतीदेवनिदाश्याम २०

भा. नत्वेवंभूतकामप्राप्तिहेतुर्दैवतांतरमेवास्तीत्याह तत्रामोघेति २१ यथा च मे मनोरथं विदध्यात् २२ य
अ.टी. थावै मे आशु तुष्यति तत्सेवाप्रकारमादिश २३ मायापृष्टः यमेतां मे यदुक्तमाह तत्ते प्रवक्ष्यामीत्यन्व
८. यः २४ अमले शुक्ले पक्षे २५ तत्र पूर्वेद्युः कृत्यमाह सिनीवाल्यामित्यादिना अत्र वार्थ्यत्यतदायामि

सविधास्यतितेकामान्हरिर्दीनानुकंपितः अमोघाभगवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम २१ अदितिरु
केनाहंविधिनाब्रह्मन्नुपस्थास्येजगत्पतिं यथामेसत्यसंकल्पोविदध्यात्समनोरथं २२ आदि
शत्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावनं आशुतुष्यतिमेदेवःसीदंत्याःसहपुत्रकैः २३ कश्यपउ० एतं
मेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः यदाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतोषणं २४ फाल्गुनस्या
मलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्यापरमयान्वितः २५ सिनीवाल्यांमृदालि
प्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत् २६ त्वंदेव्यादिवराहेणर
सायाःस्थानमिच्छता उद्धृतासिनमस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय २७ निर्वर्तितात्मनियमोदेव
मर्चेत्समाहितः अर्चायांस्थंडिलेसूर्येजलेवह्नौगुरावपि २८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषाय
महीयसे सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे २९ नमोऽव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधानपु
रुषायच चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे ३०

संवेवनं श्रोतस्येव यदि लभ्येत तर्हि क्रोड
विदीर्णया वराहोत्खातया मृत्तिकया २६ तत्र मंत्रः त्वं देवीति हे देवि वराहेण रसायाः उद्धृतासि २७ निर्वर्तिता
आत्मनियमो नित्यनैमित्तिको येन २८ तत्रावाहनादीन्मंत्रानाह नमस्तुभ्यमिति २९ पापाद्येविशेष

८४.

वेदैर्विशुतिर्गुणास्तन्मात्राणि नानानिनानातीतितथातस्मिन्गुणामेत्यानस्यहेतवेसांख्यप्रवर्तकाय २९ एवं
तामामेतानन्नागुणावेतानाम्गुणमतित्रिभिः संज्ञाहोमेत्राक्रयतत्ररूपणाविलोः प्रणामोनमइतिहृषीके
शस्य ३० यः पारावस्यतेनेवफलविस्तारकायवत्र्याविद्यामात्मायस्यतित्रिधावहृदयमस्यार्थउक्तः तथा
चमंत्रः चत्वारिशृंगात्रयोऽस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोऽस्यत्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवो
मर्त्यानाविवेशेति मार्गमुद्दिश्यबद्धानेसोयप्रातर्यथायथं विसृजस्ययत्तद्रूपमालयतेनेननमस्ततः तथा
नमोहृषीकेशत्रिपदेवतः शृंगायतेतवे सप्तहस्तायपत्तायत्रयीविद्यात्मनेनमः ३१ नमःशिवा
यहृद्यायनमः शक्तिधरायच सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः ३२ नमोहिरण्यगर्भायप्रा
णायजगदात्मने योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३३ नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायते
नमः नारायणायऋषयेनरायहरयेनमः ३४ नमोमरकतश्याममवपुषेधिगतश्रियै केशवाय
नमस्तेस्तुनमस्तेपीतवाससे त्वंसर्ववरदःपुंसांवरेण्यवरर्षभ ३५ अतस्तेश्रेयसेधीराःपाद
रेणुमुपासते अन्ववर्ततयंदेवाः श्रीश्चतत्पादपद्मयोः ३६ स्पृहयंतइवामोदंभगवान्मेप्र
सीदतां एतेमंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृते ३७
वपारिस्कारः चत्वारिशृंगातिवेदापवोक्तास्त्रयोऽस्यपादाइतिसवनानित्रीणिद्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनी
येसप्तहस्तासप्तछंदांसित्रेधावद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभोरोरवीतिरोरवणंसवनक्रमेणऋग्भि
र्यजुर्भिःसामभिर्यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिस्तुवंतीति ३८ प्राणायस्वात्मनेयोगे
श्वर्यशरीरायस्य ३९ अधिगतायश्रीर्वेनतस्य ४० तत्पादपद्मयोरामोदंस्पृहयंतइवदेवाः ४१ श्रीश्चतेम

त्वंवंतंनमामे प्रसीदतत्प्रमुक्तंतमस्मानितं ३०

श्री
प्र.टी.
४१

पयसिस्नातेयकुंपायसंस्थलेविधियाद्वादशपात्रेणैव ४१ पूर्वोक्ताभिरमाभिःस्तुतिभिस्तु ४२ तस्यशे
वनिर्माल्यदोग्धुवर्गायेषानान ग्रसंभवेद्वाववपिभोजयेदितिमार्थः ४३ सभार्जितेरनुज्ञातःसनरोशषवे।
श्रवेयस्क्रेकृद्दयापुत्रः पाहोपस्पर्शनादिभिः अर्चित्वागंधमाल्याद्यैःपयसास्नपयेद्विभुं ४८ वा
सोपवीतभरणपायोपस्पर्शनैस्ततः गंधधूपादिभिःचार्चेद्वादशपात्रविधया ४९ स्तेनप
यंसिनैवेद्यशाल्यन्नेविभवेसति ससर्पिःसगुडंदद्यात्जुहुयान्मूलविद्यया ५० निवेदितंतद्भक्ता
यदद्यादुंजीतवास्वयं दत्वाचमनमर्चित्वाताम्बूलंचनिवेदयेत ५१ जपेदष्टोत्तरशतंस्तवीतस्तु
तिभिःप्रभुः कृत्वाप्रदक्षिणांभूमौप्रणामेद्दण्डवन्मदा ५२ कृत्वाशिरसितच्छेषंदेवमुद्वासयेत्।
ततः द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेनयथोचितं ५३ भुंजीततैरनुज्ञातःशेषंसेष्टःसमाहि
तः ब्रह्मचार्यथतद्रात्र्यांश्वोभूतेप्रथमेह्नि ५४ स्नातःशुचिर्यथोक्तेनविधिनासुसमाहितः
पयसास्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनं ५५ पयोदत्वाव्रतमिदंवरेद्विष्णवेनादृतः पूर्ववज्जु
हुयादग्निंब्राह्मणांश्चापिभोजयेत् ५६ एवंत्वहरहःकुर्याद्वादशाहंपयोव्रतः हरेराराधनं
होमंमर्हणंद्विजतर्पणं ५७ प्रतिपद्दिनमारभ्ययावच्छुक्लत्रयोदशी ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नंस्ना
नंत्रिषवणंचरेत् वर्जयेदसदालापंभोगानुच्चावचांस्तथा अहिंस्रःसर्वभूतानांवासुदेवपरा
यणः त्रयोदश्यामथोविष्णोःस्नपनंपंचकैर्विभो कारयेच्छास्त्रदृष्टेनविधिनाविधिकोविदैः ५० पू
जांचमहतींकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः चरुंनिरूप्यपयसिशिपिविष्टायविष्णवे ५१ ॥
पुभिःसहितःतस्यात्रह्मचारीतिप्रभातेसतियपयणवमलग्राशेयस्य ५३ प्रधःस्वप्नशयने ५५ पंचकैः

सं...
४८

५। ५३ ५८ मयाचैतत्समुदाहृतं ५८ ६० सर्वयज्ञाख्योयं यतः सर्वव्रतमिति वस्मृतं मेतद्व्रतं ६१ इष्य
मन्त्रेणानेन पुरुषं यजेत सुसमाहितः नैवेद्यं चातिगुणवद्दद्यात्पुरुषतुष्टिदं आचार्यं ज्ञानसं
पन्नं वस्त्राभरणधेनुभिः तोषयेदृत्विजश्चैव तद्विद्ध्याराधनं हरेः भोजयेत्तान्गुणवता सदन्नेन
शुचिस्मिते अन्यांश्च ब्राह्मणाञ्छक्त्या ये च तत्र समागताः ५४ दक्षिणां गुरवे दद्यादृत्विग्भ्य
श्च यथार्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्च प्रीणयेत्समुपागतान् ५५ भुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनान्धकृ
पणादिषु विष्णोस्तत्प्रीणनं विद्वान्भुञ्जीत सह बन्धुभिः ५६ नृत्यवादित्रगीतैश्च स्तुतिभिः
स्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्कथाभिश्च पूजां भगवतोन्वहं ५७ एतत्पयोव्रतं नाम पुरुषाराध
नं परं पितामहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतं ५८ त्वं चानेन महाभागे सम्यक्चीर्णेन केश
वं आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाव्ययं ५९ अयं वै सर्वयज्ञाख्यः सर्वव्रतमिति स्मृतं
तपःसारमिदं भद्रे दानं चेश्वरतर्पणं ६० त एव नियमाः साक्षात्त एव च यमोत्तमाः तपो दानं
व्रतं यज्ञो येन तुष्यत्यधोक्षजः ६१ तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयता श्रद्धयाचर भगवान्परितुष्टस्ते
वरानाशु विधास्यति ६२ इति श्रीभागवते षोडशः १६ शुक० इत्युक्ता सादिती राजन्स्वभ
र्त्रा कश्यपेनैव अन्वतिष्ठद्व्रतमिदं द्वादशाहमतन्द्रिता १ चिन्तयन्त्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं
प्रगृह्येन्द्रियदुष्टाश्वान्मनसा बुद्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रया बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि वासुदेवे समा
॰ह्मे षोडशः ९६ ततः समस्तदर्शी दिव्याकृतेन तस्मिन्व्रते हरिः तत्काम स्मरणायादो ततत्प्रवेशाभूदितीयेन ।

भा. श्री. टी. ४२

प्रीतिविह्वलत्वादेव सा बद्धाञ्जलिः सती स्थिता केवलं ईडितुं पुनर्नोत्सेहे न शशाक अपि तु तूष्णीं बभूव
कथंभूता आनंदजलेनाकुले ईक्षणे यस्याः पुलकैराकुला आकृतिर्देहो यस्याः तद्दर्शनेन य उत्सवः
तेन गात्रवेपथुः कंपो यस्याः ६ तुष्टाव पिबतीवोद्वीक्षमाणेति विक्रियाभेदात्मैतत्पदद्वयस्य हि कि
रहोषः ७ अथ त्वं नो विनिर्जित्य देशात्पूर्जितानपि भवान्नवितुमीश स्वभिन्नमेतोदहितिस्त्रिभिः
यज्ञेशेत्यादि दशभिः संबोधनैस्तवाशक्यं किमपि नास्तीति वदंती प्रार्थयते शं नः कृधि कुरु यज्ञ

सोत्थाय बद्धाञ्जलिरीडितुं स्थिता नोत्सेह आनंदजलाकुलेक्षणा बभूव तूष्णीं पुलकाकुला
कृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ६ प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाव सा देव्यदितिः कु
रूद्वह उद्वीक्षती सा पिबतीव चक्षुषा रमापतिं यज्ञपतिं जगत्पतिम् ७ अदितिरुवाच यज्ञेश य
ज्ञपुरुषाच्युततीर्थपाद तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्य
शं नः कृधीश भगवन्नसि दीननाथः ८ विश्वाय विश्वभवनस्थितिसंयमाय स्वैरं गृहीतपुरुशक्ति
गुणाय भूम्ने स्वस्थाय शश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते ९ ॥

दीनानां नाथोसि त्वं तीर्थश्रवः कीर्तिर्यस्य श्रवणमेव मंगलं यस्य तन्नामधेयं यस्य आपन्नानां शरणं
गतानां लोकानां वृजिनोपशमाय उदयो यस्य ८ भूम्ने महते नमः महत्वे हेतवः विश्वाय विश्वस्य भव
नस्थितिसंयमा यस्मात् स्वैरं गृहीताः पुरुशक्तेर्मायाया गुणा येन तस्मै तथापि स्वस्थाय यतः उत्तमस्वरूपाय
कुतः शश्वदुपबृंहितः नित्याविर्भूतो यः पूर्णबोधस्तेन व्यापादितं नाशितं निरस्तमात्मनि तमो माया लक्षणं

स्कं. ८ ४२

प्रत्याहीयमनोस्यभूरणामीषत्करमेवेतिकेमूलकत्वमाह आयुः परं ब्रह्माणुरपियेषांत्वद्भूभ्रूरस्मात्
लेव येषां भ्रूरसाः यैरितिविग्रहकत्वात् भ्रूभ्रमात्स्वविलसत्वगोइतिविग्रहः रसेतिपाठे त्रीणिपदानि सकला
योगगुणा श्रितामाहत्य: ९ हेवत्सः प्रतर्पामी ॥ सम्पत्त्वेहंता श्रीर्येयाते स्वधामत आविनानावपुत्रा।

आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्योभूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानं च केवलमनं
तभवंतितुष्टात्त्वत्तो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः ९ शुक उ० इति स्तुवंस्ततो राजन्भगवा
न्पुष्करेक्षणः देवहूत्तमः सर्वभूतानामिति होवाच भारत ॥ श्रीभगवानुवा० देवमातर्भवत्या मे
विज्ञातं चिरकांक्षितं यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः १२ तान्विनिर्जित्य समरे
दुर्मदानसुरर्षभान् प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितं १३ इंद्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानां
युधि विद्विषां स्त्रियो रुदंतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः १४ आत्मजान्सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृत
यशः श्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि १५ प्रायोधुनाते सुरयूथनाथा अपा
रणीया इति देवि मे मतिः यत्तेनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न विक्रमस्तत्र सुखं ददाति १६ ॥

णामेवं विधियत् तद्रूपमास्थिराकांक्षितं मया विज्ञातं १२ कांक्षितमेवाह तानिति त्रिभिः प्रतिलब्धा
नयशश्रीश्रियः तैः पुत्रैः सह उपासितं च एकत्रस्थातुमिच्छसि प्रत्याहृतयशः स्वश्रीस्त्रियेस्तान् १५ अपा
रणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्यस्मात्प्रत्यनुकूलईश्वरः कालो येषां तेर्विप्रैर्गुप्ता रक्षिताः अनुकूले

भ०श्रि: समकोविंशेसटीका ५

भा.
प्र.टी.
४३

सममयाविश्वप्रवृत्तहेतुः संतोषितस्य मयादि श्रद्धानुरूपं इच्छानुसारेणाफलवत्त्वात् मारीचस्यतप
सिअधिष्ठितः सन् गोप्तास्मिपालयिष्यामि १८ अतः पतिमुपाधावभजस्व देवानांगुह्यंरहस्यं सर्वंसु
संवृतंगुप्तंसत्संपद्यतेसिध्यति २० प्रभोर्हरेरात्मनिजन्मलब्ध्वा २१ अवितथमीक्षणंदृष्टिर्यस्यसः

तथाप्युपायोममदेविचिंत्यः संतोषितस्यव्रतचर्ययाते ममार्चनंनार्हतिगंतुमन्यथाश्रद्धा
नुरूपफलहेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तयेपयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः स्वांशे
नपुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः १८ उपधावपतिंभद्रेप्रजापतिमक
ल्मषं मांभावयन्तीपत्यावेवंरूपमवस्थितं १९ नैतत्परस्माआख्येयंपृष्टयापिकथंचन
सर्वंसंपद्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतं २० श्रीशुकउवाच एतावदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत अ
दितिर्दुर्लभंलब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्रभोः २१ उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् सवै
समाधियोगेनकश्यपस्तदबुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनिहरेरंशंह्यवितथेक्षणः सोऽदित्यांवी
र्यमाधत्ततपसाचिरसंभृतं २३ समाहितमनाराजन्दारुण्यग्निंयथानिलः अदितेर्धिष्ठि
तंगर्भंभगवंतंसनातनम् २४ हिरण्यगर्भोविज्ञायसमीडेगुह्यनामभिः २५

२३ अनिलोयथासर्वत्रसमोपिदारुणिसंघर्षणाच्चदाहकमग्निमाधत्ते एवंस्वयंपुत्रेषुसमोपिदि
त्यामतांवीर्यमाधत्तेनसर्वः २४ धिष्ठितंअधिष्ठायस्थितंसमीडेतुष्टावइत्यर्थः २५ ॥ ४३

प्रविष्टितेष्वपूर्वस्मिन्जन्मनि पृश्निरितिनामतस्यागर्भायप्रथमंकाय वेदागर्भायस्यद्वावेदानांगर्भाय
वेदेषुप्रकाशमानाविमर्थः त्रयोलोकानाभौयस्यसःत्रिणाभः तस्मैत्रयाणांलोकानांपृष्ठेउपरिस्थि
तायशिपिविष्टाहूनपशवोजीवाः तेषुनर्यामितयाप्रविष्टाययद्वोवैविस्तुःपशवःशिपिविष्टःपवपश्यप्र
तितिष्ठतीतिश्रुतेः यद्वाशिपवोरश्मयपयस्तैर्वैष्टितायत्यर्थः तयापिविस्तवेव्याप्तेन २९ स्वतःपति

वेंह्या॰ नयोरुगायभगवन्नुरुक्रमनमोस्तुते नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोनमः २९
नमस्तेपृश्निगर्भायवेदगर्भायवेधसे त्रिणाभायत्रिपृष्ठायशिपिविष्टायविष्णवे २७ त्वमा
दिरंतोभुवनस्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंयमाहुः कालोभवानाक्षिपतीशविश्वंस्रोतोयथा
तःपतितंगभीरं २७ त्वंवैप्रजानांस्थिरजंगमानांप्रजापतीनामसिसंभविष्णुः दिवौकसांदेव
दिवश्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्जतोप्सु २८ इतिश्रीभागवतेष्टमस्कंधेपंचमोध्यायः ५
शुक॰ इयंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामलतत्त्वदृष्टिमा वनभुजःशंखगदाब्जचक्रः।
पिशंगवासानलिनायतेक्षणः १

तेतस्थाह्रिययागंभीरंस्रोतस्प्राक्षिपेतत्याकर्षति तथा
कालात्माभवान्विश्वमाक्षिपति २५ संभविष्णुः उत्पादनशीलोसिअयंभावः नह्येवंभूतस्यतवजन्मादि
संभवः किंतुदेवानांप्रजापतीनांपरमाश्रयत्वेननतत्कार्यसाधनायावतारोयं अतस्तान्स्वर्गाच्युतान्स्व
नःस्वर्गंस्थापयेतिभावः २८ इत्यष्टमस्कंधेपंचमोध्यायः ५ ततस्तद्दर्शनाभूत्वावामनःसंकीर्तितामिव
लेः पद्मगतस्तुतस्तेनमकृत्स्नोक्तोवागनुसृताः १ ॥

भा.
प्र.टी.
४४

इत्थंविदंश्चैनसन्तंकर्मसंवेदेवकार्येवलानांवीर्यवप्रभावायस्ममहद्भिरहिगांप्राइर्वभूवेतित्रयाणाम
नपः प्रसन्नतमः स्मसन्नजन्मप्रभः प्रावगदात्वचक्रायुध्यसतनीतितथा प्रशंश्रारविंदनमवथी
योवृषपथः प्रविसर्गापाठसवासोपिश्चंगवासाश्च १ कषराजोमकरः तदाकारयाः कुंडलयास्त्विषाउ
लसन्तीश्रीवत्सनावृजनयस्य श्रीवत्साविलसितयस्य वलयांगदेश्रमहोल्लसन्तिकिरीटादीनियस्य २
श्रीमत्यावनमालयाविराजितः वेश्मगतंतमः ३ प्रशिजिह्वाहेवाः नगाः पर्वताः ४ तत्प्राइर्भाव

श्यामाभावृहानोकमवरानकुंडलविभालसत्क्रीवत्सांगनोवृजः पुमान् श्रीवत्सवत्सावलयांगदो
लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतविघुष्टयास्वयाविराजितः श्रीवनमालया ह
रिः प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशः प्रसेदुः सलिला
शयास्तदाप्रजाः प्रहृष्टाश्चनवागुणान्विताः योगैतरिवेंदिति निरस्त्रिजिह्वा गावो द्विजाः सेन्द्रा
हृष्टद्वैगास्सु ४ श्रोणायांश्रवणाद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभुः सर्वनक्षत्रताराद्याश्चक्रुः सा
तज्जन्मदक्षिणा ५ ॥

समयमाह श्रोणायामिति भाद्रपदस्यशुक्लद्वादश्यांश्रवणाद्वादशीतिप्रसिद्धानस्यांतत्रापिश्रोणा
यांश्रवणास्येवेद्वत्यर्थः तत्रापिश्रवणस्यप्रथमांशेभिजितिनक्षत्रेचन्द्रयुक्तेसतिप्रभिजिन्नाम
नक्षत्रेउपरिद्वादशाध्यायोक्तानांग्रथस्तान्छ्रोणायामितिएवंविशिष्टेमुहूर्तेप्रभुः प्रादुर्बभूवेत्यर्थः किंचनक्ष
त्रश्विन्यादीनितारारोहिण्यादयग्रहागुरुशुक्रादयः तेशुभांयोपेषांतेसर्वेदयापिसमवेतनस्यजन्मदक्षि।

ग्रहांश्चक्रुः जन्ममुहूर्तेगुणावहवोवभूवुरित्यर्थः ५
६६

विशेषांतरमाह यस्यां द्वादश्यां हरेर्जन्म ततः नक्षत्रमहत्त्वेव विदुः तदा च मध्यंदिनगतः सविता तिष्ठन्
सा च द्वादशी विजया नाम प्रोक्ता नृपः ६ शंखादयो पेतेषां मध्ये च चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषो अभवत् ७
देवानामनवरमादीकुसुमैः समवाकिरन्निति तृतीयेनान्वयः १० ॥ विस्मयांतरमाह यत्तद्वपुर्हरिः।

द्वादश्यां सवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतो नृप विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ६ शं
खदुंदुभयो नेदुर्मृदंगपणवानकाः चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चा
प्सरसोऽनृत्यन्गंधर्वप्रवरा जगुः तुष्टुवुर्मुनयो देवा मनवः पितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाः
सकिंपुरुषकिन्नराः चारणा यक्षरक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः ९ गायंतोऽतिप्रशंसंतो नृत्यंतो
विबुधानुगाः अदित्या आश्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तं निजगर्भसंभवं परं
पुमांसं मुदमाप विस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः ११
यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूव तेनैव स वामनो वटुः संप
श्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नटः तं वटुं वामनं दृष्ट्वा मोदमाना महर्षयः कर्माणि कारयामासुः पुर
स्कृत्य प्रजापतिं १३ तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविताब्रवीत् बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां

धारयत् प्रकटितवान् तेनैव वपुषा मातापित्रोः संपश्यतोरेव वामनो वटुः (कश्यपोऽददात् १४
बभूव दिव्यगतिः अद्भुतचेष्टितः स्वयं कथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपः कथमधारयत् भातिर्दीप्तिः विभूष
णानि च आयुधानि च तैरभिव्यक्तं यथा भवति तथा १२ कर्माणि जातकर्मादीनि १३ १४

वनस्पतिः वनानांपतिः सोमः ५ ६ पात्रिकांसितापात्री ७ सएवंसंभावितोमारिषः श्रेष्ठोवटुः ब्रह्म
षिगणासंवृष्टोनासभामतिक्रम्यारोचन ८ यदर्थंवटुर्वेषवनराह कृत्वेमांदियावत्साम्निप्रयजमा
नेनस्पृष्टाम्सृग्भिःउपकल्पितैः प्रवर्तितैः प्रविलेनसारेणबलेनसम्पन्नः संपूर्णः नमेहायाउनरे
हेरोकृत्वाजिनंभूमिंदंडसोमोवनस्पतिः कौपीनाच्छादनंमातापात्रीजगःपतेः ५ कमंडलुवेदगर्भः कृष्णाजिनंधर्मोदंडः ग्रक्षमालामहाराजसरस्वत्यध्यात्मनः ६ नसमाउमया
नीतायपयज्ञात्पात्रिकामदात् भिक्षांभगवतीसाक्षादुमादाद्देविकासती ७ सत्वमवटुस्से
नैवंसभांसंभावितोविदुः ब्रह्मर्षिगणसंवृष्टामत्यरोचनमारिषः ८ समिद्धमाहितंवह्निं
कृत्वापरिसमूहनं परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहोद्द्विजः ९ कृत्वाश्वमेधैर्यजमानम्
स्तिनंवलिभृगूणांउपकल्पितैस्ततः जगामतत्राखिलसारसंभृतोभारेणगांसन्नमयन्पदे
पदे १० तंनर्मदायास्तटउत्तरेवलेर्यऋत्विजस्तेभृगुकच्छसंज्ञके प्रवर्तयंतोभृगवः क्रतूत्त
मंव्यचक्षतारादुदितंयथारविं ११ तेऋत्विजोयजमानःसदस्याहततिषोवामनतेजसान्द
प सूर्यःकिलायात्युतवाविभावसुः सनत्कुमारोथदिदृक्षयाक्रतोः १२ इत्थंसशिष्येषुभृ
गुष्वनेकधावितर्क्यमाणोभगवान्सवामनः छत्रंसदंडंसजलंकमंडलुंविवेशविभ्रद्धयमे
धवाटम् ॥
तटेभृगुकच्छसंज्ञकेदेशेक्रतूत्तमंप्रवर्तयंतोयवलेः ऋत्विजोभृगवः तेतंवामनंप्रपश्यन् प्रारान्सो
मोपपदोदितंरविमिव ११ तेऋत्विगादयःसूर्यःकिलेतिवमादिव्यतर्कयंतिस्मशोषः १२ ॥ ४५

हयोमे पवाटंप्रसमेयधमेहरंपविवेशः २३ उपवीताजिनेउपवीतवद्भुतमजिनमेवउत्तरमुत्तरीयंयस्य
२४ सेदिमाःअभिभूताःसतः २५ रूपस्यानुरूपाअवयवायस्यतेहष्टुतिशोषः २७ वेदमौलिखिस्यस्य

मौंज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरे जटिलंवामनंविप्रंमायामाणवकंहरिं २४ प्रवि
ष्टवीत्यसंगवःसप्तिप्यासमहाग्निभिः प्रत्यगृह्णात्समुत्थायसंदिमासस्यतेजसा २५ य
जमानःप्रमुदितोदर्शनीयंमनोरमं रूपानुरूपावयवंतस्माआसनमाहरत् २६ स्वागतेना
भिनंयाथपादौभगवतोबलिः अवनिज्यार्चयामाससंगमनोरमम २७ तत्पादशौचजलं
कल्मषापहंसधर्मवित्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं यद्देवदेवोगिरिशश्चंद्रमौलिर्दधारमूर्ध्नापर
याचभक्त्या २८ बलिरुवाच स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किंकरवामते ब्रह्मर्षीणांतपःसा
क्षान्मन्येत्वार्यवपुर्द्धरं २९ अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनःपावितंकुलं अद्यस्विष्टःक्रतुरयंय
द्भवानागतोगृहान् ३० अद्याग्नयोमेसुहुतायथाविधिद्विजात्मजत्वच्चरणावनेजनैः हतांहसो
वार्भिरियंचभूरहोतथापुनीतातनुभिःपदैस्तववयद्वटोवांछसितत्प्रतीच्छमेत्वामर्थिनंवि
प्रसुतानुकीर्तयेगांकांचनंगुणवद्धामसृष्टंतथान्नपेयमुतवाविप्रकन्यां ३२ ग्रामान्समृद्धां

स्तुरगान्गजान्वारथांस्तथार्हत्तमसंप्रतीच्छ ३२ इतिश्रीमद्भागवते

पःशुण्वैर्थवकारः वेदमौलिरयंगिरापूरमप्यसंद्धादधारेत्यर्थः २८ हेब्रह्मन्त्वांसाक्षात्तपस्त्वे।
ब्रह्मर्षीणांतपएवमन्येकथंभूतंतपःवपुर्द्धरंमूर्तिमदिति २९ त्वच्चरणावनेजनैर्वार्भिर्हतमहायस्यमे

॥ १८ ॥

टी॰: १८

न्तविशेषान्हरिणा याचिते पदत्रयं प्रतिज्ञाते बलिनाजानन्स्वगुरुर्वारयत् १ तातः स्तुतिः स्वयं
नष्टिविस्मादिप्रमत्तोवितं वक्रमभितिभिन्नं स्तशितपत्राहवामनः २ वचस्तवैतदिति षोडशभिः
हेजनदेव सांपराये परलौकिके धर्मे पितामहश्च प्रह्लादः प्रमाणं २ निःसत्वमसत्वत्वं योहिना

शुक उ॰ इतिवैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं ससूनृतं निशम्य भगवान्प्रीतः प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १
श्रीभगवानु॰ वचस्तवैतज्जनदेवसूनृतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करं यस्य प्रमाणं भृगवः
सांपराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशांतः २ नह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्वः कृपणः पुमान् प्र
त्याख्याताप्रतिश्रुत्ययोवादाताद्विजातये ३ नसंतितीर्थेयुधिचार्थिनार्थिताः पराङ्मुखा
येत्वमनस्विनोनृपाः युष्मत्कुलेयद्यशसामलेनप्रह्लादउद्भातियथोडुपःखे ४ यतोजातोहिर
ण्याक्षश्चरन्नेकइमांमहींप्रतिवीरंदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः ५ यंविनिर्जित्यकृच्छ्रेण
विष्णुःक्ष्मोद्धारआगतम् आत्मानंजयिनंमेनेतद्वीर्यंभूर्यनुस्मरन् ६ निशम्यतद्वधंभ्राता
हिरण्यकशिपुःपुरा हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगामनिलयंहरेः ७ तमायांतंसमालोक्यशू
लपाणिंकृतांतवत् चिंतयामासकालज्ञोविष्णुर्मायाविनांवरः ८ यतोयतोहंतत्रासौमृत्युः
प्राणभृतामिव अतोहमस्यहृदयंप्रवेक्ष्यामिपराग्दृशः ९

ननुपृथ्व्यावकायप्रत्याख्यातानदास्यामीतिवक्ता कृपणस्यलक्षणं प्रथमंप्रतिश्रुत्यपश्चादनदातेति
३ तीर्थेदानावसरेयस्मिन्युष्मत्कुले ४ यतः यस्मिन्कुलेजातः ५ क्ष्मोद्धारेभूम्युद्धरणे ६ ८ परा

श्रुतो हृदये स्थितमंतं तस्य नीमेवं निश्चित्य श्वासानिलांतर्हितः सन्सोऽदेहोऽयस्य विविशमतिकं पितेव
नायस्य भक्तं कंपितचितः इति वास्तवोर्थः १० नददर्शाश्रुतः प्रविष्टवान् ११ प्रमाम्यतः सकाशान्मावर्त
ते हृद्दीवन्नूतगतः तिनमस्कृत्वादिति वास्तवार्थः १२ एवं स्मस्तपर्यंतमावेदविशेषोदयन्नूतवान् नइ
चितमेवतस्याशतिंदेहमहाबलपराक्रमस्य स्नातमानविजृंभितक्रोधात्तु वंधस्य कथनामासौ

एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विविशेऽसुरेंद्रः श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्रा।
णरंध्रेण विविग्नचेताः १० स तन्निकेतं परिमृश्य शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद क्ष्मां द्यां
दिशः खं विवरान्समुद्रान्विष्णुं विचिन्वन्न ददर्श वीरः ११ अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं।
जगत् भ्रातृहा मे गतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् १२ वैरानुबंध एतावानामृत्योरिह देहिनो अ
ज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः पिता प्रह्लादपुत्रस्ते तद्विद्वान्द्विजवत्सलः स्वमायुर्द्विज।
लिंगेभ्यो देवेभ्योऽदात्स याचितः १४ भवानाचरितान्धर्मानास्थितो गृहमेधिभिः ब्राह्मणैः पू
र्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः १५

रक्षितो मरणाज्जीवन्नेव कालत्रये हे प्रभो इति तत्वानि ध्याशयेनाह वैरानुबंध एतावानामृत्योर्भवति हि देहि
नो देहनिरूढाभिमानवतां शत्रूणां न यावद्देहमानेनोपबृंहितो मन्युस्तु भवत्येव यतोऽज्ञानप्रभवः अज्ञान
निवृत्तः प्राकृतानां समागमायमेवमर्थः १३ न केवलं पूर्वेषां तन्नताना मितं स्यादिति द्विजवधारि तामह
हविरादत्वापनेन न तद्विजा इति तद्विद्वानपि सः याचितः सन् स्वीयमायुर्देवेभ्यो ददौ १४ ॥

भा॰ १७ ममपदा संमितानीति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेण नवामनपदैः तत्रापि स्वपदस्याल्पगमात् याव
टी॰ दर्थमेव प्रतिग्रहो यस्मात् १८ ईश्वरस्यापि याचा॰ वाकारणं याचा॰ वप्रकारेवाह्य॰ काबलेर्बंधनप्रसंगानंतरं वे
५२ नतस्य गर्वातिरेकेणापत्नेयप्रकारमाह अहो इति त्रिभिः तेवाचो वृद्धानां संमताः त्वं तु बालः बा
लिशमतिश्च बालिशानां मत्तानामिव मतिर्यस्य अतएव स्वार्थं प्रतिपद्यावबुधः वस्तुतस्तु बाल

तस्मात्वत्तो महीमीषद्वृणेहं वरदर्षभात् पदानि त्रीणि दैत्येंद्र संमितानि पदा मम १७ नान्य
ते कामये राजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहः १८ बलिरु॰
अहो ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसंमताः त्वं बालो बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा १९
मां वचोभिः समाराध्य लोकानामेकमीश्वरं पदत्रयं वृणीते योबुद्धिमान्द्वीपदाशुषं २० नपु
मान्मामुपव्रज्य भूयो याचितुमर्हति तस्माद्वृत्तिकरीं भूमिं वटो कामं प्रतीछ मे २१ श्रीभग
वानु॰ यावंतो विषयाः प्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियं नशक्नुवंति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप।

२१

स्वयमबालिशमतिश्चेति छेदः स्वार्थं प्रत्यबुध इति च भक्तानामेवार्थं बुध्यसे न स्वार्थं परिपूर्णत्वात्तद्व
द्व्यतिरेकेण स्वार्थाभावादित्यर्थः १८ प्रबुध्यत्वमेवाह मामिति द्वीपस्य दाशुषं दातारं अबुद्धिमान्
वस्तुतस्तु बुद्धिमानित्येवच्छेदः १९ कामं यथेष्टं सम्यक् पादप्रसारणेनेत्यर्थः अतएव तथा करि ५२
ष्यति २० पुनरपि निस्पृहत्वमेवाविःकुर्वन्नाह यावंत इति सप्तभिः २१

नववर्षसमेतेनद्वीपेनापिसमानांद्वीपवराणामिच्छया २२ तृष्णायाअन्तंनगताइत्यस्माभिःश्रुतं २३
श्रुमेतत्पुत्रक्रमाणांस्त्रिभिर्लोकैरभिनन्दितेन २४ २५ ग्राम्यसुखलालसाः २६ सिद्धोऽहंकृतार्थः

त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपा।
धिपतयोनृपावैण्यगयादयः अर्थैःकामैर्गतानान्तंतृष्णायाइतिनःश्रुतं २३ यदृच्छयोप
पन्नेनसंतुष्टोवर्ततेसुखं नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोयंसंसृतेर्हेतु
रसंतोषोर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः २५ यदृच्छालाभतुष्टस्यते।
जोविप्रस्यवर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ तस्मात्त्रीणिपदान्येववृ
णेत्वद्वरदर्षभात् एतावतैवसिद्धोहंवित्तंयावत्प्रयोजनं २७ शुक० इत्युक्तःसहसन्नाह।
वांछातःप्रतिगृह्यतां वामनायमहींदातुंजग्राहजलभाजनं २८ विष्णवेक्ष्मांप्रदास्यंतमु
शनाअसुरेश्वरं जानंश्चिकीर्षितंविष्णोःशिष्यंप्राहविदांवरः २९ शुक० एषवैरोचनेसाक्षा
द्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातोदेवानांकार्यसाधकः ३० प्रतिश्रुतंत्वयैतस्मैयद
नर्थमजानता नसाधुमन्येदैत्यानांमहानुपगतोनयः ३१ एषतेस्थानमैश्वर्यंश्रियंतेजोय
शःश्रुतं दास्यत्याच्छिद्यशक्रायमायामाणवकोहरिः ३२ गाम

एतावतैवसर्वस्यापहारःसिद्धइतिगूढोभिप्रायः नहेवाह वित्तंहियावत्प्रयोजनमेवसंग्रहीतव्यमिति
कस्मात्क्लेशावहत्वादित्यर्थः २७ २८ २९ ३० अनयः अन्यायः ३१ अन्यायमेवाह एषइति ३२ ॥

भा०
स्क० टी०
५८

ननु मया पदत्रयमेव प्रतिश्रुतं नत्वधिकं तत्राह सर्वस्वमिति ३३ तथापि प्रतिश्रुतं मे पारणीयमेवे।
ति चेत्तत्राह क्रमत इति द्वाभ्यां एकेन पादन्यासेन भूमिं कृत्स्नामाग्रस्यार्थः तार्तीयस्य तृतीयपदन्या
सस्य ३४ तथापि सर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावद्भविष्यतीति चेत्तत्राह न तद्दानमिति तपः वित्तेकार्य
कर्मसूत्रं ३६ ननु तर्हि प्रतिश्रुतस्यानतिक्रमणं कथं स्यात्तं वाच्यं तत्राह सार्द्धैस्त्रिभिः यत्रापि संस्यात्तन।

त्रिभिः क्रमैरिमाँल्लोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति सर्वस्वं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्तिष्यसे कथं ३३
क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ३४ नि
ष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतं प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५ न त
द्दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३६ धर्माय यश
सेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च पञ्चधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ३७ अत्रापि बह्वृचै
र्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं हि तत् ३८ ॥

अत्र श्रुत्यां बह्वृचश्रुत्या हि प्रथमं ओमिति सत्यं नेत्यनृतमित्यादिना सत्यानृतयोर्लक्षणं उक्त्वा के
वलमिति द्वाभ्यां सत्यं विहितं अनृतं च निषिद्धं अनेन तु वयं ग्राह्यास्तद्दिक्षु मलं एमित्यादिना सत्ये
दोषाननृते च गुणाननुक्त्वा तस्मात्कालएव दद्यात् तस्मात्तेमि पुनीकरोतीत्युपसंहारेणाह इति स
कदाचिदनृतमप्यनुज्ञातं तत्र संज्ञं संदर्शयन्नाह ओमित्यङ्गीकारणायत् प्राकं तत्संनेतिय

५८

ततः सत्यमीश्वरत्वं तं विना न सिध्यतीत्याशयेनाह समं पुण्यफलं विद्यात् जानीयात् आत्महत्यस्वदे
हत्यस्य हत्यस्य कृतः गीयते श्रुत्योक्त इत्यर्थः पातोत्तरं तस्य गामि यद्यपि श्रुत्याशावाचः समं पुण्यफले
वेद्मयुक्ते तथापि विवादे देहनिर्वाहाधीनत्वादात्महत्यस्येति प्रसक्तानां सारे गाके भवत पुण्यफलत्वस्या
नीयस्यं ततः किमत आह हते देहे जीवति तत्र पुण्यफलं न स्यात् सा न स्यादिति पाठे श्रुत्यकाया
वाचः परामर्शः देहस्थात्वे तेन रत्नायिरसाह ग्रन्थे नात्मनो देहस्य मूलं ४९ एतदेव हृष्टान्तेन स्प
ष्टयति तथा यथा हृत्स्य उत्पादितमूलः शुष्यति ग्रविरादेवोद्धृतेन पतति च एवं न ह्यमत्वे तथा समस्या

समं पुण्यफलं विद्यादात्महत्यस्य गीयते हते जीवति तस्मात् तन्मूलमात्मनः ४९ तथ
यावृक्षस्तन्मूलः शुष्यत्युद्धृते विशात् एवं न ह्यस्तः स यथात्मा पुण्येन संशयः ५० ॥

त्मा देहः शुष्येत् यद्यपि वृक्षस्याप्येवमेवास्ते तद्वदात्मानमपि विमूलं करोतीत्येवं निर्द्यास्ते निषि
द्धं तथाप्युपसंहारानुसारेणात्र केवलास्ते तद्विषयमित्यभिप्रेत्य व्याख्यातं दयितत्वे तेनेति वचना
यैवोक्तं तथा वृक्षान्तिः उमिति संयनेत्यस्ते तनदेन तस्य पुण्यफलवाचो येन्मात्मसहस्वरो यशस्वी कल्या
णकीर्तिर्भवितापुण्यादिफलवाचः समं वदत्येव तन्मूलवाचो यदस्ते तत्तथा यथा हृत्स्याविमूलः शु
ष्यति सउद्धृतेन एवमेवास्ते तवदन्नाविमूलमात्मानं करोति स शुष्यति स उद्धृतेन तस्मादस्ते तेन
वेदद्येतत्वेत वणतेन ग्रन्थेनतत्र ग्रन्थे न दयितं संकटेष्वात्मानं रक्षेदिति श्रुत्यर्थः ५० ॥

भा सर्वेषामस्यवचनेदेहोनर्निवेहादितिस्फुटीकर्तुंसमस्यदोषानन्तरस्यचगुणानाह परमितिद्वा
ग्र·टी भ्यांयदेहमिममलंरंतस्यराज्ञहरेग्रथेंगृहीत्वावनीतिपराकरिकमितिस्फुति यद्स्यव्याख्याने ग्र
पूर्णोवतनस्मात् ग्रथिनेयत्किंचिद्देहामिति हास्यामीतिब्रूयात् तेनरिष्येतन्मूनोभवेत् ५८ किंच भि
५९ त्तेवसर्वेमाकुर्वनहास्यामीत्यंगीकुर्वन् ग्रात्मनेकामेनतालंपर्याप्तोनभवति तस्यभोगानसिद्धा

परामिक्रमपूर्णोवाग्रलंरंयतदेहामिति यत्किंविदेहामि
तिब्रूयातेनरिष्येतवेपुमान् ५८ भित्वेवसर्वेमाकुर्वन्ना
लेकामेनवात्मने ग्रथैतत्संमभ्यात्मेयच्चनेस्यन्दतो।
वव ५२॥

तीमर्थः तथाचस्मृतिःपरामाप्तदिक्रमलंरंयदेतदेहामिति नयत्किंचोमिति ग्राहहौत्रवासैत
दूिष्यनेमयत्सर्वेमोकुर्याहित्यादात्मानेसकामेभ्योनालंस्यादितितेनतियदल्लनेवचः पतत्स्
र्णो ग्रर्थव्ययाभावात् ग्रभ्यात्मेचेतिचकारात्वयः ग्रात्मनाभिमुखेमस्यस्यार्थंमाकर्षतीत्यसःभ्या
त्मे योहिनिस्वममकिंचिदपिनास्तिसोहामीतिब्रूतेसहितेनात्नेनपरेषामर्थानाकर्षतीति
प्रसिद्धं ५८ ५९

ननुतर्हिइदमनृतमसत्यवत्सर्वदासेव्यंस्यात्तत्राह सर्वमिति तथाचश्रुतिः ग्रंथैतन्मूलंसमण्णान्तं
यत्रैतिसयत्सर्वदैनत्तिनृपानत्याणिकामस्कीर्तितायत्सनेनत्रैवहन्याहिति अनोहृतिसकस्याहिषुर
तेनदोषयैस्गुप्तमेहरश्रति स्त्रीषुप्राक्ताह्नेनवशीकारे: नर्मणिपरिहासे विवाहेचवराहिस्तुतोगवां
ब्राह्मणानांचहितार्थंहिंसायांचकस्यचित्त्रासमायानत्याचयात्तवल्क्यः वर्णिनांहिवधोयत्रसात्स्यत्

सर्वनेमस्तंतेद्वृयात्सउद्धीतिः श्लोकस्तु: स्त्रीषुनर्मविवाहेचवृत्त्यर्थेप्राणसंकटे ४२ गोब्रा
ह्मणार्थेहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितं ४३ इतिश्रीभागवते: ष्टमस्कंधेएकोनविंशोध्यायः
श्रीशुकउ० बलिरेवंगृहपतिःकुलाचार्येणभाषितः तूष्णींभूत्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगु
रुं १ बलिरुवाच सत्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोयंगृहमेधिनां अर्थंकामंयशोवृत्तिंयोनबाधेत
कर्हिचित २ सचाहंवित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजं प्रतिश्रुत्यददामीतिप्राह्लादिःकित
वोयथा ३ नह्यसत्यात्परोधर्मइतिहोवाचभूरियं सर्वंवोढुमलंमन्येऋतेलीकपरंनरं ४

संवदेदिति तथाचश्रुतिः तस्मात्कालेयवदद्यात् कालेनदद्यात्तस्मात्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीति ४
४ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांष्टमएकोनविंशः १९ विंशेत्वत्ततभीतोसौसत्यात्वाणिकपटंहरेः द
दावेवततोविश्वं:सहसावहंताद्भुतं १ भगवतात्वयाप्रोक्तंसत्यंकिंतत् योर्थकामादिकेनबाधे
तसगृहमेधिनांधर्मइति २ कथंप्रत्याचक्षेनिकरोमि ३ ॥ ४ श्रीरामायनमः

भा. ननुप्रत्यावर्त्तनेदोषाउक्ताः तत्राह नाहमिति युध्यमानात् हनिष्यात् स्वेनाऽपि ५ किंच यद्यहं ना
हिंकमस्मवैसपरैतैस्वैतेपुरुषैर्हास्यन्ति मत्स्येव तर्हि किमितिजीवेनेव स्वयमदेयमिति भावः
ग्र.टी. तथापितावहूतिसकटपरिहारार्थं युद्धं करीयता इति चेत्तत्राह तस्येति विप्रश्रुतेतार्थेनहतेना
प. पितत्रुष्यतत्र्हितस्यार्थस्यत्यागहानेकिंनिमित्तेनकिंचित्याविनाहल्यस्यहानेविप्रस्यासंतो
षेणादानेव्यर्थमेव स्यात् यतस्तयाविनसंवेदेयंन वा किंचिदिति भावः ६ तर्हिनदेयमेवेतिचेन्न

नाहं बिभेमि निरयाद्गाधन्याहमवांगोवात् नस्थानत्यवनात्क्षमार्थयापि प्रलेभनात्
५ यद्यहास्यतिलोकेस्मिन्संयरैतैर्धनादिकं तस्यत्यागनिमित्तं किं विप्रस्त्वच्छत्रेतनवेत् ६
श्रेयः कुर्वन् भूतानां साधवोऽस्त्यजन्ति मे भिः इत्यादि श्रेयस्तयः को विकल्पो यद्राहितु
७ येनेयं वृभुजेब्रह्मन्नेस्मेहेर्निवर्त्तिभिः तेषां कालोऽग्रसीलोकान् यशोऽधिगतं भुवि ८ स
लभाः पृथिवि प्रर्थस्तच्तु तालस्तु यजः ननु यातीतीर्थप्रायाते श्रद्धयायेधनत्यजः ९

तत्राह श्रेय
इति इस्यैजेरस्यभिरपिकोविकल्पोविचारः ७ येरेमेदेपूर्वैनिवर्त्तिभिरियंभूर्भुक्ता तेषा।
मिहलोकाम्परलोकाश्चभोगानिनिवाकालोऽग्रसीत् सहनवान् नतभुविनेर्यशोधिगतं प्राप्तं यस्या
स्तोऽग्रसीत् यतः कीर्त्तिरेव साध्याना न्यदिति भावः ८ देहस्यागादपि धनत्यागोकीर्त्तिर्भवतीत्याह ५.
सुलभाइति नत्रत्यजतीति तथा तीर्थपात्रे प्रतेति दुःकरो धनत्यागएवमया कार्य इति भावः ९

नहिहिनस्तिहन्तनेतनहेमस्यादितिचेन्नत्राह मनस्विन इति यादृशानादृशानामर्थिनां कामोपनयेन
कामपूरणेन दुर्गतिरिदं स्यामिति यन्नेच्छा भवेत् भद्रमेव भवादृशानां तु कामोपनयेन दुर्गतिः शो
भनमिति किं पुनर्वक्तव्यमिति भावः ९ ननु नायं वटुः किन्तु विष्णुस्तव शत्रुरित्युक्ते नहिहमुनतामे

मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं यदर्थिकामोपनयेन दुर्गतिः कृतः पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां
ततो वटोरस्य ददामि वाञ्छितं १० यजन्ति यज्ञं क्रतुभिर्यमादृता भवन्त आम्नायविधानको
विदाः स एव विष्णुर्वरदोऽस्तु वा परो दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने ११ यद्यप्यसावधर्मेण
मां बध्नीयादनागसं तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मतनुं रिपुं १२ एष वा उत्तमश्लोको न जिहास
ति यद्यशः हत्वा मैनां हरेद्युद्धे शयीत निहतो मया १३ श्रीशुक उवाच एवमश्रद्धितं शिष्य
मनादेशकरं गुरुः शशाप दैवप्रहितः सत्यसन्धं मनस्विनं १४ दृढं पण्डितमान्यज्ञः स्तब्धो
ऽस्यस्मदुपेक्षया मच्छासनातिगो यस्त्वमचिराद्भ्रश्यसे श्रियः १५ एवं शप्तः स्वगुरुणा सत्यान्न
चलितो महान् वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकम् १६ ॥

बध्नाम्यामीत्याह यजन्तीति परः शत्रुर्वास्तु ॥ यद्यप्ययमेष न जिहासति न हि युद्धे मां हत्वा प
तां भूमिं हरेत् शयीत वा समरे ग्लानः सत्यमर्चित्वा शयीतेति वा तत्त्वार्थः १३ अश्रद्धितमजात
श्रद्धं १४ १५ १६ ॥

भा॰ जालके मुक्ताभरणविशेषः तस्मात्तावनी यवनेजनीनामपां कलशं भृतं पूर्णं १७ १८ अवा
श्री॰टी॰ ह्यत वाञ्छातः प्रतिगृह्णतामिति बलिना पूर्वमुक्तत्वात् गुणत्रयमात्मनि यस्य तत् अतएव भूः
५१ विन्ध्यावलिस्तदागत्य पत्नी जालकमालिनी आनिन्ये कलशं हैमम वनेजन्यपां भृतं १७
यजमानः स्वयं तस्य श्रीमत्पादयुगं मुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनीः १८
तदासुरेन्द्रं दिवि देवतागणा गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्म सर्वेऽपि गृणन्त आर्जवं प्र
सूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः १९ नेदुर्मृदङ्गदुन्दुभयः सहस्रशो गन्धर्वकिंपूरुषकिन्नरा
जगुः मनस्विनानेन कृतं सुदुष्करं विद्वानदाद्यद्रिपवे जगत्त्रयं २० तद्वामनं रूपमव
र्धताद्भुतं हरेरनन्तस्य गुणत्रयात्मकं भूः खं दिशो द्यौर्विवराः पयोधयस्तिर्यङ्नृदेवा
ऋषयो यदासत २१ काये बलिस्तस्य महाविभूतेः सहर्त्विगाचार्यसदस्य एतत् दद
र्श विश्वं त्रिगुणं गुणात्मके भूतेन्द्रियार्थाशयजीवयुक्तं २२ रसामचष्टाङ्घ्रितलेऽथ पाद
योर्महीं महीध्रान्पुरुषस्य जङ्घयोः पतत्त्रिणो जानुनि विश्वमूर्तेरूर्वोर्गणं मारुतमिन्द्र
त्वमित्याह यावत्पर्यायस्मित्रासत सेनः २३ ॥ स्थितवतः २१ ऋत्विगादिसहितो बलिस्तस्य ह
रेः काये एतद्विश्वं ददर्श २२ तदेव प्रपंचयति रसामिति पादयोर्नखैः समभिः मारुतं गणं वायुमे ५१
वं इंद्रस्य सेनेव सेना यस्य सः इंद्रपदे स्थितत्वात् २३ ॥

ग्रचक्षुषे त्वत ग्राम्नास्वयं बलिर्मुख्यो येषां तानन्सरान् अत्त्वसालं नत्वत्रं पश्चि २४ ग्रंगाहेराजन् ।
समस्त्लावेफांस्वरशाहान् २५ योग्युषां २६ रेमेरसने २७ रेमेनिरतसिक्कमणोङ्घ्रिपादनामेष्वोषधि

मेध्यांविभाविसस्मिग्लवेपलमनापतीन चनेश्वान्मनुख्यान् नाभ्यां नभः कलिघुसमसि
भूतनकक्रमसेव्यारसिचदंमाला २४ लग्ंगधर्मस्तनयोर्मुगोरेख्नेनेच सत्यं च मनस्येदं श्रि
यं चवलस्मरविंदहस्तां कटे च सामानिसमस्तरेफान् २५ इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषु ततक
संध्याः कक्षभागौ ग्रस्मूर्ध्नि केशेषु मेघान्स्वसिनेनासिकायामथ्तां अस्मद्दं वदने च वह्निम्
२६ वाग्गाचछंदांसि रसे जलेशं भ्रुवोर्निषेधं च विधिं च पक्ष्मस प्रहस्य रात्रिं च परस्य पुंसा
मेनुललाटेधरणं वलोभम् २७ स्पर्शे कामं स्वपरेन सोमः पृष्ठे त्वधर्मं क्रमणेषु यज्ञं छाया
सुमृत्युं हसितं च माया नानन्नृकं हेष्वोषधिजातमस्य २८ नदीस्सुनाडीषु शिलानखेषु बुद्धा
वजे देवगणान् प्राणेषु गात्रे स्थिरजंगमानि सर्वाणि मे ईं भुवनेनिरीक्ष्य २९ सर्वे समरः का
मलमापुरेणस्त्वदर्शनं चक्रमसत्वतेजः धनुश्चशार्ङ्गं स्तनयित्नुघोषं पंचजन्यं याघोजलजः
पांचजन्यः ३० कौमोदकी विसृगदांतरेविनी विद्याधराः सिः पत्तनं वदम्युकः तूणौ तमावत्व
यमायकौवसनेदमुख्योऽयनतस्युगीशं ३१

नातीश्च २८ प्राणेषु रंद्रियेषु सर्वात्मनी
न्यादिवाक्यांतरे २९ स्पर्शनमित्यादीनामीशामुपतस्पृशित्युत्तरेणान्वयः ३० विद्याधरसेनासिः ३१

मीनकुंडलेमकराकुंडले स्फुरंतिकिरीटादीनियस्यसः मधुव्रतानांस्रजोयस्यांतयावनमालया
भा॰ श्रीवत्सादिभिश्चावृतोयासः २२ उरुक्रमत्वमेवाह क्षितिमितिद्वितीयपदंक्रमतोवियत्पतः
स्क॰टी त्रिविष्टपंतदीयंकिंचिन्मात्रेणातं तृतीयायतनकिंचिदपि २३ तत्रहेतुः उरुक्रमस्यांघ्रिस्त्रिवि
५२ ष्टपादूर्ध्वमुपरिगच्छन् महर्जनाभ्यांतपसश्चपरंगतः सत्यलोकंगतइति २४ इत्यष्टमेविंशः

स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडलः श्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वनमालया
वृतोरराजराजन्भगवानुरुक्रमः २२ क्षितिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभः शरीरेणदिश
श्चबाहुभिः पदंद्वितीयंक्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयायतदीयमण्वपि २३ उरुक्रमस्यां
घ्रिरुपर्युपर्यथो महर्जनाभ्यांतपसःपरंगतः २४ इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेविंशोऽ
ध्यायः २० श्रीशुक उ॰ सत्यंसमीक्ष्याब्जभवोनखेंदुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोभ्यगात् म
रीचिमिश्राऋषयोबृहद्व्रताः सनंदनाद्यानरदेवयोगिनः १ यम

२॰ एकविंशेपदाधृतिमिषेणबलिबंधने विस्मिताकृतमुक्तकर्षं तस्यात्मापयितंजनं १ उरुक्रमस्या
घ्रिसत्यपसःपरंगतइत्युक्तं ततःकिंवृत्तंतदाह सत्यंसत्यलोकंप्राप्तंतमंघ्रिंसमीक्ष्याब्जभवोभ्यगा
त् तथाचमरीचिमिश्राऋषयश्चेतिद्वयोरन्वयः कथंभूतोब्जभवः हरेरंघ्रेर्नखा एवेंदवः तैर्हतास्वधा ५२
म्नोद्युतिर्यस्यसः स्वयंचवृतः आवृतः ऋषयः हेनरदेव बृहद्व्रतायोगिनश्च १ ॥

ष्ट्रंगानि शिक्षादीनि पुराणानि तत्संहिताश्च योगाद्यं च समीरस्तेन दीपितेस्तानमेवाग्निस्तेन रंधितं द
ग्धं कर्मकल्मषं कर्ममलं येषां तेन च सर्वे तमेव द्विवर्वंदिरे यस्यांघ्रेः स्मरणानुभावतः अकर्मकं कर्म
निरमाप्य २ विलोर्ज्यांत्रयं स्वपयस्य नाभिपंकेरुहसंभवः न स्याद्विलोचनैस्त्रिसमभ्यर्च्य ४ लोकत्रयं नि

वेदोपवेदा नियमान्यमान्विता तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः योगाद्य रे योगसमीरदीपि
तज्ञानाग्निना रंधितकर्मकल्मषाः २ ववंदिरे यत्स्मरणानुभावतः स्वायंभुवं धाम गता अक
र्मकं ३ अथांघ्रये प्रोन्नमिताय विश्वतो पादाह्ययथ भवो ह्रेणाट्कं समर्थ्य भक्त्याभ्यगृणाच्छु
चिश्रवा यन्नाभिपंकेरुहसंभवः स्वयं ४ धातुः कमंडलजलं तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया २
नरेंद्र स्वर्धुन्यभून्नभसि सा पतती निमार्ष्टि लोकत्रयं भगवतो विशदेव कीर्तिः ५ ब्रह्मा
दयो लोकनाथाः स्वनाथाय समाहृताः सानुगा बलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्मविभूतये ६
तोयैः समर्हणैः स्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपैर्दीपैः सुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः
७ स्तवनैर्जयशब्दैश्च तद्वीर्यमहिमांकितैः नृत्यवादित्रगीतैश्च शंखदुंदुभिनिःस्वनैः ७ जांबवानृक्षराजस्तु भेरीशब्दैर्मनोजवः विजयं
दिक्षु सर्वासु महोत्सवमघोषयत् ८ महीं सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाच्ञया ऊचुः स्वभर्तु

मार्ष्टि पवित्रयति ५ संक्षिप्तात्मविभूतये संहृतात्मविभूतिः स्वविस्तारो येन तस्मै यथापूर्वं वामनरू
पेण स्थिताय इत्यर्थः ९ त्रिपदविषयया व्याजयाच्ञया याचकपदया वानया स्वभर्तवे बलेर्महीं हृतां दृष्ट्वा

भा.
प्रती.
५३

किमुत्वस्तदाह नैवेश्वतिसार्द्धैस्त्रिभिः ७ प्रत्युवचासुतेसतस्य ८ यज्ञेकृतत्रतुफलः ९ पौरुषे
नवाअयंब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनांवरः द्विजरूपप्रतिच्छन्नोदेवकार्यंचिकीर्षति १० अने
नयाचमानेनशत्रुणाबटुरूपिणा सर्वस्वंनोहृतंभर्तुर्न्यस्तदंडस्यबर्हिषि ११ सत्यव्रत
स्य सततंदीक्षितस्यविशेषतः नानृतंभाषितुंशक्यंब्रह्मण्यस्यदयावतः १२ तस्मात्
स्यवधोधर्मोभर्तुःशुश्रूषणंचनः इत्यायुधानिजगृहुर्बलेरनुचरासुराः १३ तेसर्वेवाम
नंहंतुंशूलपट्टिशपाणयः अनिच्छतोबलेराजन्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतो
दृष्ट्वादितिजानीकपान्नृप प्रहस्यानुचराविष्णोःप्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नंदःसुनंदोथ
जयोविजयःप्रबलोबलः कुमुदःकुमुदाक्षश्चविष्वक्सेनःपतत्रिराट् १६ जयंतःश्रुत
देवश्चपुष्पदंतोथसात्वतः सर्वेनागायुतप्राणाश्चमूंतेजघ्नुरासुरीं १७ हन्यमानान्स्वकान्दृ
ष्ट्वापुरुषानुचरैर्बलिः वारयामाससंरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् १८ हेविप्रचित्तेहेराहोहे
नेमेश्रूयतांवचः मायुध्यतनिवर्तध्वंनकालोयमर्थकृत् १९ यःप्रभुःसर्वभूतानांसुखदुः
खोपपत्तये तंनातिवर्तितुंदैत्याःपौरुषैरीश्वरःपुमान् २० योनोभवायप्रागासीदभवा
यदिवौकसां सएवभगवानद्यवर्ततेतद्विपर्ययं २१ बलेनसचिवैर्बुद्ध्यादुर्गैर्मंत्रौषधादिभिः
स्तेकालमतिवर्तितुंपुमानीश्वरःसमर्थोनभवति २२ हरेरनुचराःदेवाःदैवेनर्द्धैः समृद्धैर्भवद्भिः

गृणंतंभगवज्जोः देवंसंवैश्रवणान्यवियितिमजानसंतिमः २४

चविजिताकिंतिमःकवितिवितितकालेनपपितिविमी

५३
२२

अर्थं त्वा याचन्नावह्नुल्याय २४ विष्णुपत्तिषु राजन्नन्तरं इति विराट् प्रभो स्वकीयं इति तज्ज्ञात्वा अयमर्थः अस्य स
र्वस्वापहारेणाममेतदभिमानेन संन्यासदानी इह स्वीकारेणाहं कामपित्याजयित्वा परमानन्दे इहैका
मिच्छति न वा नेन तत्स्यान्यः कोपि समग्रसमर्थो धीरो वा स्त्रीति तत्र यशः अख्यापनार्थं किं चिद्याति यम
एतान् विजेष्यामे यिहिदैवं प्रसीदति तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यातोनार्थं त्वाय कल्पते २४ शु
क· पर्युनिगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः रक्षांसि विविधान्यत्र विलुप्तपार्षदनाशिताः २५
अथ तान् सर्वान्स तान् नाना विराड्भिः विक्रोशितं बबंध वरुणः पाशैर्बलिं सोऽसह निष्कृतः २६
हाहाकारो महानासीद् दैत्याः सर्वतो दिशः निःशब्दमाणो सह यतो विस्तना अथ विस्मयाः २७
तं बद्धं वारुणैः पाशैर्भगवान्वामनः न हृष्टं स्थिरयशसं मुदारयशोसर्वं २८ पदानिस्त्री
णि हृत्वा निष्प्रेमं मेतत्त्वया मम्बर द्वाभ्यां क्रांतामही सर्वा तृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तपत्य
सौ गोभिर्यावदिंदुः सहोडुभिः यावद्वर्षति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव ३० पदैकेन मयाक्रान्तो
भूर्लोकः खं दिशस्तनोः स्वर्लोकस्ते द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ३१ प्रतिश्रुतमदात
स्ते निरये वा सत्वध्यते विशत्वं निरयं तस्मा
पीक्षतीति मनोभिप्रायं ज्ञात्वा तं वने बबंधेति सोऽस्य
ह्नि सा माप्लिवदितं ३२ गोदत्सोऽर्था वा पृथिव्या: ३३ अस्मासमर्थः ३४ मयायात्मने समन्वयः व्या
यतेन सर्थः खेचरदिशस्तनोः भवाने स्वर्गलद्वीयमर्वस्व ३१ गुरुणाप्यकेणानुमोदितः सन्न् एव
मुक्तो विनिरययविहाराष्ट्रं स्वर्गाड्ड्याप विहारार्थं यमनो रथं कुर्वते तस्माद्धृष्य तिय: प्रतिश्रुतस्या

भा॰ नस्यमनोरथोवृथैवस्वर्गश्चतस्यहृतएवमवाधःपतत्येव २३ त्वयाचाहंविप्रलब्धस्तनस्माद्व्यली॥

अ॰टी॰ कफलमन्तस्यफलेनिरयंभुंक्ष्वमर्षः २४ इत्यष्टमेएकविंशः २१ द्वाविंशेतत्रमन्त्रः सत्यसंस्था

५४ पयन्नलंबलिं हत्वावरान्नूनंहरिर्नूनंमत्वातद्धारयामभवत् १ समर्पिततनूंविततनिर्मलाचलमकि

तः छलितोबलिनाचित्रंस्वमेवांघ्रियदच्युतः २ विप्रकृतः प्रपकृतः भिद्यमानः सत्यात्स्वाल्पमा

वृथामनोरथस्तस्यहृतस्वर्गः पतत्यधः प्रतिश्रुतस्यादानेनयार्थिनेविप्रलंभने २२ विप्र

लब्धोददामीतित्वयाहंचाढ्यमानिना तद्व्यलीकफलंभुंक्ष्वनिरयंकतिचित्समाः २४ इति

श्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेएकविंशोध्यायः २१ श्रीशुकउवाच एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भगव

ताऽसुरः भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः १ बलिरुवाच यद्युत्तमश्लोकभ

वान्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यमन्यसे करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशी

नः १ हेउत्तमश्लोकेतिकटाक्षः ममवचः ईरितंप्रतिश्रुतंतेनतावद् र्ष्णिमेनिजम् २ यम

द्व्यलीकंत्वयाकपटेनवामनतयाभिक्षित्वारूपांतरस्वीकृतत्वात् एवमपियदिभवान्व्यली

कंमन्यसेतत्र्यापिऋतमेवाहंकरोमिमदृतंविप्रलंभनंनभवतमेशीर्ष्णिनिजंतृतीयपदंकुरु

नवहाभ्यांविस्वक्रांतवतोमतावीरः पदद्वयमेवभवतीतिमन्यथाः वित्तनेचतत्पदद्वयंजातंनतद्धी

तमधिकमेवस्यात् वित्तादपिवित्तवतोधिकत्वादितिभावः २॥ रामजेय ५४

ननु च प्राप्तैश्वर्यध्वंसे नरसेहानामत्र देहेनैरपि आत्मानं मननं रसेहारस्यपि धनैरपि इत्यादिवचनात् आत्मभ
यपरिहाराय सर्वस्वमप्यतोऽत्यनेन त्वत्कृतोऽभीतः सन्नात्मानमर्पयसि अत आह विभेमीति असाधुवादा
त् प्रपकीर्तेर्यथाहं भृशमुद्विजे तथा निरयादिभ्यो न विभेमि ३ ननु मया निग्रहात्त्वदपकीर्ति॰
र्जा नैवेत्याह पुंसामिति अर्हत्तमेन अर्पितं दंडं यमाह यो पितृहि आदिशेति नैवार्पयति हि नैषणा

विभेमि नाहं निरयात्पदच्युतो न पाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतो विनिग्रहा
दसाधुवादाद्भृशमुद्विजे यथा ३ पुंसां श्लाघ्यतमं मन्ये दंडमर्हत्तमार्पितं यं न माता पिता
भ्राता सुहृदश्चादिशंति हि ४ त्वं नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः यो नोनेकमदांधा
नां विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ५ यस्मिन्वैरानुबंधेन व्यूढेन विबुधेतराः बहवो लेभिरे सिद्धिं या
मु हैकांतयोगिनः ६ तेनाहं निगृहीतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा बद्धश्च वारुणैः पाशै
र्नातिव्रीडे न च व्यथे ७ पितामहो मे भवदीयसंमतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः भवद्वि
पक्षेण विचित्रवैशसं संप्रापितस्त्वं परमः स्वपित्रा ८ ॥

यो नः त्वं निगृहीतोऽहं स्यामित्येवास्मीति भावः ४ ननु यःहेत्वानां हितैषी वा सुराणां तत्राह त्वं नू
नमिति पारोक्ष्यः परोक्षेण वर्तमानः ५ शत्रुत्वं पुनरभक्तानिवास्मानगृहीत्वमेवेत्याह य
स्मिन्निति उपेहोऽहसिद्धे ६ अतो नात्र मम लज्जा नापि दुःखमित्याह तेनेति अहं भवता ७

भा· किंच योयं देहस्तेपि ममानुग्रहस्त्वया कृतः मत्तत्वद्भक्त्यैवात्रैव न त्वहमनर्थहस्तपात्रमित्याश
स्क·टी· येनाह पितामह इति भवदीयानाम मतः यतः प्राविःकृतः माधुर्वादाय स्वात्ममेव परमः प्राश्र
५५ यो यस्य मः यतः भवतो विपक्षेण विद्विषा हिरण्यकशिपुना विचित्रैर्वधैर्संहिंसां संप्रापितो
पि ८ देहादीनामसारतां निश्चित्याकुतोभयं ध्रुवं च भगवतः पादपद्ममेव प्रपेदे ग्रयतस्मात् ।

किमात्मनानेन जहाति यो न्ततः किं रिक्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः किं जायया संसृतिहे
तुभूतया मर्त्यस्य गेहैः किमिहायुषो व्ययः ९ इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधबो
धो भवतः पादपद्मं ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद्भीतः स्वपक्षक्षपणस्य सत्तमः १० अथा
हमप्यात्मरिपोस्तवांतिकं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः इदं कृतांतांतिकवर्ति जीवितं य
याध्रुवं स्तब्धमतिर्न बुध्यते ११ श्रीशुक उ· तस्येत्थं भाषमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः आज
गाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः १२

हमपि दैवेन तस्यैव भाग्येन तवांतिकं नीत इति वृत्तगौमन्वयः अंततः आयुषोंते रिक्थहारैः पु
त्रैः देहगेहेषु केवलमायुषो व्यय एव न तु सखं किंचित् ९ प्रसिद्धो महान् स्वपक्षे दैत्यकुले ।
क्षपयतीति तथा तस्यापि १० प्रसभं बलात् त्याजिता श्रीर्यस्य यया स्वश्रियास्तब्धमतिः सन्नु मा २
निदं जीवितमध्रुवं न बुध्यते कथंभूतं कृतांतस्यांतिकवर्ति समयोः संहितं ॥ राकापतिः हरिणांकः ५५

अंजनत्विषं श्यामं १३ स्वकृतात् अहंकारादिरूपापराधस्मरणेन सव्रीडं नीचीनमधोमुखं यस्य सः १४
शिरसा नमन्नेव उपेत्य मूर्द्धा ननाम बलेस्तत्कृते अनुग्रहे हृष्टः पुलकैरश्रुभिश्च विह्वलः १५ त्वयैवा
तिनेत्यैंद्रं पदं मे न तदीयं त्वयापहृतं किंतु स्वीयमेव पुनः स्वीकृतं तच्छोभनमेव कृतं न च हेतुः मा

तमिंद्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणं प्रांशुं पिशंगांबरमंजनत्विषं
प्रलंबबाहुं सुभगं समैक्षत १३ तस्मै बलिर्वारुणपाशयंत्रितः समर्हणेनोपजहार पूर्ववत्
ननाम मूर्ध्नास्रविलोललोचनः सव्रीडनीचीनमुखो बभूव ह १४ स तत्र हासीनमुदीक्ष्य
सत्पतिं सुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितं उपेत्य भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्द्ध्ना पुलकाश्रु
विक्लवः १५ प्रह्लाद उवाच त्वयैव दत्तं पदमैंद्रमूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभनम् म
न्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यच्छ्रिय आत्ममोहनात् १६ यया हि विद्वानपि मु
ह्यते यतस्तत् को विचष्टे गतिमात्मनो यथा तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारायणायाखि
ललोकसाक्षिणे १७ ॥

मन्ये इति यद्यस्माच्छ्रियः सकाशादात्ममोहनात्तस्माद्विभ्रंशितः १६ मोहकत्वमेवाह ययेति श्रिया विद्वान
पि यतः संयतोऽपि मुह्यते तत तस्मात् कोऽन्यः पुमानात्मनो गतिं तत्त्वं यथावद्विचष्टे पश्यति त
स्मै महाकारुणिकाय १७ ग्रामजेय ॥

भा तस्यप्रह्लादस्यानुष्ठानतः ज्ञात्वेति किंविदुक्तंप्रकृतस्मर्थः बद्धेवविंध्यावलिरपिवक्ते प्रह्लादेनाव
प्र॰टी॰ संमानयन्हिरण्यगर्भः तत्रान्तर्लीस्थितः अतस्तस्याएववाक्यंप्रथममवतारयति बद्धंवीक्ष्येति
५८ १९ त्रिजगतःकर्तुःप्रभोःपालकस्यप्रयतःस्वहस्तस्वर्गस्वस्यापत्तनवान्यंकिमावहन्ति किंसमर्पयेति
त्वयाप्रवरोपितःकर्तृवादःकर्तारःस्वेनशावयमिति वाहमात्रमपियेषांते अयंभावःलोकत्रयम

शुक॰ तस्यानुष्ठावतोराजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः हिरण्यगर्भोभगवानुवाचमधुसूद
नम् १८ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्वला प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंबभाषेवाङ्मुखी
नृप १९ विंध्यावलिरुवाच क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृतंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोपर
ईशकुर्युः कर्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादाः २० ब्र
ह्मोवाच भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहं २१ कृ
त्स्नातेनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जिताश्चये निवेदितंसर्वस्वमात्माविक्लवयाधिया २२

यार्पितं त्वदीयपदायदेहंसमर्पयंप्रतिज्ञातंनस्तंकरोमीति देहादिषुस्वाम्याविष्कारेणाबुवन्त्रपं
कुर्वन्तिनिर्लज्जाश्च यतस्त्वमेवसर्वस्यापिस्वामी अतोमेरबुद्धिमनकेवलंकृपयाविमुच्यपालय
ति तदेवंप्रह्लादस्यविंध्यावलेश्च परमार्थोक्त्याप्रसन्नोहरिः २१ ब्रह्मातुलोकदृष्ट्यैवविज्ञापया
ति भूतभावनेतित्रिभिः २२ निग्रहानर्हत्वेहेतुःकृत्स्नेति सर्वस्वमेवाहआत्मेति २२ ॥ ५८

तदेव कैमुत्यन्यायेनाह यत्पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदाय सर्वोऽपि जन उत्तमां गतिं प्राप्नोति
तस्मै तुभ्यमसौ बलिः त्रिलोकीं दाश्वान् दत्तवान् आर्तिं कथं प्राप्नुयात् २३ तस्य विप्रः अर्थानां त्वया
पहारः कोऽयमनुग्रहः तत्राह यन्मदः यस्य धनं मदाय यस्य सः अत एव स्तब्धः अतश्च सन् मदं स्तब्धं महान्तं
नामर्थानामपहार एवानुग्रह इत्यर्थः २४ दुर्लभं पुरुषजन्म कथंचिल्लब्धवतो जीवस्य जन्मादिनि
मित्तो गर्वो महाहानिकरः तस्य च नाशो मदनुग्रहादेवेत्याह यदेति द्वाभ्यां अनीशः परतन्त्रो नानायोनि

यत्पादयोरशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां अप्युत्तमां गतिमसौ भ
जते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् २३ श्रीभगवान् ब्रह्मन् यमनुगृह्णा
मि तद्विशो विधुनोम्यहं यन्मदः पुरुषः स्तब्धो लोकं मां चावमन्यते २४ यदा कदाचिज्जीवात्मा
संसरन्निजकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोऽयं पौरुषीं गतिमाव्रजेत् २५ जन्मकर्मवयोरूपवि
द्यैश्वर्यधनादिभिः यद्यस्य न भवेत्स्तम्भस्तत्रायं मदनुग्रहः २६ मानस्तम्भनिमित्तानां ज
न्मादीनां समन्ततः सर्वश्रेयःप्रतीपानां हन्त मुह्येन्न मत्परः २७ ॥ पुंस्कृमिकीटादिषु संसर

न् तत्र पौरुषीं गतो जन्मादिभिर्यस्य यदि स्तम्भो न भवेत् तर्हि अयं मदनुग्रह एव २६ यत्तर्हि कृता
दिभ्यः सपदि हरामीति चेत्तत्राह मान एव स्तम्भः अतः तस्य निमित्तभूतानां समन्ततः सर्वश्रे
यः प्रतिकूलानां जन्मादीनां सत्त्वेऽपि जन्मादिभिरिति वा हन्त तेष्वस्मत्परो न मुह्येत् अतो मद्भ
क्त्या सपद्यपि हरामि अभक्तस्तु मुह्येदिति तदपहाररूप एव तस्यानुग्रहं करोमीति भावः २७

भा.
प्र.टी.
५२

प्रसवेदानीममत्सरत्वाद्दैवे ३: प्रापमविदास्यामीति वक्तं तस्य मोहाभावमाह एषइति त्रिभिः २८ नहेव
तस्मिन्काले कश्चित्त्रिः सत्वः क्षयणाः प्रमानिमादिनाच्छलैरेवमयाधर्मउक्तः तथापितधर्मंस्यजनस्य
नति सतः सत्यवाक् ३० ममया ग्रहमेवाश्रयः पालकोयस्यसः ३१ स्थानंप्रापितइतियदुक्तं तदेवा

एषदानवदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्द्धनः अजैषीदजयांमायांसीदन्नपिनमुह्यति २८ क्षीणरि
क्थश्च्युतः स्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रुभिः ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः २९ गु
रुणाभर्त्सितः शप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः छलैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक् ३० एषमे
प्रापितः स्थानंदुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरन्तरस्यायंभवितेन्द्रोमदाश्रयः ३१ तावत्सुतलमा
ध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितं ३१ यत्राधयोव्याधयश्चक्लमस्तन्द्रापराभवः नोपसर्गानिवस
तांसंभवंतिममेक्षया ३२ इन्द्रसेनमहाराजयाहिभोभद्रमस्तुते सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञाति
भिःपरिवारितः ३३ नत्वामभिभविष्यन्तिलोकेशाःकिमुतापरे त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रंमे
सूदयिष्यति ३४ ॥

स्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वन्तरपर्यन्तं सुतलमध्यास्तां अधिवसत्वित्यर्थः ३१ यद्यस्मिन्निवसतां
आध्यादयोममेक्षयानसंभवन्ति ३२ एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वाकरुणापरवशः सान्त्वयन्बलिमाह
इन्द्रसेनेति चतुर्भिः ३३ त्वच्छासनंप्रतिगच्छन्तीतिप्रतिवर्तन्तइतितथातान् ३४ रामकृष्णायनमः ५२

राम राम राम

तथापिभगवंस्त्वयियोगात्तदनिवृत्तेप्रमाद मदेति संगात्तआसुरोभावःसविनंक्ष्यति २९ इत्यष्टमे
द्वाविंशः २२ अथोविंशेबलीयातेसुतलेसपितामहे उपेंद्रेणदिवंगत्वाभूर्ववन्मोदतेहरिः १
बाष्पस्यकलाभिर्विंदुभिराकुलेक्षणायस्य भक्त्याउत्कलःउत्कंटः १ अहोत्वब्रह्मणामस्यमहिमा॥
यदर्थंकृतःसम्यग्यमपवप्रपन्नानांभक्तानांयोर्थः तस्यविधौप्रभक्तेपितस्यसंपादनेसमाहितःअप

रक्षिष्येसर्वतोहंत्वांसानुगंसपरिच्छदं सदासन्निहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ३५ तत्र
दानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः दृष्ट्वामदनुभावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३६ इतिश्रीभाग
वतेअष्टमस्कंधेद्वाविंशोध्यायः २२ शुकउवाच इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरातनंमहानुभावोखि
लसाधुसंमतः बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणोभक्त्युत्कलोगद्गदयागिराब्रवीत् १ ब
लिरु॰ अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः यल्लोकपालैस्त्वद
नुग्रहोमरैरलब्धपूर्वोपसदेसुरेर्पितः २ शुक॰ इत्युक्त्वाहरिमानत्यब्रह्माणंसभवंततः
विवेशसुतलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः ३
मतःस्थितःउत्तःयत्यतोयेमनलोकपालै
रमरैःसत्वप्रधानैरपिअलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहः अपसदेनीचेअसुरेमय्यर्पितः अयंभावःपरमेष्ठ
रायतन्यमहेवराकस्त्रिलोकीहृतवानित्येतदास्तांप्रणाममात्रसम्यक्कृतःकिंतद्यदर्थंमुद्यमसमा
वेशकृतेनेनचकर्मणातयाहानाहिकाहिर्भिरपलब्धस्त्वदनुग्रहःसंपादितःअहोत्वब्रह्मणामप्रभावा
श्चर्यमिति २॥

प्रथममतद्रूपेंद्रः सन्चालयामास ४ दुर्गपालोसिरक्षिष्ये सर्वतोहमित्युक्तत्वात् ६ हे शरणद आश्रयप्र
दयं कुसृतयोदुर्वृत्ताः खलयोनयः असुरजातयश्चते वयं तस्य भवतो दाक्षिण्यदृष्टेः पदवीं कस्माद्धेतोः
प्रणीताः बहुमानेन चिंतानुवर्तनं दाक्षिण्यं तेन या दृष्टिः स्निग्धदृष्टिस्तद्विषयतां प्रापिताः ७ भक्तप्रियत्वादिति।
चेत् न हि एवं तवेहितं चेष्टितं अहो चित्रं किंतत् सर्वात्मनः समदृशश्च स्वभावो विषमः इति यत् सर्वात्मैव

एवमिंद्राय भगवान्प्रत्यानीय त्रिविष्टपं पूरयित्वादितेः काममशासत्सकलं जगत् ४ लब्ध
प्रसादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशधरं बलिं निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रह्लाद इदमब्रवीत् ५ प्रह्लाद उ॰
नेमं विरिंचो लभते प्रसादं न श्रीर्न शर्वः किमुतापरे ते यन्नोसुराणामसि दुर्गपालो विश्वा
भिवंदितांघ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेन ब्रह्मादयः शरणदाश्नुवते विभूतीः कस्मा
द्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः ७ चित्रं तवेहितमहोमि
तयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य विशारदस्य सर्वात्मनः समदृशोविषमः स्वभावो भक्त
प्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ८ ॥

चित्रमिति तवेहितं अमिताचिंत्यायोगमायालीलातया विसृष्टानि रचितानि भुवनानि येन तस्य
हो इयत्र संधिराषः समदृक्के हेतुः विशारदस्य सर्वेजस्य सर्वज्ञस्य वा भक्तप्रियत्वेपि न वैषम्यमित्या-
यतः कल्पतरुस्वभावः स भक्तप्रियोसि न हि कल्पतरुराश्रितानामेव कामान्पूरयन्नपि विषमो भ

१ मदर्पणेनेनयो महाह्लादस्तेन ध्वस्तं कर्मबंधनमज्ञानं यस्य ९ ॥ १२ कर्मविनत्वतः शिष्या-
मयत् छिद्रमंतरं मूलं जातं ततस्तेन तु विस्तारयमंधत्त्वपत्तमानं विना कथं संधातव्यमिति त-
द्वाच्यमित्याह यतद्विति ब्रह्मद्वेष्टासौ गौहेष्टमेव समं भवेत् किं पुनरनुष्ठितमित्यर्थः १४

श्रीभगवान्. वत्सप्रह्लाद भद्रं ते प्रयाहि सुतलालयं मोदमानः स्वपौत्रेण ज्ञातीनां सुख-
मावह १ नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिमवस्थितं मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनि-
बंधनः १० शुक उ. आज्ञां भगवतो राजन् प्रह्लादो बलिना सह बाढमित्यमलप्रज्ञो मूर्ध्ना
धाय कृतांजलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषं सर्वासुरचमूपतिः प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवे-
श महाबिलं १२ अथाहोशनसं राजन् हरिर्नारायणोंऽतिके आसीनमृत्विजां मध्ये स-
दसि ब्रह्मवादिनां १३ ब्रह्मन् संतनु शिष्यस्य कर्मच्छिद्रं वितन्वतः यत्तत्कर्मसु वैषम्यं ब्रह्म-
दृष्टं समं भवेत् १४ शुक उ. कुतस्तत्कर्मवैषम्यं यस्य कर्मेश्वरो भवान् यज्ञेशो यज्ञपुरु-
षः सर्वभावेन पूजितः १५ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः सर्वं करोति निश्छिद्रं

भवान्यस्य सर्वेणापि भावेन सर्वं मात्रेण पूजितः तस्य कर्मसु कुतो वैषम्यं कथंभूतः कर्मणामी-
श्वरः प्रवर्तकः यज्ञेशः यज्ञफलदः यज्ञमयश्च पुरुषः १५ आस्तां तावत्पूजा यस्मात् मंत्रतः स्वरा-
दिभ्रंशेन तंत्रतः क्रममादिना देशतः कालतश्च यहेतः पात्रतः वस्तुतश्च दक्षिणादिना यतश्छि-

दृष्टान्तमाह कीर्तिमंतव २८

दृष्टान्तमाह तान्स्वगो कीर्तिमाहात्म्येवलिंके तोवि १८

भा. इतिहेतोः प्रतिनंद्यबलेर्यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तसंदधे पाठांतरेसमाधायततामात्तांसंपादितवानितिशे
प्र.टी. षः १९ देवाश्चऋषयश्चभूमिपाश्चमनवः तैः सहितः २० २२ तत्रलोकादीनांपतिरित्येतस्यैवस
५८ तथापिवतोभूमन्करिष्याम्यनुशासनं एतच्छ्रेयःपरंपुंसांयत्तवाज्ञानुपालनं १७ प्रतिनं
द्यहरेराज्ञामुशनाभगवानिति यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तबलेर्विप्रर्षिभिःसह १८ एवंबलेर्म
हींराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः ददौभ्रात्रेमहेंद्रायत्रिदिवंयत्परैर्हृतं १९ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा
देवर्षिपितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच २० कश्यपस्यादितेःप्रीत्यैस
र्वभूतभवायच लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिं २१ वेदानांसर्वदेवानांधर्मस्य
यशसःश्रियः मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः २२ उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंस
र्वविभूतये तदासर्वाणिभूतानिभृशंमुमुदिरेनृप २३ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवा
मनं लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः २४ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालि
तः श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २५ ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृग्वाद्यामुनयोनृप
पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानिकाश्चये २६ ॥

यत्तथापि वेदादीनांकल्पंपालनेदक्षंवामनमुपेंद्रंकल्पयांचक्रे २३ देवयानेनमार्गेण विमा ५९
नेनेतिवा २४ २५ २६

एतच्चरितेसर्वमाख्यातमिति विशेषोक्तान्यन्यान्यपिसंतीत्युक्तं तानिनहिनिःशेषाणिवर्णितानी
यानीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुवद्बहुधाविक्रमतोविष्णोर्महिम्नः पारंयोगृणानोभवतिसम
र्त्यःपार्थिवानिरजांस्यपिविममेगणितवानित्यर्थःपार्थिवपरमाणुगणनमपिशक्यंतथाविष्णोर्गुण
गणनमशक्यमित्यर्थः तथाचमंत्र विष्णोर्नुकंवीर्याणीति एतदेवमंत्रांतरार्थसंवादेनाह य

स्तुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतःपरमाद्भुतं धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिंचशशंसिरे २७ स
र्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंदन उरुक्रमस्यचरितंश्रोतृणामघमोचनं २८ पारंमहि
म्नउरुविक्रमतोगृणानोयःपार्थिवानिविममेसरजांसिमर्त्यः किंजायमानउतजातउपैति
मर्त्यइत्याहमंत्रदृगृषिःपुरुषस्ययस्य २९ यइदंदेवदेवस्यहरेरद्भुतकर्मणः अवतारानुच
रितंशृण्वन्यातिपरांगतिं ३० क्रियमाणेकर्मणीदंदैवेपित्र्येथमानुषे यत्रयत्रानुकी
र्त्येततत्तेषांसुकृतंविदुः ३१ इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः २३ राजोवाच
भगवन्श्रोतुमिच्छामिहरेरद्भुतकर्मणः अवतारकथामाद्यांमायामत्स्यविडंबनां १

स पुरुषस्यपूर्णस्यमहिम्नःपारंमंत्रदृक्ऋषिर्वसिष्ठःइतिएवमाह कथंकिंजायमानोजातोवाउ
पैतिनकोपीतिवदन्ननंतत्वेनैवाहेत्यर्थःतथाचमंत्रःनतेविष्णोजायमानोनजातोदेवमहिम्नःपा
रमंतमापेति २९ यइदंशृण्वन्भवतिसपरांगतिंयाति ३० सुकृतंपथ्यावहंविदुः ३१ अष्टमेत्रयोविं
शः

वतारविशेषप्रसंगेनमत्स्यरूपस्यशार्ङ्गिणः लीलोच्यतेयतःसत्यव्रतरक्षामहार्णवे १ ननुतत्तन्निरू
भा. पणीयेनितेस्थैर्यांनिरूपणेनात् मत्स्यमूर्छेतिपृथ्वीशालीलयावामनोपमे २ माययामत्स्यविडंबने
प्र.टी. मत्स्यरूपानुकरणंयस्यानिरूप्यतां १ ननुकस्मादकस्मादेकात्स्यावतारस्रवणेच्छाश्रीवामनस्या
८. रूपयातिस्माहयदर्थमितिद्वाभ्यां इमंधर्मः सह २ बलेरनुग्रहायच्चजुगुप्सितमपियाचकरूपंयथा।

यदर्थमदधाद्रूपंमात्स्यंलोकजुगुप्सितं तमःप्रकृतिदुर्मर्षंकर्मग्रस्तइवेश्वरः २ एतन्नो
भगवन्सर्वंयथावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरितंसर्वलोकसुखावहं ३ श्री सूत·
इत्युक्तोविष्णुरातेनभगवान्बादरायणिः उवाचचरितंविष्णोर्मत्स्यरूपेणयत्कृतं ४ श्री
शुकउवाच गोविप्रसुरसाधूनांछंदसामपिचेश्वरः रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्तेधर्मस्यार्थस्यचैव
हि ५ उच्चावचेषुभूतेषुचरन्वायुरिवेश्वरः नोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वाद्धियोगुणैः ६

वानितिपृष्टमनुक्तं यदर्थंतल्लोकजुगुप्सितंमात्स्यंरूपमधारयत् एतन्नोयथावद्वक्तुमर्हसीत्य
र्थः ३ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति ५ जुगुप्सितत्वंपरिहरति धियोगुणैर्यान्युच्चा
वचानिरूपाणितेषुनियंतृत्वेनचरन्नपीश्वरोनोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वात् अतः पुनःसुहृत्वमा ९.
येयमीत्स्यायाकारेरुच्चावचत्वंशंकेतिभाव ६ ॥

विशेषतो मत्स्यावतारप्रयोजनमाह आसीदिति त्रिभिः ब्रह्मणो निद्रया यो भवो ब्राह्मः तेनैव निमित्तेन
जातो नैमित्तिकः समुद्र उपप्लुता निमग्नाः ७ अन्तिके निःसृतान् ८ शफरीरूपं मत्स्यरूपं ९ १०

आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ७
कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिषोर्बली मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत्
८ ज्ञात्वा तद्दानवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं दधार शफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्र
राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलिलाशनः १० यो
ऽसावस्मिन्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः ११ ए
कदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणं तस्याञ्जल्युदके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत १२ सत्यव्र
तोऽञ्जलिगतां सह तोयेन भारत उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः १३ तमाह सातिकरु
णं महाकारुणिकं नृपं यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल १४ कथं विसृजसे रा
जन्भीतामस्मिन्सरिज्जले तमात्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरं १५ अजानन्रक्षणार्था
य शफर्याः स मनो दधे तस्या दीनतरं वाक्यमाश्रुत्य स महीपतिः १६

प्रयोजनान्तरं च लीलाप्रकारं चाह तत्र राजऋषिरित्यादि यावत्समाप्तिः स एव श्राद्धदेव इति ख्या
ख्यातः ११ कृतमालायां नद्यां १२ १३ १४ १६

भा.
ग्र.टी.
९१

१९ यत्राहं सर्वे निवसामि तडागकः स्यात्तं कल्पय १८ ग्राहं च नोदके मणिकस्य जले २१ रत्नायोगेन
पायेन यथा महाह्रद ग्रामेर वा स्नलं विना न स्थेयं तेनोपायेन निधेहि २२ ग्रवदाम्मिति ग्रगुयत्तये

कलशाम्मनिधायैनां दयालुर्निन्ये ग्राश्रमे सा तत्रैकरात्रेणावर्द्धमाना कमंडलौ १७ ग्रलि
आत्मावकाशे वाऽह मा हम महीपति नाहं कमण्डलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे १८ कल्पया
कः सविपुलं यत्राहं निवसेत्सुखं स एनां ततआदाय न्यधादोदंचनोदके १९ तत्र स्थित्वा मुहू
र्तेन हस्तत्रयमवर्द्धत न मएतत्पर्याप्तं राजन्स्थाविवस्तुमुदंचने २० पृथुदेहि पदं मह्यं यत्राहं श
रणं गता ततआदाय सा राज्ञा स्थापिता राजन्सरोवरे २१ तदा हृष्यात्मना सा यं महामीनोत्वव
र्द्धत नैतन्मे स्वस्थये राजन्नुदकं सलिलाकसः २२ निधेहि रत्नायोगेन ह्रदे मामविलासि
नि इत्युक्तः सोनयन्मत्स्यं तत्र तत्रा विदासिनि २३ जलाशयं संमितं तं समुद्रे प्राक्षिपत्कथं
क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिह मां मकरादयः २४ ग्रदन्त्यतिवला वीर मां नेहोत्स्रष्टुमर्हसि ए
वं विमोहितस्तेन वदतावल्गुभारती २५ तमाह कोभवान्स्मान्मत्स्यरूपेण मोहयन् नै
वं वीर्यो जलचरोदृष्टोस्माभिः श्रुतोपिवा २६

संमितं तज्जलाशय परिमितं संतं २४ ग्रभिताख्यानशे ग्रभितोख्यामवान् २८ २९ ९१

मुख्यः संभवः आत्मा च गतिश्च आश्रयः २७ हे अरविंदाक्ष पृथगात्मनां देहाद्यभिमानिनां सतामित
रेषां पदोपसर्पणं यथा मृषा भवेत् तथा सर्वसुहृत्प्रियात्मनस्तव पदोपसर्पणं मृषा न भवेत् त
था सर्वसुहृत्प्रियात्मनस्तव पदोपसर्पणं मृषा न भवेत् यद्यस्मात्तनो भक्तानामद्भुतं वपुरदीदृः।

यो भवान्योजनशतमह्नाभिव्यानशे सरः नूनं त्वं भगवान्साक्षाद्धरिर्नारायणोऽव्ययः अनुग्र
हाय भूतानां धत्से रूपं जलौकसां २७ नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर भक्तानां नः प्र
पन्नानां मुख्यो ह्यात्मगतिर्विभो २८ सर्वे लीलावतारास्ते भूतानां भूतिहेतवः ज्ञातुमिच्छा
म्यदो रूपं यदर्थं भवता धृतं २९ न तेऽरविंदाक्ष पदोपसर्पणं मृषा भवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्म
नः यथेतरेषां पृथगात्मनां सतामदीदृशो यद्वपुरद्भुतं हि नः ३० इति ब्रुवाणं नृपतिं जग
त्पतिः सत्यव्रतं मत्स्यवपुर्युगक्षये विहर्तुकामः प्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियः
प्रियं ३१ श्रीभगवान्. सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौ त्रैलो
क्यं भूर्भुवादिकं ३२ त्रैलोक्यां लीयमानायां संवर्तांभसि वै तदा उपस्थास्यति नौः काचि
द्विशाला त्वां मयेरिता ३३

प्राः दर्शितवानसि पाठांतरे पृथगात्मनो भेददर्शिनः क्षुद्रः सः अस
तां परिच्छिन्नज्ञानां पदोपसर्पणं यथा मृषैव तथेः ३० एकांतजनानां भक्तानां प्रियाय स्या ३१ अप्ययो योग प्रल
यार्णवे भूर्भुवः आदिकमित्यर्थः ३२ संवर्तांभसि प्रलयोदके त्वां उपस्थास्यति प्राप्स्यति ३३

भा॰ ोषधीःप्रादायेतिशेषः ३४ ऋषीणामेवालोकेनविचरिष्यसि ३५ महाहिनावासुकिना ३६ मेम
अ॰टी त्वंतावदोषधीःसर्वाबीजान्युच्चावचानिच सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्वोपबृंहितः ३४ आरु
९२ ह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः एकार्णवेनिरालोकऋषीणामेववर्चसा ३५ दोधूयमा
नांतांनावंसमीरेणबलीयसा उपस्थितस्यमेशृंगेनिबध्नीहिमहाहिना ३६ अहंत्वामृषिभिः
साकंसहनावमुदन्वति विकर्षन्विचरिष्यामियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो ३७ मदीयंमहिमानंच
परंब्रह्मेतिशब्दितं वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३८ इत्थमादिश्यराजानंहरिरं
तरधीयत सोन्ववैक्षततंकालंयंहृषीकेशआदिशत् ३९ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्रा
जर्षिःप्रागुदङ्मुखः निषसादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ४० ततःसमुद्रउद्वेलःसर्व
तःप्लावयन्महीं वर्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशंददृशेना
वमागतां तामारुरोहविप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः ४२ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्व
केशवं सवैनःसंकटादस्मादविताशंविधास्यति ४३ सोनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महा
र्णवे एकशृंगधरोमत्स्योहैमोनियुतयोजनः ४४ निबध्यनावंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा
वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टावमधुसूदनं ४५ स्यस्यनुगृहीतंप्रसादीकृतंहृदिसंप्रश्ना
रांतेवत्स्यसित्वयाकृतैःसंप्रश्नैर्मेयाविवृतंप्रकाशितं ३८ ३९ ४२ ४४ वरत्रेणोदाररूपेण ४५ ९२

सागरं तारयिष्यंतं तेन विष्णुविवसागरं सत्यव्रतो गृहन्वेन बणावहरिमहर्षिभिः सप्तर्षिभिर्वृतः किमयं महाप्र
लयो दैनंदिनो वेति तत्र तावद्ब्राह्मो लय इति पाद्मावक्ति न्महाकल्प इति वोक्ते महाप्रलय इति श्रामे नैमित्ति
यः महाप्रलये पृथिव्यादीनामवशेषासंभवात् यावद्ब्राह्मी निशीत्याद्युक्तिविशीर्णा द्यग्रतो दैनंदिन इति
ग्रुके नैवैतदपि संगच्छते सावर्णेकरनाम्नादिभिर्विनाकस्मादेव समभेदादिति त्रैलोक्यं विनश्यतीति म
त्स्योक्तेरनुपपत्तेः पद्मोक्ते प्रथमस्कन्धे रूपं स नगृह्य मात्स्यवास्तत्पाते रसंस्तव नाव्यारोग्यमहीमय्या मत्स्ये
वस्वतमनुमिति तदपि तदाशंक्यते नहि प्रलये यद्यपि महीमय्यानावारोहः संभवति नवचाक्षुषमन्वन्तरे प्र
लयोस्ति तथा च सति सप्तमो मनुर्वैवस्वतश्चापि इत्येतस्याः तावदेवाविधीः सर्वाश्चमादिनिर्देशोपि न

रात्रेः अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः यदृच्छयेहोपसृता यमाप्नु
संगच्छते नहि तदा ग्रावध्यादीनां सत्त्वानां चावशेषः विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान् ५८ ॥

संभवति तस्मादन्यथा वर्ण्यते नेवा यद्वास्तवः कोपि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य मानोपदेशाया विश्वेनाभ
गवान्वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिव दर्शयामास यथास्मिन्नेव वैवस्वतमन्वन्तरे मार्कण्डेयाय दर्शितवान् तद्वत्प्र
लय एव च महाकल्पोस्मिन्निति विशेषणं संगच्छते तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समप्लवतेति तस्यैव ना
यादर्शनमुक्तमिषादिकं श्रुतमनोत्रे व्याख्यास्यामः तत्र नानायोनिषु संसरतः स्वस्य भगवत्कृपया नत्या
सिद्धिं सत्यव्रतस्य कथयत्नेमेव प्रार्थयते अनाद्यविद्यया अविद्यात यापहतात्मात्मनो संविद्येषाते अतएवाविद्याम
लेः संसारपरिश्रमेणातुराः इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहाद्वद्गुरुपसृताः प्राप्तिताः संतोयप्राप्नुयुः सभवा
न्नेव सालोक्यो गुरुः सत्य प्रेरितिप्रेयादिस्मृतेरणायः ५८ नन्वेवं गर्याविना ज्ञानामुक्तिः तहि तत्सत्वमस्यैवकम

रामीयते ॥

नवासवैकमातिपायाप्रपद्यतानसत्योपेयजनः प्रख्यातंयभ्रामवर्तितनापार्कमे

भा.
अ.टी.
८३

त्वां सर्वज्ञो नो हृदयरूपं ग्रंथिं समभिंद्यादिमं तरेणान्वयः यतः स एव परमो गुरुः ४७ ननु यज्ञदानादिभिः
सत्वशुद्धिं विना कथं ग्रंथिभेदः स्यात्तत्राह यस्य सेवया एव पुमानात्मनो मनसो मलन्तमो विजह्यान्न पृथग्घ्री
नमलः निजवर्णं च स्वरूपं भजेत सईशो नो गुरुर्भूयात् यतः स एव गुरोरपि परमो गुरुः मलहानेदृष्टा
न्तः रुद्ररोदनेरजतन्यद्रौप्यं हीनं तद्रूपं रुद्ररोदनं वह्निवशीध्मातं न दृश्यते हिरण्यमेव भवतीति श्रुतेः तथा या
गः सेवकोन्मलं जहाति स्ववर्णं भजतेनेनतत्तालनादिभिः तथा न यज्ञादिभिर्मलत्यागः किं तत्त्वसेवा

जनोऽबुधोयं निजकर्मबंधनः सुखेच्छया कर्म समीहतेसखं यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं ग्रंथिं
स भिंद्याद्धृदयं स नो गुरुः ४७ यत्सेवयाग्नेरिव रुद्ररोदनं पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः भ
जेत वर्णं निजमेष सोव्ययो भूयात्स ईशः परमो गुरोर्गुरुः ४८ न यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये
च देवा गुरवो जनाः स्वयं कर्तुं समेताः प्रभवंति पुंसस्तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये ४९ अचक्षुरंधस्य
यथाग्रणीः कृतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः त्वमर्कदृक् सर्वदृशां समीक्षणो वृतो

पि एव तेषां त्वत्सेवांशत्वमेवेति भावः ४८ परमेश्वरत्वं परगुरुत्वं च प्रपंचयन्नाह यत्प्रसादस्यायुतभागस्य
लेशमात्रमपि अन्ये देवादयः सर्वे समेता अपि स्वयं तत् त्रिरूपलाभं कर्तुं न प्रभवंति ४९ तदेवा
दृष्टांतेनस्पष्टयन्नाह अचक्षुरिति अविदुषो जनस्याबुधो विद्वानन्यस्तथैव अर्कदृक् प्रकाशवत्त्वं तदेव
दृष्टांतेन स्पष्टः अर्कदृक् पुनः सर्वदृशां सर्वेंद्रियाणां समीक्षणः प्रकाशकः अतएव स्वग
तिं बोद्धुमिच्छद्भिर्नोस्माभिर्गुरुर्वृतोसि ५०

किंच प्राकृतो गुरुरनर्थहेतुरेवेत्याह जन इति आदिशते उपदिशति असतीं मतिं अर्थकामादिमतिं
तमः संसारे ५१ ननु तर्हि सर्वोपि लोको मामेव किं नोपसरति अत आह त्वमिति प्रियश्चासा
वीश्वरश्च ५२ अहं तु त्वामेव शरणं यामीत्याह तं त्वामिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय अर्थदीपैः पर

जनो जनस्यादिशतेऽसतीं मतिं यया प्रपद्येत दुरत्ययं तमः त्वं त्वव्ययं ज्ञानममोघमंजसा प्रप।
द्यते येन जनो निजं पदं ५१ त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः त
थापि लोको न भवंतमंधधीर्जानाति संतं हृदि बद्धकामः ५२ तं त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य।
ईशं प्रतिबोधनाय छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणु स्वमोकः ५३
शुक उ० इत्युक्तवंतं नृपतिं भगवानादिपूरुषः मत्स्यरूपी महांभोधौ विहरंस्तत्वमब्रवीत्
५४ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं सत्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५
अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्वमसंशयम् नाव्यासीनो भगवता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनं ५६

मार्थप्रकाशकैः हृदय्यान्भवान् ग्रंथीन् अहंकारादीन् स्वमोकः स्वरूपं विवृणु प्रकाशय ५३ नृपतिमि
ति ५४ पुराणसंहितां मत्स्यपुराणाख्यामशेषतः अब्रवीदित्यनुषंगः ५५ ५६ ॥ राम

अ. अतीतः पूर्वो यः प्रलयः तस्यापाये अवसाने ५७ ५९ योयं हरेरवतारस्तं यः प्रकीर्तयेत् ६० सम
टी. व्रतानां सत्यव्रतस्य ऋषीणां च जिह्मं गच्छतीति जिह्मगः समवायाद्बहुवचनं जिह्ममीनं मायाम
९४३

अतीतप्रलयापायउत्थिताय सवेधसे हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः ५७ सतुस
त्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णोः प्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः ५८ स
त्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात्
५९ अवतारो हरेर्योयं कीर्तयेदन्वहं नरः संकल्पास्तस्य सिद्ध्यन्ति स याति परमां गतिम् ६०
प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा दितिजमक
थयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमहमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोस्मि ६१ इति श्रीभागवते महा
पुराणे अष्टमस्कंधे मत्स्यावतारचरितानुवर्णनं नाम चतुर्विंशति
तमोध्यायः २४ ॥

त्स्यं ६१ इति श्रीभावार्थदीपिकायां श्रीधरस्वामिविरचितायामष्टमस्कंधे चतुर्विंशतित ९४
मोध्यायः २४ शुभम् ॥ ९३

